
CUMHURİYET
TARİHİNE DAİR
ARAŞTIRMALAR

I

Editörler

Fatih ÖZÇELİK

Aleyna Gökçen ÖZÇELİK

**CUMHURİYET TARİHİNE DAİR
ARAŞTIRMALAR**

I

Editörler

Fatih ÖZÇELİK

Aleyna Gökçen ÖZÇELİK

CUMHURİYET TARİHİNE DAİR ARAŞTIRMALAR- I

Editörler

Fatih ÖZÇELİK

Aleyna Gökçen ÖZÇELİK

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak Tasarımı: Aleyna Gökçen ÖZÇELİK

Sayfa Tasarımı: Muammer KIZILIRMAK

Basım Tarihi: Ekim 2026

Yayıncı Sertifika No: 49837

E-ISBN: 978-625-8936-92-6

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

ÖNSÖZ

Cumhuriyet tarihi, yalnızca siyasî gelişmelerin, hükûmetlerin ve kurumların tarihi olarak değil, Türkiye'nin toplumsal, askerî, diplomatik, kültürel ve düşünsel dönüşümlerinin bütünü içinde ele alınması gereken geniş bir araştırma alanıdır. Cumhuriyet'in bir asrı aşan tarihî birikimi, farklı konuların yeni kaynaklar, yeni sorular ve farklı bakış açılarıyla yeniden değerlendirilmesine imkân vermektedir. Cumhuriyet Tarihine Dair Araştırmalar I, bu anlayış doğrultusunda hazırlanmış ve Cumhuriyet döneminin farklı meselelerini ele alan araştırmaları bir araya getirmiştir.

Kitabın birinci bölümünde, Dr. Resül Narin tarafından kaleme alınan “Soğuk Savaş Döneminde Adapazarı’nda Deep Furrow 65 NATO Tatbikatı” başlıklı çalışma yer almaktadır. Bölümde, 21-26 Eylül 1965 tarihleri arasında Türkiye ve Yunanistan’da gerçekleştirilen geniş kapsamlı NATO tatbikatının özellikle Adapazarı safhası incelenmektedir. Alandüzü’nde gerçekleştirilen hava indirme harekâtı, kara birliklerinin faaliyetleri, tatbikatın hazırlık süreci ve ulusal ve yerel basındaki yansımaları ele alınarak Adapazarı’nın Soğuk Savaş yıllarındaki stratejik konumu ortaya konulmaktadır. NATO raporları, Amerikan askerî yayınları ve dönemin basın kaynaklarının birlikte kullanılması, konunun hem askerî tarih hem de yerel tarih bakımından değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır.

Kitabın ikinci bölümünü, Doç. Dr. İlhan Gök ve Ercan Gök tarafından hazırlanan “Türkiye’de Liberal Demokrasi Anlayışının Tarihsel Gelişimi” başlıklı çalışma oluşturmaktadır. Yazarlar, liberal demokrasi

düşüncesinin Türkiye’de geçirdiği tarihsel gelişimi özgürlük, eşitlik, bireysel haklar, hukukun üstünlüğü ve ekonomik özgürlük gibi temel kavramlar çerçevesinde değerlendirmektedir. Türkiye’nin demokrasi tecrübesinin farklı dönemlerde geçirdiği değişimler ve liberal düşüncenin siyasal ve toplumsal hayat içerisindeki yeri üzerinde durulan bölüm, Cumhuriyet tarihinin düşünsel ve siyasal boyutuna yönelik bir değerlendirme sunmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünde, Doç. Dr. Fatih Özçelik’in kaleme aldığı “Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı’nın Türk Arşiv Kaynaklarında Fiziksel ve Kurumsal Altyapısı” başlıklı çalışma bulunmaktadır. Türk arşiv belgelerinden hareketle hazırlanan bölümde, Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı’nın yalnızca beden eğitimi ve spor faaliyetleri yürüten bir kuruluş olmadığı, eğitim, kültür, sağlık, sosyal yardım ve kırsal kalkınma alanlarında da etkin bir yapılanmaya sahip olduğu ortaya konulmaktadır. Sokol evleri, eğitim salonları, spor tesisleri ve teşkilatın farklı toplumsal kesimlere yönelik faaliyetleri üzerinden örgütün kurumsal yapısı incelenmektedir. Çalışma aynı zamanda Türk arşiv kaynaklarının Balkan tarihi araştırmalarındaki önemini göstermesi bakımından da dikkat çekmektedir.

Kitabın dördüncü bölümünde, Ercan Gök ve Doç. Dr. İlhan Gök tarafından hazırlanan “1980 Sonrası Kıbrıs Sorununa İlişkin Gelişmeler ve Türkiye’nin Yaklaşımı” başlıklı çalışma yer almaktadır. Bölümde Kıbrıs meselesinin tarihsel arka planı ele alınarak 1980 sonrasında yaşanan gelişmeler, çözüm arayışları, uluslararası kuruluşların sürece yönelik tutumları ve Türkiye’nin izlediği politika değerlendirilmektedir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türkleri ve Kıbrıs Rumlarının yaklaşımlarının

incelenmesi, meselenin çok taraflı ve uzun soluklu niteliğinin daha açık biçimde görülmesini sağlamaktadır.

Kitabın beşinci ve son bölümünde ise Doç. Dr. Fatih Özçelik ve Dr. Resül Narin tarafından hazırlanan Karadenizspor'un tarihine ilişkin çalışma bulunmaktadır. 23 Eylül 1957'de Adapazarı'nda kurulan Karadenizspor'un kuruluşundan 1990-1991 sezonunda Adapazarıspor adını alışına kadar geçen süreç ele alınmaktadır. Futbolun yanı sıra basketbol, güreş, atletizm, voleybol ve boks gibi farklı branşlarda faaliyet gösteren kulübün sportif ve kurumsal gelişimi dönemin yerel ve ulusal basını üzerinden incelenmektedir. Karadenizspor'un 1978 Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu, 1980 yılında voleybolda Avrupa Konfederasyon Kupası'nda Sakarya'yı temsil etmesi ve 1984-1990 yılları arasında Türkiye Üçüncü Ligi'nde mücadele etmesi, kulübün yerel ölçekte başlayan tarihinin ulusal ve uluslararası boyuta ulaşmasını göstermektedir.

Kitapta yer alan bu beş çalışma, konu ve yöntem bakımından birbirinden farklı görünmekle birlikte Cumhuriyet tarihinin çok yönlü yapısını ortaya koyma noktasında ortak bir zeminde buluşmaktadır. Askerî tarih, siyasî düşünceler tarihi, Balkan tarihi, diplomasi tarihi ve yerel spor tarihinin aynı eserde bir araya gelmesi, Cumhuriyet dönemini farklı pencerelerden değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu çeşitlilik, yakın tarihin yalnızca merkezî siyasî gelişmeler üzerinden değil, yerel, bölgesel ve uluslararası boyutlarıyla birlikte ele alınmasının gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet Tarihine Dair Araştırmalar I'ın Cumhuriyet tarihi üzerine çalışan araştırmacılara, akademisyenlere, öğrencilere ve konuya ilgi

duyan okuyuculara katkı sağlamasını temenni ediyoruz. Kitabın hazırlanmasına katkı sunan bölüm yazarlarımıza, eserin mizanpajını titizlikle gerçekleştiren Sayın Muammer Kızılırmak’a ve kitabımızın yayımlanarak okuyucuyla buluşmasını sağlayan Duvar Yayınlarına teşekkür ederiz. Serinin ilerleyen ciltlerde yeni konu ve araştırmalarla zenginleşerek Cumhuriyet tarihinin farklı meselelerinin tartışıldığı kalıcı bir akademik yayın dizisine dönüşmesini diliyoruz.

Editörler
Fatih ÖZÇELİK
Aleyna Gökçen ÖZÇELİK

İÇİNDEKİLER

Önsöz

1. Bölüm

.....1

Soğuk Savaş Döneminde Adapazarı'nda Deep Furrow 65 Nato

Tatbikatı

Dr. Resül NARİN

2. Bölüm

.....41

Türkiye'de Liberal Demokrasi Anlayışının Tarihsel Gelişimi

Doç. Dr. İlhan GÖK, Ercan GÖK

3. Bölüm

.....78

Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı'nın Türk Arşiv

Kaynaklarında Fiziksel ve Kurumsal Altyapısı

Doç. Dr. Fatih ÖZÇELİK

4. Bölüm

.....113

1980 Sonrası Kıbrıs Sorununa İlişkin Gelişmeler ve Türkiye'nin

Yaklaşımı

Ercan GÖK, Doç. Dr. İlhan GÖK

5. Bölüm

.....153

Amatör Şampiyonluktan Avrupa Kupalarına: Karadenizspor'un

Sportif Tarihi

(1957-1991)

Doç. Dr. Fatih ÖZÇELİK, Dr. Resül NARİN

1. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ADAPAZARI'NDA DEEP FURROW 65 NATO TATBİKATI

THE DEEP FURROW 65 NATO MILITARY EXERCISE N ADAPAZARI DURING THE COLD WAR

Dr. Resül NARİN¹

¹ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Daire Başkanı.

E-posta: resulnarin@gmail.com

ORCID: [orcid.org/ 0000-0003-3702-6880](https://orcid.org/0000-0003-3702-6880).

Web of Science Researcher ID: PTG-3617-2026.

Öz

İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen Soğuk Savaş düzeninde NATO, Batı ülkelerinin ortak savunma ve caydırıcılık kapasitesini geliştirmeye yönelik çok uluslu askerî tatbikatlara büyük önem vermiştir. Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya katılmasıyla Türk Silahlı Kuvvetleri de ittifakın müşterek savunma faaliyetlerinin önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Bu kapsamda 21-26 Eylül 1965 tarihleri arasında Türkiye ve Yunanistan'da gerçekleştirilen Deep Furrow 65 Tatbikatı, NATO'nun Güney Kanadı'ndaki müşterek harekât kabiliyetini sınavan geniş kapsamlı askerî faaliyetlerden biridir. Bu çalışma, Deep Furrow 65'in Adapazarı'nda gerçekleştirilen safhalarını yerel tarih perspektifinden incelemektedir. Çalışmada tatbikatın planlama süreci, Adapazarı'nın tatbikat alanı olarak seçilmesinde etkili olan coğrafi ve stratejik özellikler, 21 Eylül 1965 tarihinde Alandüzü'nde gerçekleştirilen hava indirme harekâtı ve ardından yürütülen kara harekâtı ele alınmaktadır. Ayrıca tatbikatın ulusal ve yerel basındaki yansımaları incelenerek olayın Adapazarı'nın sosyal ve tarihsel hafızasındaki yeri değerlendirilmektedir. Araştırmada NATO raporları ve Amerikan askerî yayınlarının yanı sıra Cumhuriyet, Milliyet, Hayat Mecmuası, Adapazarı Akşam Haberleri ve Yeni Sakarya gibi dönemin ulusal ve yerel basın kaynaklarından yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda Deep Furrow 65'in yalnızca NATO'nun müşterek askerî kapasitesini sınavan bir tatbikat olmadığı, aynı zamanda Adapazarı'nın Soğuk Savaş dönemindeki stratejik konumunu görünür kılan önemli bir tarihî olay olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adapazarı, Deep Furrow 65, NATO, Soğuk Savaş, Türk Silahlı Kuvvetleri, Askerî Tatbikat.

Abstract

Following the Second World War, the international system was shaped by the bipolar rivalry between the United States and the Soviet Union. Within this Cold War environment, NATO attached considerable importance to multinational military exercises designed to strengthen collective defence, deterrence, and interoperability among allied forces. After Turkey joined NATO in 1952, the Turkish Armed Forces became an important component of the alliance's collective defence activities. In this context, Deep Furrow 65, conducted in Turkey and Greece between 21 and 26 September 1965, was one of the most comprehensive military exercises designed to test NATO's joint operational capabilities on its southern flank. This study examines the Turkish phase of Deep Furrow 65, particularly the operations conducted in Adapazarı, from a local historical perspective. It focuses on the planning process of the exercise, the geographical and strategic factors that led to the selection of Adapazarı as an operational area, the airborne operation carried out in Alandüzü on 21 September 1965, and the subsequent ground operation. The study also examines the coverage of the exercise in the national and local press in order to evaluate its impact on the social and historical memory of Adapazarı. The research is based on NATO reports, American military publications, and contemporary Turkish national and local newspapers, including Cumhuriyet, Milliyet, Hayat Mecmuası, Adapazarı Akşam Haberleri, and Yeni Sakarya. The findings demonstrate that Deep Furrow 65 was not merely a military exercise designed to test NATO's joint operational capabilities. It was also a significant historical event that revealed the strategic importance of Adapazarı during the Cold War and temporarily brought the city into the focus of national and international public attention. The study therefore contributes to the literature on Turkey's NATO history, Cold War military history, and the modern history of Adapazarı.

Keywords: Adapazarı, Deep Furrow 65, NATO, Cold War, Turkish Armed Forces, Military Exercise.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sistem, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin liderliğinde şekillenen iki kutuplu bir yapıya dönüşmüş, bu süreç kısa sürede Soğuk Savaş olarak adlandırılan uzun süreli siyasi ve askerî rekabet dönemini başlatmıştır. Bu yeni uluslararası düzende askerî ittifaklar, yalnızca üye devletlerin savunmasını sağlamaya yönelik yapılar olmaktan çıkmış; aynı zamanda caydırıcılık, müşterek harekât kabiliyeti geliştirme ve siyasi dayanışmayı güçlendiren kurumlar hâline gelmiştir. Bu doğrultuda Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), 4 Nisan 1949 tarihinde Sovyet yayılmacılığına karşı kolektif güvenliği sağlamak amacıyla kurulmuştur. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. maddesi uyarınca üye devletlerden herhangi birine yapılacak saldırı bütün üyelere yapılmış kabul edilmiş ve ortak savunma ilkesi ittifakın temelini oluşturmuştur (Armaoğlu, 2005, 229).

Türkiye, jeopolitik konumu nedeniyle Soğuk Savaş boyunca NATO'nun en önemli üyelerinden biri hâline gelmiştir. Sovyetler Birliği ile uzun bir kara sınırına sahip olması, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Türk Boğazlarını kontrol etmesi ve Orta Doğu ile Balkanlar arasında stratejik bir geçiş alanında bulunması, Türkiye'yi Batı savunma sisteminin vazgeçilmez unsurlarından biri yapmıştır. Kore Savaşı'na asker göndermesinin ardından Türkiye, Yunanistan ile birlikte 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya kabul edilmiş ve bu tarihten itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri, ittifakın müşterek savunma anlayışına uygun şekilde yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır (Yüceer, 2002, 81-84; Birsal, 2012, 115-117).

NATO'nun caydırıcılık stratejisinin en önemli unsurlarından biri, farklı ülkelerin askerî birliklerinin müşterek harekât icra edebilme yeteneğinin düzenli olarak sınanmasıydı. Bu amaçla 1950'li yıllardan itibaren Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde geniş katılımlı saha tatbikatları düzenlenmiş, özellikle hava indirme ve amfibi harekât senaryolarına dayalı uygulamalar büyük önem kazanmıştır. Bu tatbikatlar yalnızca askerî hazırlık seviyesini artırmayı değil, aynı zamanda farklı orduların komuta-kontrol sistemlerinin, lojistik destek mekanizmalarının ve haberleşme altyapılarının müşterek çalışabilirliğini test etmeyi hedeflemiştir.

Bu kapsamda gerçekleştirilen en kapsamlı NATO tatbikatlarından biri Deep Furrow 65 (Derin İz 65) olmuştur. Yaklaşık bir yıllık hazırlık sürecinin ardından 21-26 Eylül 1965 tarihleri arasında Türkiye ve Yunanistan'da icra edilen tatbikat, NATO Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri Komutanlığı (AFSOUTH) sorumluluğunda düzenlenmiştir. Tatbikatta Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Yunanistan, Birleşik Krallık ve İtalya başta olmak üzere çok sayıda NATO ülkesi kara, hava ve deniz unsurlarıyla görev almıştır. Tatbikatın senaryosu, Sovyet Bloku'nu temsil eden “Turuncu Kuvvetler”in Trakya ve Kocaeli Yarımadası üzerinden gerçekleştirdiği taarruza karşı NATO'nun “Mavi Kuvvetler” ile karşı taarruza geçmesini esas almıştır (Webster, 1966, 13-15).

Deep Furrow 65 Tatbikatı, yalnızca NATO'nun rutin eğitim faaliyetlerinden biri olmayıp, Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni oluşturduğu United States Strike Command (STRICOM) tarafından hızlı kuvvet intikali (rapid deployment) anlayışının ilk kapsamlı uygulamalarından biri olmuştur. 1963 yılında Orta Doğu, Doğu

Akdeniz ve Afrika'daki olası krizlere müdahale sorumluluğunu üstlenen STRICOM için bu tatbikat, Amerika Birleşik Devletleri'nden kısa sürede kuvvet sevk edilerek NATO müttefikleriyle müşterek harekât yürütme kabiliyetinin sahada sınındığı ilk büyük uygulamalardan biri olmuştur (Wright ve Greenwood, 2007, 139-140).

Deep Furrow 65'in Türkiye ayağının merkezi ise Adapazarı olmuştur. Tatbikatın hava indirme harekâtı, Adapazarı'nın kuzeybatısındaki Alandüzü bölgesinde gerçekleştirilmiş; yaklaşık 2.100 Türk ve Amerikan paraşütçüsü, ağır silahlar, araçlar ve mühimmatla birlikte bölgeye indirilmiştir. Tatbikat sırasında 70'in üzerinde Amerikan ve Türk C-130 nakliye uçağı görev yapmış, dönemin en gelişmiş hava indirme tekniklerinden biri olan “pop-up” yöntemi başarıyla uygulanmıştır. Sis nedeniyle kısa süreli gecikmeler yaşanmasına rağmen harekât planlandığı şekilde icra edilmiş ve NATO komutanlığı tarafından tatbikatın en başarılı safhalarından biri olarak değerlendirilmiştir (Webster, 1966, 20-27; Jones ve Lindbo, 1967, 7).

Deep Furrow 65, yalnızca askerî açıdan değil, Adapazarı'nın yakın tarihi bakımından da önemli bir olaydır. Tatbikat sayesinde şehir, birkaç gün boyunca NATO'nun dikkatini üzerine çekmiş; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, Millî Savunma Bakanı Nazım Dağlı, NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Komutanı Orgeneral Lyman L. Lemnitzer ile çok sayıda Türk ve yabancı üst düzey askerî yetkili Adapazarı'nda bir araya gelmiştir. Ayrıca yaklaşık elli yabancı gazeteci ve çok sayıda yerli basın mensubu tatbikatı yerinde takip etmiş, böylece Adapazarı uluslararası basında geniş yer bulmuştur (Cumhuriyet, 22 Eylül 196, 1; Milliyet, 22 Eylül 1965, 3; Hayat, Eylül 1965).

Bu alışma, 1965 yılında Adapazarı'nda gerçekleştirilen Deep Furrow 65 NATO Tatbikatı'nı tarihsel bağlamı içerisinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle tatbikatın Soğuk Savaş ve NATO stratejisi içerisindeki yeri değerlendirilecek, ardından hazırlık süreci, Adapazarı'nın tatbikat alanı olarak seçilme nedenleri, hava indirme ve kara harekâtının uygulanışı ile tatbikatın ulusal ve uluslararası basındaki yansımaları ele alınacaktır. Böylece bugüne kadar daha çok askerî yayınlarda incelenen Deep Furrow 65 Tatbikatı'nın, yerel tarih perspektifinden değerlendirilmesi ve Adapazarı'nın Soğuk Savaş dönemindeki stratejik öneminin ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu yönüyle çalışma hem Türkiye'nin NATO tarihi hem de Adapazarı kent tarihine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Deep Furrow 65 Tatbikatının Planlanması

Deep Furrow 65 Tatbikatı, NATO'nun Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirdiği en kapsamlı müşterek askerî eğitim faaliyetlerinden biri olup yaklaşık bir yıllık ayrıntılı bir hazırlık sürecinin ardından uygulamaya konulmuştur. Tatbikatın temel amacı, NATO Güney Kanadı'nda görev yapan kara, hava ve deniz kuvvetlerinin müşterek harekât kabiliyetini geliştirmek, Amerika Birleşik Devletleri'nden gelecek takviye birliklerinin Avrupa'daki NATO kuvvetleriyle entegrasyonunu test etmek ve muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı hazırlanan savunma planlarının işlerliğini sahada sınamaktır. Bu yönüyle Deep Furrow 65 yalnızca bir askerî eğitim faaliyeti değil, aynı zamanda NATO'nun komuta-kontrol sistemi, lojistik altyapısı ve çok uluslu harekât planlamasının uygulamalı bir denemesi niteliğindeydi (Webster, 1966, 13).

Bu tercih, 1963 yılında ABD Genelkurmay Başkanlığı tarafından STRICOM'a verilen yeni görev anlayışının bir sonucuydu. Böylece Avrupa dışında meydana gelebilecek krizlerde ABD'den kısa sürede birlik sevk edilmesi ve bu birliklerin NATO komuta yapısına hızla entegre edilmesi hedefleniyordu. Deep Furrow 65, bu yeni askerî doktrinin uygulanabilirliğini test eden ilk geniş kapsamlı tatbikatlardan biri olmuştur (Wright ve Greenwood, 2007, 139-140).

Tatbikat, NATO Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri Komutanlığı (Allied Forces Southern Europe-AFSOUTH) tarafından organize edilen daha geniş kapsamlı bir eğitim programının parçası olarak planlanmıştır. Bu program kapsamında ilk olarak 14-18 Eylül 1965 tarihleri arasında DENSE CROP 65 adı verilen komuta yeri tatbikatı (Command Post Exercise-CPX) düzenlenmiş, bunu İtalya'da gerçekleştirilen DIAMOND BLUE saha tatbikatı ile Türkiye ve Yunanistan'da icra edilen DEEP FURROW 65 izlemiştir. Böylece NATO'nun Güney Bölgesi'nde görev yapan kara, hava ve deniz kuvvetlerinin birbirini tamamlayan aşamalar hâlinde müşterek eğitim yapması hedeflenmiştir (Webster, 1966, 13-14).

Tatbikatın senaryosu, Soğuk Savaş'ın askerî dengelerini yansıtan kurgusal bir savaş üzerine kurulmuştu. Senaryoya göre Sovyet Bloku'nu temsil eden “Turuncu Kuvvetler”, Türkiye, Yunanistan ve İtalya'yı kapsayan NATO Güney Bölgesi'ne saldırıya geçmiş, konvansiyonel çatışmaların ardından nükleer silahların kullanıldığı geniş çaplı bir savaş yaşanmıştı. Daha sonra Turuncu Kuvvetler, Türk Trakyası ve Kocaeli Yarımadası üzerinden yeni bir kara taarruzu başlatırken aynı anda amfibi ve hava indirme harekâtlarıyla NATO savunmasını yarmaya çalışıyordu. Buna karşılık NATO'nun “Mavi

Kuvvetleri”, Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen hava indirme ve amfibi takviye birliklerinin desteğiyle karşı taarruza geçerek düşman kuvvetlerini etkisiz hâle getirmeyi amaçlıyordu. Böylece hem Türkiye hem de Yunanistan topraklarında eş zamanlı müşterek harekâtların uygulanması planlanmıştı.

Deep Furrow 65'in planlama süreci 1965 yılının Ocak ayında İzmir'de bulunan NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Karargâhı'nda (LANDSOUTHEAST) düzenlenen ilk koordinasyon toplantısıyla başlamıştır. Bu toplantıya NATO karargâhlarının yanı sıra Türkiye, Yunanistan, İtalya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nden askerî temsilciler katılmıştır. Toplantıda tatbikat senaryosu ayrıntılı biçimde değerlendirilmiş, görev alacak birlikler belirlenmiş ve kuvvetlerin intikali, konuşlandırılması, harekâtı ile tatbikat sonrasında geri çekilmelerine ilişkin temel esaslar kararlaştırılmıştır (Webster, 1966, 14-15).

Şubat ayında Yunanistan'ın Selanik kentinde ikinci bir planlama konferansı gerçekleştirilmiş ve amfibi çıkarma sahaları ile hava indirme bölgelerinde keşif çalışmaları yapılmıştır. Bu toplantıda özellikle Yunanistan ayağında uygulanacak senaryolar ayrıntılı olarak ele alınırken çıkarma plajlarının ve paraşüt atlama bölgelerinin teknik özellikleri değerlendirilmiştir. Toplantıya AFSOUTH, LANDSOUTHEAST, AIRSOUTH, STRIKFORSOUTH, 6. Müttefik Taktik Hava Kuvveti (6th ATAF) ve Yunan Genelkurmayı temsilcileri iştirak etmiştir (Webster, 1966, 15).

Mart ayında yeniden İzmir'de toplanan planlama konferansında, özellikle Amerika Birleşik Devletleri Strike Command (STRICOM)

birliklerinin Türkiye'ye intikali sırasında kullanılacak İncirlik ve Çiğli hava üslerindeki kabul ve konuşlanma düzenlemeleri ayrıntılı biçimde planlanmıştır. Böylece Amerika'dan gelecek hava indirme birliklerinin Türkiye'de kısa sürede harekâta hazır hâle getirilmesi için gerekli lojistik altyapı oluşturulmuştur (Webster, 1966, 15).

Haziran ayında ise tatbikatın Türkiye ayağı için kritik öneme sahip saha keşifleri gerçekleştirilmiştir. STRICOM, USAFE, Military Air Transport Service (MATs), AIRSOUTH, 6. ATAF, USAREUR, LANDSOUTHEAST ve Türk Silahlı Kuvvetleri temsilcilerinden oluşan karma bir heyet, paraşüt atlama bölgesi olarak düşünülen Adapazarı Alandüzü ile yeniden intikal havaalanı olarak planlanan Topel Hava Meydanında ayrıntılı incelemelerde bulunmuştur. Heyet, arazi yapısını, yaklaşma koridorlarını, hava şartlarını, haberleşme imkânlarını ve lojistik destek kapasitesini değerlendirerek her iki bölgenin büyük ölçekli hava indirme harekâtı için uygun olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özellikle Alandüzü'nün geniş ve düz yapısı, doğal engellerin sınırlı olması ve kara birlikleriyle kısa sürede temas kurulabilecek bir konumda bulunması, bölgenin paraşüt indirme sahası olarak tercih edilmesinde belirleyici olmuştur (Webster, 1966, 15-16).

Planlama sürecinin son aşaması Temmuz 1965'in son haftasında yine İzmir'de düzenlenen nihai koordinasyon konferansı olmuştur. Bu toplantıda harekât planlarının son şekli verilmiş, komuta zinciri, haberleşme usulleri, hava desteği, lojistik faaliyetler, sağlık hizmetleri ve birliklerin görev dağılımları ayrıntılı biçimde koordine edilmiştir. Böylece yaklaşık yedi ay süren hazırlık çalışmalarının ardından Deep Furrow 65 Tatbikatı'nın tüm askerî ve lojistik ayrıntıları tamamlanmış, Eylül ayında uygulanacak NATO'nun en büyük müşterek saha

tatbikatlarından biri için gerekli hazırlıklar bitirilmiştir (Webster, 1966, 16).

Planlama sürecinin titizliği, tatbikatın başarıyla icra edilmesinde belirleyici olmuştur. Nitekim NATO yetkilileri tarafından yapılan değerlendirmelerde, Deep Furrow 65'in en önemli kazanımlarından birinin yalnızca sahadaki harekât değil, aylar süren müşterek planlama faaliyetleri olduğu özellikle vurgulanmıştır. Bu süreç sayesinde NATO ülkeleri arasındaki koordinasyon mekanizmaları geliştirilmiş, farklı orduların birlikte hareket edebilme kabiliyeti önemli ölçüde güçlendirilmiş ve Güney Avrupa'daki savunma hazırlık seviyesinin yükselmesine katkı sağlanmıştır.

2. Tatbikat Öncesi Adapazarı

1960'lı yıllarda Türkiye'nin hızla gelişen ulaşım ağı ve stratejik konumu, NATO'nun Güney Kanadı kapsamında planlanan askerî faaliyetlerde bazı şehirlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. İstanbul'a yaklaşık 150 kilometre uzaklıkta bulunan Adapazarı, hem demiryolu hem de karayolu bağlantılarının gelişmiş olması, geniş ve düz arazi yapısı ile askerî birliklerin sevk ve idaresine elverişli özellikler taşıması nedeniyle dikkat çekmiştir. Özellikle şehrin kuzeybatısında yer alan Alandüzü mevki, büyük çaplı hava indirme harekâtlarının uygulanabileceği doğal bir tatbikat sahası niteliğindeydi. NATO uzmanlarının yaptığı arazi incelemeleri sonucunda bölgenin paraşüt atlayışları, ağır teçhizat indirmeleri ve kara birliklerinin ilerleyişi için uygun olduğu belirlenmiş, böylece Deep Furrow 65 Tatbikatı'nın Türkiye ayağının merkezi olarak Adapazarı seçilmiştir (Webster, 1966, 15-16).

Aslında Amerikan askerî makamlarının Adapazarı'na ilgisi Deep Furrow 65 ile başlamamıştı. Bölgeye yönelik ilk Amerikan ilgisi XIX. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. 1846 yılında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde faaliyet gösteren Amerikalı misyonerler Adapazarı ve çevresinde incelemelerde bulunmuş, ilerleyen yıllarda bölgede eğitim ve dinî faaliyetlerin yürütülmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirmişlerdir (BOA, A. MKT. 48/66). Her ne kadar bu girişimler askerî amaç taşımasa da, Amerikan kurumlarının Adapazarı'nı yakından tanınmasına imkân sağlamıştır.

Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Adapazarı'nın stratejik önemi farklı bir boyut kazanmıştır. NATO üyeliğinin ardından Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde askerî üsler kurulması gündeme gelirken, Adapazarı da bu projeler arasında değerlendirilmiştir. Nitekim Milliyet Gazetesi'nin 23 Mart 1955 tarihli haberine göre, Adapazarı'nda yaklaşık 20 milyon liraya mal olacak bir NATO hava üssü kurulması planlanmış, proje kapsamında üç Amerikalı uzman şehirde incelemelerde bulunmuştur. Haberde, kurulması düşünülen havaalanının NATO üyesi ülkelerin askerî uçaklarına hizmet verecek kapasitede tasarlandığı belirtilmiştir. Ancak çeşitli teknik ve idarî nedenlerle bu proje hayata geçirilememiştir (Milliyet, 23 Mart 1955, 7). Buna rağmen söz konusu girişim, Adapazarı'nın NATO'nun askerî planlamaları içerisinde değerlendirilen şehirlerden biri olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

1965 yılına gelindiğinde ise Adapazarı, NATO tarihinin en büyük müşterek hava indirme tatbikatlarından birine ev sahipliği yapacak duruma gelmiştir. Tatbikat öncesinde NATO ve Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından bölgede kapsamlı hazırlıklar yürütülmüştür. Haziran ayında

gerçekleştirilen keşif faaliyetlerinde Alandüzü arazisinin zemin yapısı, paraşüt atlama emniyeti, ağır araçların indirileceği alanlar, yaklaşma istikametleri ve haberleşme imkânları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Aynı zamanda Topel Hava Meydanı, harekât sonrasında birliklerin yeniden intikali için kullanılacak üs olarak planlanmış, bölgedeki askerî ve lojistik altyapı güçlendirilmiştir (Webster, 1966, 15-16).

Tatbikattan günler önce Amerikan birliklerinin Türkiye'ye intikali başlamıştı. Amerika Birleşik Devletleri Stratejik Taarruz Komutanlığına (STRICOM) bağlı 82. Hava İndirme Tümeni'nden bir tugay ile destek birlikleri İncirlik Hava Üssü'nde toplanmış, burada çadır kentler kurulmuş ve personelin iâşe, ibate ve eğitim faaliyetleri organize edilmiştir. Aynı dönemde C-130 Hercules nakliye uçakları ile personel ve malzeme sevkiyatı yoğunlaşmış, Topel ve Çiğli hava üsleri de tatbikat kapsamında aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'deki lojistik desteğin önemli bir bölümü Amerika Birleşik Devletleri Avrupa Hava Kuvvetleri (USAFE) tarafından sağlanmış; haberleşme sistemleri, seyyar kontrol kuleleri, meteoroloji hizmetleri ve sağlık tesisleri tatbikat öncesinde faaliyete geçirilmiştir (Webster, 1966, 17-19).

Hazırlık süreci yerel basın tarafından da yakından takip edilmiştir. Adapazarı Akşam Haberleri gazetesi 17 Eylül 1965 tarihli sayısında, Alandüzü ve Alaplı köyleri civarında 21-22 Eylül günlerinde NATO kuvvetleri ile müşterek tatbikat yapılacağını duyurmuş, tatbikatı izlemek üzere devlet büyüklerinin de şehre geleceğini haber vermiştir (Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Eylül 1965, s.1). Ertesi gün yayımlanan haberde ise “Deep Furrow 65” adıyla gerçekleştirilecek tatbikata 70 Amerikan ve 9 Türk nakliye uçağı ile yaklaşık 1700

Amerikan ve 700 Türk paraşütçüsünün katılacağı belirtilmiş, bunun Türkiye'de o güne kadar gerçekleştirilen en büyük askerî manevra olacağı ifade edilmiştir (Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Eylül 1965, s.1). 20 Eylül tarihli gazetede ise tatbikatın ertesi gün başlayacağı, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın birlikleri denetlemek üzere Adapazarı'na geldiği ve halkın da tatbikatı izleyebileceği duyurulmuştur (Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Eylül 1965, s.1).

Tatbikat hazırlıkları yalnızca askerî çevrelerde değil, Adapazarı halkı arasında da büyük ilgi uyandırmıştır. şehirde günler öncesinden çok sayıda askerî aracın görülmeye başlanması, yabancı askerlerin bölgeye gelişi ve uçak hareketliliğinin artması kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Yerel halk, daha önce benzeri görülmemiş büyüklükteki bu organizasyonu merakla takip etmiş, özellikle paraşüt atlayışlarının gerçekleştirileceği Alandüzü çevresinde yoğun bir hareketlilik yaşanmıştır. Tatbikatın gerçekleştirileceği gün binlerce vatandaşın çevrede toplanarak paraşüt indirme harekâtını izlemesi, Deep Furrow 65'in Adapazarı'nın sosyal hafızasında unutulmayan olaylardan biri hâline gelmesini sağlamıştır (Wright ve Greenwood, 2007, 139).

Deep Furrow 65 öncesindeki bu hazırlıklar, Adapazarı'nın yalnızca uygun bir tatbikat sahası olarak değil, aynı zamanda NATO'nun Güney Kanadı savunma planlarında stratejik bir lojistik merkez olarak değerlendirildiğini göstermektedir. İstanbul'a yakınlığı, ulaşım ağlarının kesişim noktasında bulunması ve geniş manevra alanlarına sahip olması, şehrin bu büyük uluslararası askerî organizasyona ev sahipliği yapmasında belirleyici rol oynamıştır. Nitekim 21 Eylül 1965 sabahı gerçekleştirilecek hava indirme harekâtı ile Adapazarı, birkaç

günlüğüne NATO'nun en önemli askerî faaliyetlerinden birinin merkezi hâline gelecektir.

3. 21 Eylül 1965: Paraşüt Harekâtı

Deep Furrow 65 Tatbikatı'nın Türkiye ayağını oluşturan hava indirme harekâtı, 21 Eylül 1965 Salı günü Adapazarı'nın kuzeybatısındaki Alandüzü bölgesinde gerçekleştirilmiştir. NATO'nun o tarihe kadar Güney Avrupa'da icra ettiği en büyük müşterek hava indirme operasyonlarından biri olan bu harekât, Türk ve Amerikan paraşüt birliklerinin ilk kez bu ölçekte ortak görev yapması bakımından da ayrı bir önem taşımaktaydı. Tatbikatın temel amacı, Kocaeli Yarımadası'nı ele geçirdiği varsayılan “Turuncu Kuvvetler”in gerisine hava indirme birlikleri sevk ederek Türk 1. Ordusu ile birleşmek ve müşterek bir karşı taarruz gerçekleştirmektir (Webster, 1966, 20).

Tatbikat senaryosuna göre Turuncu Kuvvetler, Türk Trakyası üzerinden ilerleyerek Çanakkale Boğazı'nı tehdit etmiş, aynı zamanda Kocaeli Yarımadası'nı ele geçirerek İstanbul ile Anadolu arasındaki kara bağlantısını kesme noktasına gelmişti. İzmit Körfezi ve Marmara Denizi çevresinin düşman kontrolüne geçmesi, Boğazların güvenliğini tehlikeye sokacağından NATO komutanlığı, Türk 1. Ordusu'na hava indirme birlikleriyle takviye yapılmasına karar vermiştir. Bu amaçla Adapazarı'nın yaklaşık 25 kilometre kuzeybatısındaki Alandüzü vadisi paraşüt atlama bölgesi (Drop Zone-DZ) olarak belirlenmiştir. Plan gereğince yaklaşık 1.600 Amerikan ve 500 Türk paraşütçüsü, ağır silah ve araçlarıyla birlikte gün doğumunda bölgeye indirilecek, ardından Türk 1. Ordusu ile birleşerek Kocaeli Yarımadası'ndaki düşman kuvvetlerini denize dökcekti (Webster, 1966, 20).

Ancak harekât sabahı beklenmeyen meteorolojik şartlar planlamayı kısa süreli de olsa etkilemiştir. Gün doğmadan önce Alandüzü'nü yoğun bir sis tabakası kaplamış, görüş mesafesinin önemli ölçüde azalması üzerine paraşüt atlayışı güvenlik gerekçesiyle ertelenmiştir. Tatbikatı izlemek üzere kurulan gözlem alanında bulunan NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Komutanı (SACEUR) Orgeneral Lyman L. Lemnitzer, NATO Güney Avrupa Kuvvetleri Komutanı Amiral Charles D. Griffin, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, Millî Savunma Bakanı Nazım Dağlı, kuvvet komutanları ve çok sayıda yabancı askerî gözlemci, sisin dağılmasını beklemek zorunda kalmıştır. Yaklaşık 65 dakikalık gecikmenin ardından görüş şartlarının düzelmesi üzerine harekâtın başlamasına karar verilmiştir (Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Eylül 1965, s.1; Cumhuriyet, 22 Eylül 1965, 1; Webster, 1966, 20-21).

Yerel basının aktardığına göre sabahın erken saatlerinden itibaren şehirde olağanüstü bir hareketlilik yaşanmış, çok sayıda vatandaş Alandüzü'ne giderek tatbikatı izlemeye başlamıştır. Yeni Sakarya gazetesi, ovayı kaplayan yoğun sis nedeniyle harekâtın yaklaşık bir saat geciktiğini, bu sırada Türk ve Amerikan subaylarının davetlilere tatbikatın amacı hakkında bilgi verdiğini yazmıştır. Sis dağılmasının ardından önce ağır silah ve teçhizat paraşütlerle indirilmiş, daha sonra Türk ve Amerikan hava indirme birlikleri harekâta başlamıştır. Gazete, tatbikatın genel olarak başarıyla tamamlandığını ve halkın gösteriye büyük ilgi gösterdiğini belirtmektedir (Yeni Sakarya, 22 Eylül 1965, s.1, 3-4).

Harekâtın ilk safhasında İncirlik Hava Üssü'nden havalanan bir C-130 Hercules uçağı, içerisinde bulunan Combat Control Team (Muharebe

Kontrol Timi) ve Airborne Assault Team (Hava Hücüm Timi) ile Alandüzü üzerine gelmiştir. Saat 07.50'de uçak yaklaşık 200 feet irtifadan hızla yükselerek 1.250 feet seviyesine çıkmış, ardından paraşütçüler atlayışlarını gerçekleştirmiştir. Muharebe Kontrol Timi kısa sürede telsiz ve seyrüsefer cihazlarını kurmuş, duman işaretleriyle iniş sahasını belirlemiş ve ana kuvvetin güvenli şekilde bölgeye yönlendirilmesini sağlamıştır. Bu uygulama, NATO'nun yeni geliştirdiği “pop-up” hava indirme tekniğinin başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Webster, 1966, 22; Jones ve Lindbo, 1967, 7).

Ana hava indirme kuvveti ise Bolu üzerinde bekleme düzenine alınmıştı. Sis dağılmasının ardından Combat Control Team tarafından verilen “ilerle” emri üzerine harekât yeniden başlatılmıştır. Saat 08.05'te, ilk C-130 filosu Alandüzü üzerinde görünmüş ve paraşüt indirmeleri başlamıştır. Düşman radarlarından mümkün olduğunca gizlenebilmek amacıyla yaklaşık 250 knot hızla ve alçak irtifada uçan nakliye uçakları, hedef bölgeye ulaştıklarında hızla yükselerek paraşüt atışlarını gerçekleştirmişlerdir. Bu harekât sırasında toplam 68 Amerikan ve 9 Türk C-130 Hercules nakliye uçağı görev almıştır. Ankara yakınlarında Mürted Hava Üssü'nden havalanan Türk Hava Kuvvetlerine ait üç C-130 ile USAFE'ye bağlı altı C-130'un Amerikan filosuna katılması, tatbikatın en başarılı müşterek manevralarından biri olarak değerlendirilmiştir (Webster, 1966, 21-23).

İlk dalgada 43 uçak, yoğun sisin hâlen kısmen etkili olduğu Alandüzü'ne ağır silahlar, mühimmat ve lojistik malzemeleri bırakmıştır. Bunları takip eden 34 C-130 ise Amerikan 82. Hava İndirme Tümeni ile Türk Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Paraşüt

Taburu personelini bölgeye indirmiştir. Yaklaşık 24 dakika içerisinde bütün paraşüt atlayışları tamamlanmış, toplam 2.037 personel güvenli şekilde araziye ulaşmıştır. Deep Furrow 65 aynı zamanda 82. Hava İndirme Tümeni açısından da yeni teşkilat yapısının ilk büyük sınavlarından biri olmuştur. Tümenin 1960'lı yıllarda daha hafif ve hareket kabiliyeti yüksek bir yapıya dönüştürülmesi kapsamında M-14 piyade tüfekleri yerine M-16 tüfekleri kullanılmaya başlanmış, birliklerin hava yoluyla daha kısa sürede intikal edebilmesi hedeflenmiştir. Tatbikata 3. Tugay karargâhı emrindeki 1/505 ve 1/508 Paraşüt Piyade Taburları ile 1/319 Topçu Taburu katılmıştır (Wright ve Greenwood, 2007, 140).

Hava indirme sırasında yalnızca personel değil, önemli miktarda ağır askerî teçhizat da paraşütle indirilmiştir. Tatbikat kapsamında 38 Jeep, 12 adet 105 mm obüs, 2 ambulans, bir su arıtma sistemi, 24 yarım tonluk römork, 12 adet üç çeyrek tonluk römork, 4,5 tonluk mekanik taşıyıcılar (mekanik katırlar) ve çok sayıda mühimmat ile destek malzemesi Alandüzü'ne ulaştırılmıştır. Toplamda yaklaşık 190 parça askerî malzeme hava yoluyla indirilmiş, bunların büyük bölümü harekâtın hemen ardından kullanılabilecek şekilde konuşlandırılmıştır (Hayat, Eylül 1965; Webster, 1966, 23).

Tatbikatın güvenli şekilde yürütülmesi amacıyla yoğun hava desteği de sağlanmıştır. Hava indirme öncesinde F-100 Super Sabre savaş uçakları hedef bölgesine temsili taarruzlar düzenlemiş, Çiğli Hava Üssü'nden görev yapan 613. Taktik Av Filosu yakın hava desteği ve nakliye uçaklarının korunmasını sağlamıştır. 20.000 feet'in üzerindeki hava sahasında ise Türk Hava Kuvvetlerine ait jetler hava savunma görevini üstlenmiştir. Tatbikat süresince NATO'nun 6. Müttefik Taktik Hava

Kuvvetleri (6th ATAF) tarafından 250'den fazla yakın hava destek sortisi icra edilmiştir (Webster, 1966, 21-22).

Harekâtın komutası, hedef bölge üzerinde görev yapan bir C-130 Hava Komuta Merkezinden yürütülmüştür. Müşterek Görev Kuvveti (Joint Task Force) Komutanı Tümgeneral Jamie Gough, operasyonun bütün safhalarını bu uçaktan sevk ve idare etmiştir. İzmit'teki Muharebe Raporlama Merkezi, Türk-Amerikan müşterek hava kontrol ekipleri ve Adapazarı'na konuşlandırılan seyyar TACAN sistemi sayesinde uçakların tamamı radar ve telsiz ağı üzerinden kesintisiz olarak kontrol edilmiştir (Webster, 1966, 23-24).

Tatbikat sonunda yapılan değerlendirmeler, hava indirme harekâtının planlandığı şekilde başarıyla tamamlandığını ortaya koymuştur. Daha önce hiç kullanılmamış bir atlama bölgesine indirilen 2.037 paraşütçüden yalnızca altısının hafif şekilde yaralanması, hiçbir ağır yaralanma yaşanmaması ve paraşütle indirilen 102 araçtan sadece üçünün teknik arıza nedeniyle hasar görmesi, NATO komutanlığı tarafından operasyonun profesyonelce icra edildiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Webster, 1966, 24).

Alandüzü'nde gerçekleştirilen bu büyük hava indirme harekâtı, yalnızca NATO'nun müşterek harekât kabiliyetini değil, Türk paraşüt birliklerinin eğitim seviyesini ve Türk-Amerikan askerî iş birliğinin ulaştığı düzeyi de gözler önüne sermiştir. Nitekim harekâtı yerinde izleyen Orgeneral Lyman L. Lemnitzer, gerçekleştirilen indirmeden duyduğu memnuniyeti dile getirerek, Türk ve Amerikan birliklerinin gösterdiği uyumun NATO'nun müşterek savunma anlayışı açısından son derece başarılı bir örnek oluşturduğunu ifade etmiştir (Milliyet, 22

Eylül 1965, 3). Böylece 21 Eylül 1965 sabahı Adapazarı semalarında gerçekleştirilen hava indirme harekâtı, hem NATO tarihinin hem de Adapazarı kent tarihinin en dikkat çekici askerî organizasyonlarından biri olarak kayıtlara geçmiştir.

4. Kara Harekâtı

21 Eylül 1965 sabahı başarıyla gerçekleştirilen hava indirme harekâtının ardından Deep Furrow 65 Tatbikatı'nın ikinci safhası kara harekâtı olarak planlanmıştı. Hava indirme birliklerinin temel görevi, Adapazarı'nın kuzeybatısındaki Alandüzü bölgesinde güvenli bir köprübaşı oluşturmak, Türk Birinci Ordusu ile birleşmek ve Kocaeli Yarımadası'nı işgal ettiği varsayılan “Turuncu Kuvvetler”e karşı karşı taarruzun önünü açmaktı. NATO senaryosuna göre Sovyet Bloku'nu temsil eden Turuncu Kuvvetler, Trakya üzerinden ilerleyerek Boğazlar ile Kocaeli Yarımadası'nı ele geçirmeye çalışırken, NATO'yu temsil eden Mavi Kuvvetler müşterek bir kara, hava ve deniz harekâtıyla bu ilerlemeyi durduracak ve düşmanı denize dökecekti (Webster, 1966, 20-24).

Paraşüt birliklerinin emniyetli şekilde araziye inmesinin hemen ardından Türk Birinci Ordusu birlikleri ile temas sağlandı. Tatbikat planına göre hava indirme birlikleri, Türk XV. Kolordusu emrine girerek müşterek harekâta katıldı. Saat 09.20'de Türk Birinci Ordusu unsurlarıyla bağlantı kurulmuş, öğle saatlerine kadar hava köprübaşı tamamen emniyet altına alınmıştı. Saat 15.00'te ise Amerikan Müşterek Görev Kuvveti'nin kara unsurlarının sevk ve idaresi NATO Güneydoğu Kara Kuvvetleri Komutanlığına (LANDSOUTHEAST), hava unsurlarının kontrolü ise 6. Müttefik Taktik Hava Kuvveti

Komutanlığına devredildi. Böylece müşterek harekâtın ikinci safhasına geçilmiş oldu (Webster, 1966, 22-24).

Tatbikatın kara safhası 23 Eylül sabahı başlatılan karşı taarruz ile devam etti. Mavi Kuvvetler saat 07.00'de genel taarruza geçti. Türk 1. Kolordu birlikleri Sakarya Nehri üzerindeki iki stratejik köprüyü ele geçirerek ilerlemeyi sürdürdü. Tatbikat senaryosuna göre Kocaeli Yarımadası'na yerleşen Turuncu Kuvvetler kuşatıldı ve deniz yönüne doğru geri çekilmeye zorlandı. Saat 10.00 itibarıyla bütün hedeflerin ele geçirildiği ilan edildi ve harekât başarıyla tamamlandı. Ardından birliklerin yeniden konuşlandırılması ve geri intikali süreci başlatıldı (Webster, 1966, 24).

Tatbikatın kara safhasını yerinde takip eden Türk ve yabancı gazeteciler de harekâtın ayrıntılarını okuyucularına aktarmışlardır. Hayat Mecmuası'nın özel haberinde, Adapazarı'nın kuzeyindeki Osvak Dağları çevresinde gerçekleştirilen temsili taarruz ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Habere göre F-84, F-86 ve F-100 savaş uçakları önce Turuncu Kuvvetlerin mevzilerini bombardımana tuttu. Ardından Türk 13., 20. ve 70. Piyade Alayları güneydoğudan ilerlerken, Amerikan 82. Hava İndirme Tümeni ile Türk paraşütçü birlikleri güneybatıdan taarruza geçti. Tank, havan ve topçu ateşiyle desteklenen müşterek hücum sonucunda Turuncu Kuvvetlerin ön savunma hatları kısa sürede ele geçirildi. Paraşüt birliklerinin düşmanı yandan kuşatması üzerine geri çekilen birlikler, senaryo gereği Mavi Kuvvetler tarafından takip edilerek deniz yönüne sürüldü (Hayat Mecmuası, Eylül 1965, 18-20).

Tatbikatı izleyen üst düzey askerî yetkililer de harekâtın başarıyla yürütüldüğünü ifade etmişlerdir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral

Cevdet Sunay, harekâtın planlandığı şekilde devam ettiğini belirtirken, NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Komutanı Orgeneral Lyman L. Lemnitzer ise Türk ve Amerikan birliklerinin müşterek harekât kabiliyetinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek, her iki ülke askerlerinin gösterdiği uyumun NATO açısından önemli bir başarı olduğunu vurgulamıştır (Cumhuriyet, 22 Eylül 1965, 1; Milliyet, 22 Eylül 1965, 3; Hürriyet, 22 Eylül 1965, 1).

Adapazarı Akşam Haberleri gazetesinin verdiği bilgiye göre kara harekâtının ikinci safhası Oflak mevkiinde gerçekleştirilmiştir. Jet uçaklarının hava desteği altında iki koldan ilerleyen Türk ve Amerikan birlikleri hedef bölgeleri kısa sürede ele geçirmiş, böylece tatbikat planlandığı şekilde tamamlanmıştır. Gazete ayrıca hava indirme sırasında bir Amerikan askerinin paraşütünün açılmaması sonucu bacağına kırıldığını ve paraşütle indirilen ciplerden birinin yandığını da haber vermektedir (Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Eylül 1965, s.1).

23 Eylül'de Adapazarı çevresindeki kara harekâtının tamamlanmasının ardından tatbikatın ağırlık merkezi Yunanistan'ın Batı Trakya bölgesine kaydırıldı. Burada Amerikan Deniz Piyadeleri, Yunan kara birlikleri ve NATO deniz unsurlarının katılımıyla geniş çaplı bir amfibi çıkarma harekâtı icra edildi. Böylece Deep Furrow 65 Tatbikatı, Türkiye'deki hava indirme ve kara harekâtı ile Yunanistan'daki deniz çıkarma operasyonunu birbirini tamamlayan müşterek bir NATO tatbikatı olarak başarıyla sonuçlandırıldı (Webster, 1966, 24-27).

Adapazarı'nda gerçekleştirilen kara harekâtı, yalnızca tatbikat senaryosunun bir parçası olmanın ötesinde Türk Silahlı Kuvvetleri açısından önemli bir tecrübe kazanımı sağlamıştır. Özellikle hava

indirme birliklerinin kara kuvvetleriyle müşterek hareket etmesi, NATO komuta-kontrol sistemi içinde sevk ve idare edilmesi ve büyük ölçekli birleşik harekât uygulamalarına katılması, ilerleyen yıllarda geliştirilecek harekât doktrinlerine önemli katkılar sunmuştur. Nitekim bazı araştırmacılar, Deep Furrow 65 sırasında edinilen hava indirme ve müşterek harekât tecrübelerinin, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda paraşüt birliklerinin kullanılmasına yönelik hazırlık sürecinde dolaylı katkılar sağladığını değerlendirmektedir (Wright ve Greenwood, 2007, 139-141).

5. Basında Deep Furrow 65 Tatbikatı

Deep Furrow 65 Tatbikatı, yalnızca askerî çevrelerde değil, Türk ve yabancı basında da geniş yankı uyandırmıştır. NATO'nun Soğuk Savaş dönemindeki en kapsamlı müşterek tatbikatlarından biri olması, tatbikata çok sayıda üst düzey askerî yetkilinin katılması ve ilk safhasının Adapazarı'nda gerçekleştirilmesi, ulusal ve uluslararası basının ilgisini bu bölgeye yöneltmiştir. Tatbikat boyunca yaklaşık elli yabancı gazeteci ile çok sayıda Türk basın mensubu gelişmeleri yerinde takip etmiş, Adapazarı birkaç gün boyunca dünya basınının dikkatini çeken şehirlerden biri hâline gelmiştir (Milliyet, 22 Eylül 1965, 3; Webster, 1966, 12).

Tatbikatın en ayrıntılı yayınlarından biri Hayat Mecmuası tarafından hazırlanmıştır. Dergi, bölgeye özel muhabir göndererek paraşüt indirme harekâtını fotoğraflarla birlikte sayfalarına taşımıştır. Haberde, sabahın erken saatlerinde Alandüzü'nde yoğun sis altında başlayan hazırlıklar, C-130 nakliye uçaklarının gelişi, ağır silah ve araçların paraşütlerle indirilmesi ile Türk ve Amerikan paraşütçülerinin kısa sürede araziye

hâkim olması ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Derginin anlatımına göre yalnızca birkaç dakika içerisinde yüzlerce paraşütün gökyüzünü kaplaması, tatbikatı izleyenler üzerinde büyük bir etki bırakmıştır (Hayat Mecmuası, Eylül 1965, 16-20).

Hayat Mecmuası, tatbikatın teknik boyutuna da dikkat çekmiştir. Haberde, 94 nakliye uçağının yaklaşık on yedi dakika içerisinde üç piyade taburu, bir topçu taburu, bir istihkâm bölüğü ve bunlara ait ağır teçhizatı araziye başarıyla indirdiği belirtilmiştir. Muhabir, NATO komutanlarının indirme operasyonunu dikkatle takip ettiğini ve gerçekleştirilen müşterek hava indirme harekâtının başarıyla tamamlanmasından memnuniyet duyduklarını aktarmıştır (Hayat Mecmuası, Eylül 1965, 18-20).

Yerel basın ise tatbikatı ulusal gazetelerden daha ayrıntılı izlemiştir. Adapazarı Akşam Haberleri gazetesi hazırlık sürecinden başlayarak tatbikatın her aşamasını günlük olarak okuyucularına aktarmış; birliklerin intikali, paraşüt indirme harekâtı, kara safhası ve tatbikatın sona erişini manşetten duyurmuştur. Yeni Sakarya gazetesi ise geniş fotoğraflarla desteklediği haberinde sabah saatlerinden itibaren yaşanan hareketliliği, yoğun sis nedeniyle meydana gelen gecikmeyi ve paraşüt indirme safhasını ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Böylece yerel basın, Deep Furrow 65'in Adapazarı'ndaki yansımalarını belgeleyen en önemli çağdaş kaynaklardan biri olmuştur (Adapazarı Akşam Haberleri, 17-22 Eylül 1965; Yeni Sakarya, 22 Eylül 1965).

Cumhuriyet Gazetesi, 22 Eylül 1965 tarihli nüshasında tatbikatı manşetten duyurmuştur. Gazete, sis nedeniyle yaklaşık 65 dakikalık bir gecikme yaşandığını, ardından iki binden fazla Türk ve Amerikan

paraşütçüsünün ağır silahları, cipleri ve diğer askerî malzemeleriyle birlikte Alandüzü'ne başarıyla indirildiğini yazmıştır. Haberde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın “Tatbikat başarıyla devam ediyor.” açıklamasına yer verilirken, NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Komutanı Orgeneral Lyman L. Lemnitzer'in de gerçekleştirilen hava indirme operasyonundan duyduğu memnuniyeti dile getirdiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 22 Eylül 1965, 1).

Benzer şekilde Milliyet Gazetesi de tatbikatı geniş biçimde işlemiştir. Gazete, “NATO Tatbikatı Sakarya'da Devam Ediyor” başlığıyla yayımladığı haberinde 1.700 Amerikan ve 700 Türk paraşütçüsünün katıldığı müşterek hava indirme harekâtını ayrıntılarıyla okuyucularına aktarmıştır. Haberde, 70 Amerikan ve 9 Türk C-130 nakliye uçağının gerçekleştirdiği indirme faaliyetinin planlandığı şekilde başarıyla tamamlandığı vurgulanmış; tatbikatı Millî Savunma Bakanı Nazım Dağlı, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Necdet Uran ile NATO'nun üst düzey komutanlarının birlikte izlediği ifade edilmiştir (Milliyet, 22 Eylül 1965, 3).

Basının dikkat çektiği bir diğer husus ise NATO komutanlarının açıklamaları olmuştur. Orgeneral Lemnitzer, Türk ve Amerikan birliklerinin müşterek harekât kabiliyetinin NATO'nun savunma gücünü önemli ölçüde artırdığını belirterek, tatbikata katılan birliklerin başarılarından dolayı gurur duyabileceklerini ifade etmiştir. Tatbikatın genel komutanlarından Amiral Charles D. Griffin ise Deep Furrow 65'i, NATO Güney Bölgesi'nde o tarihe kadar gerçekleştirilen en başarılı saha tatbikatı olarak değerlendirmiştir. Griffin'e göre tatbikat, özellikle

ABD'den Avrupa'ya sevk edilen takviye kuvvetlerinin kısa sürede NATO komuta sistemine entegre edilebildiğini göstermesi bakımından önemli sonuçlar ortaya koymuştur (Webster, 1966, 27).

Tatbikat, yalnızca Türk basınında değil, NATO yayın organlarında ve Amerikan askerî dergilerinde de ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. Air University Review dergisinde yayımlanan makalelerde Deep Furrow 65, müşterek hava indirme ve birleşik harekât uygulamalarının en başarılı örneklerinden biri olarak gösterilmiş; özellikle Türk ve Amerikan hava kuvvetleri arasındaki koordinasyon, C-130 uçaklarının “pop-up” yöntemiyle gerçekleştirdiği hava indirme tekniği ve NATO komuta-kontrol sisteminin etkinliği övgüyle değerlendirilmiştir (Webster, 1966: 27-30; Jones ve Lindbo, 1967, 7).

Deep Furrow 65 Tatbikatı, basında yalnızca askerî bir faaliyet olarak değil, Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu gösteren önemli bir uluslararası organizasyon olarak sunulmuştur. Adapazarı ise birkaç gün boyunca hem Türk hem de yabancı basının ilgi odağı olmuş; Alandüzü'nde gerçekleştirilen hava indirme harekâtı, dönemin en dikkat çekici askerî görüntülerinden biri olarak gazetelerde ve dergilerde geniş yer bulmuştur. Böylece Deep Furrow 65, Adapazarı'nın uluslararası kamuoyunda tanınmasına katkı sağlayan önemli olaylardan biri olarak tarihe geçmiştir.

Basındaki haberler incelendiğinde Deep Furrow 65'in askerî yönünden çok Türkiye'nin NATO içindeki konumunu güçlendiren uluslararası bir başarı olarak sunulduğu görülmektedir. Yerel basın ise tatbikatın şehir hayatındaki etkilerini ve halkın ilgisini ön plana çıkarmış, böylece

ulusal ve yerel basın arasında haber dili bakımından belirgin farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Deep Furrow 65 Tatbikatı, Soğuk Savaş'ın askerî rekabet ortamında NATO'nun Güney Kanadı'nın müşterek savunma kabiliyetini sınamak amacıyla gerçekleştirilen en kapsamlı tatbikatlardan biri olmuştur. Türkiye ve Yunanistan'da eş zamanlı olarak icra edilen hava indirme, kara ve amfibi harekâtları sayesinde NATO ülkelerine ait kara, hava ve deniz unsurlarının müşterek komuta-kontrol sistemi altında birlikte hareket edebilme kapasitesi uygulamalı olarak test edilmiştir. Tatbikat sonunda hazırlanan NATO raporları, planlanan hedeflerin büyük ölçüde gerçekleştirildiğini ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nden Avrupa'ya sevk edilen takviye birliklerinin kısa sürede harekât sahasına intikal ettirilerek NATO kuvvetleriyle bütünleşmesinin başarıyla sağlandığını ortaya koymaktadır.

Araştırma, Deep Furrow 65'in yalnızca NATO'nun askerî planlaması açısından değil, Adapazarı'nın yakın tarihi bakımından da önemli sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Tatbikatın ilk ve en kritik safhasının Adapazarı'nın Alandüzü bölgesinde gerçekleştirilmesi, şehrin birkaç gün boyunca ulusal ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmesini sağlamıştır. NATO'nun üst düzey komutanları, yabancı askerî heyetler ve çok sayıda gazetecinin Adapazarı'nda bulunması, kentin tarihinde daha önce benzeri görülmeyen ölçekte uluslararası bir organizasyona ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Bu durum, Adapazarı'nın Soğuk Savaş dönemindeki stratejik konumunun yalnızca

askerî planlamalarda değil, dönemin basın yayın organlarında da görünür hâle geldiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada kullanılan NATO raporları, Amerikan askerî yayınları ile ulusal ve yerel basın birlikte değerlendirildiğinde, Deep Furrow 65'in sadece bir askerî eğitim faaliyeti olmadığı anlaşılmaktadır. Tatbikat, Türkiye'nin 1952 yılında başlayan NATO üyeliğinin sahadaki en önemli uygulamalarından birini oluşturmuş; Boğazlar, Kocaeli Yarımadası ve Sakarya Havzası'nın Batı savunma sistemi içerisindeki stratejik konumunu somut biçimde ortaya koymuştur. Bu bağlamda Adapazarı'nın hava indirme bölgesi olarak seçilmesi, bölgenin coğrafi özellikleri, ulaşım imkânları ve lojistik kapasitesinin NATO planlamasında dikkate alındığını göstermektedir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç, yerel tarih çalışmalarında uluslararası askerî kaynaklarla yerel basının birlikte kullanılmasının sağladığı katkıdır. NATO raporları tatbikatın askerî planlama ve icra sürecini ayrıntılı biçimde açıklarken, yerel gazeteler organizasyonun şehir hayatındaki yansımalarını, halkın ilgisini ve tatbikatın gündelik yaşama etkilerini ortaya koymaktadır. Böylece farklı nitelikteki kaynakların birlikte değerlendirilmesi, olayın hem uluslararası askerî tarih hem de yerel tarih açısından daha bütüncül biçimde analiz edilmesine imkân sağlamıştır.

Sonuç olarak Deep Furrow 65, yalnızca NATO'nun müşterek harekât anlayışını sınavan büyük ölçekli bir askerî tatbikat değil, aynı zamanda Adapazarı'nın Soğuk Savaş dönemindeki stratejik önemini görünür kılan tarihî bir olaydır. Çalışma, bugüne kadar daha çok NATO'nun askerî faaliyetleri çerçevesinde ele alınan Deep Furrow 65'i ilk kez

Adapazarı merkezli bir yerel tarih perspektifiyle inceleyerek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu yönüyle araştırmanın, Türkiye'nin NATO tarihi, Soğuk Savaş çalışmaları ve Adapazarı kent tarihi üzerine yapılacak yeni araştırmalara kaynaklık edeceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

BOA. A. MKT. 48/66.

Benjamin J. Webster, “Exercise Deep Furrow 65”, *Air University Review*, Vol. XVII, No. 4, MAY-JUNE 1966, ss.12-30.

Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2 1914-1995)*, Alkım Yayınları, 2005.

Haktan Birsell, “Başlangıçtan Günümüze NATO Sorunsalı “Madalyonun İki Yüzü”” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Mayıs 2012, Sayı:25.

Lowell W. Jones- Don A. Lindbo, “Tactical Airlift”, *Air University Review*, Vol. XVIII, No. 6 September -October 1967, ss.6-19.

Robert K. Wright Jr. Ph. D. and John T. Greenwood Ph. D., *Airborne Forces at War From Parachute Test Platoon to the 21st Century*, Naval Institute Press, 2007.

Saime Yüceer, “Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Meclisteki Yankıları” *Atatürkçü Bakış*, C.I, S. I, 2002.

Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Eylül 1965, s.1.

Adapazarı Akşam Haberleri, 18 Eylül 1965, s.1.

Adapazarı Akşam Haberleri, 20 Eylül 1965, s.1.

Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Eylül 1965, s.1.

Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Eylül 1965, s.1.

Cumhuriyet, 22 Eylül 1965, s.1.

Hayat Mecmuası, Eylül 1965.

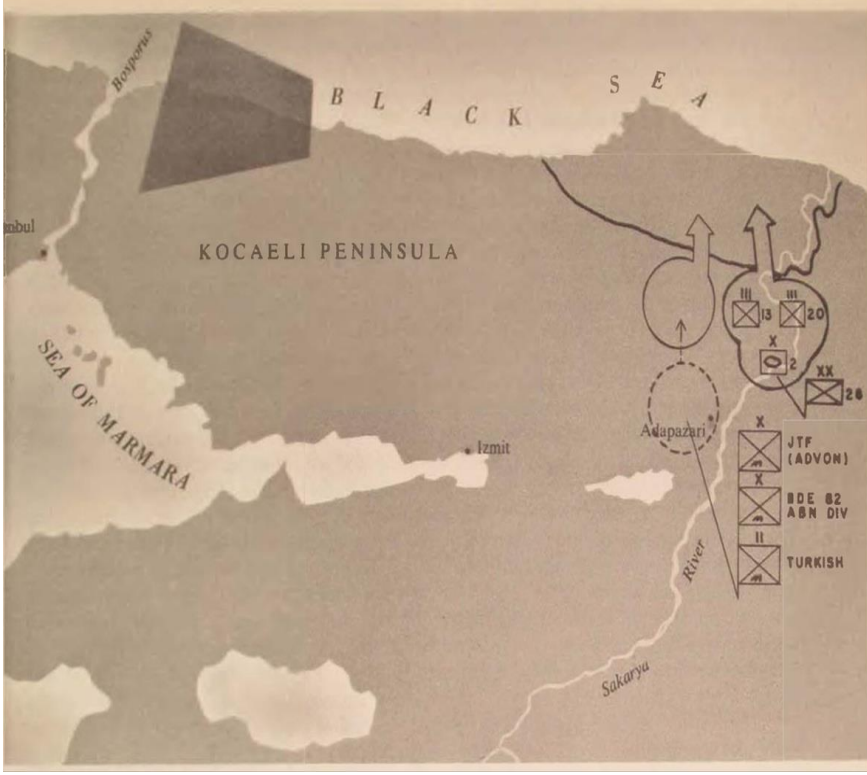
Hürriyet, 22 Eylül 1965, s.1

Milliyet, 23 Mart 1955, s.7.

Milliyet, 22 Eylül 1965, s.3.

Yeni Sakarya, 22 Eylül 1965, s.1, 3-4.

Ekler

Kocaeli Yarımadası, Hava İndirme Karşı Saldırısının Gerçekleştiği Bölge (Webster, 1966, s.19)

Deep Furrow 1965 Tatbikatında Adapazarı semaları. (Webster, 1966, s.21)

Tatbikattaki Amerikan askerleri, harekât sırasında

Düşman bölgesine doğru ilerleyen Türk tankı ve onu takip eden askerlerimiz

Amerikalı komutan Albay Viney, harekâtı takip eden Türk ve Amerikalı komutanlara hava indirmesi hakkında bilgi veriyor.

Extended Abstract

The Cold War transformed the international system into a bipolar structure dominated by the United States and the Soviet Union and led to the establishment of military alliances aimed at strengthening collective security and deterrence. Founded in 1949, the North Atlantic Treaty Organization (NATO) became one of the principal institutions of this system. Turkey, owing to its geopolitical position between Europe, the Balkans, the Black Sea, and the Middle East, assumed a significant role within NATO after joining the alliance in 1952. From this date onward, the Turkish Armed Forces participated increasingly in NATO's collective defence planning, joint exercises, and multinational military operations. One of the most comprehensive exercises conducted within this framework was Deep Furrow 65, held in Turkey and Greece between 21 and 26 September 1965. This study examines the Turkish phase of Deep Furrow 65 from the perspective of Adapazarı's local history and evaluates the significance of the exercise within NATO's Cold War strategy.

Deep Furrow 65 was organized under the responsibility of Allied Forces Southern Europe (AFSOUTH) following approximately one year of preparation. Its principal objectives were to test NATO's ability to conduct joint land, air, and naval operations, improve coordination among allied forces, and demonstrate the capacity of United States forces to rapidly deploy to the European theatre and integrate into NATO command structures. The exercise was also closely connected with the newly developed rapid deployment concept of the United States Strike Command (STRICOM). The scenario was based on a hypothetical attack by "Orange Forces," representing the Soviet Bloc,

against NATO's southern region. In the scenario, Orange Forces advanced through Turkish Thrace and the Kocaeli Peninsula, while NATO's "Blue Forces" attempted to counter the offensive with reinforcements deployed from the United States.

The planning process included a series of conferences and reconnaissance activities conducted in İzmir, Thessaloniki, and other locations. Particular attention was given to the selection of suitable areas for airborne operations in Turkey. During reconnaissance activities in June 1965, representatives of NATO commands, the United States armed forces, and the Turkish Armed Forces examined the Alandüzü area near Adapazarı and Topel Airfield. The geographical characteristics of Alandüzü, including its relatively broad and flat terrain, limited natural obstacles, accessibility, and suitability for the deployment of heavy equipment, contributed to its selection as the main parachute drop zone. Adapazarı's transportation connections and proximity to Istanbul also increased its strategic value.

The city had already attracted American and NATO attention before Deep Furrow 65. During the nineteenth century, American missionaries had conducted activities in and around Adapazarı, while in 1955 the establishment of a NATO air base in the city was considered, although the project was ultimately not implemented. These earlier developments demonstrate that Adapazarı had been included in wider strategic and institutional considerations before becoming the centre of the 1965 exercise.

The most important phase of Deep Furrow 65 in Adapazarı took place on 21 September 1965 at Alandüzü. Approximately 2,037 Turkish and

American airborne personnel were deployed together with weapons, vehicles, ammunition, and other equipment. More than seventy American and several Turkish C-130 Hercules transport aircraft participated in the operation. The airborne assault was initially delayed because of dense fog, but the operation commenced after approximately sixty-five minutes when visibility improved. The exercise also demonstrated the “pop-up” airborne technique, through which transport aircraft approached the target area at low altitude and rapidly gained altitude before releasing parachutists. Heavy equipment, including artillery pieces, jeeps, trailers, ambulances, and logistical materials, was also delivered by parachute.

Following the airborne operation, the exercise proceeded to its ground phase. The airborne units established contact with the Turkish First Army and subsequently participated in a simulated counteroffensive against the Orange Forces. Turkish and American units operated together under the NATO command structure, supported by artillery, tanks, and tactical aircraft. On 23 September, the Blue Forces launched a general counterattack and, according to the exercise scenario, captured the designated objectives in the Kocaeli Peninsula. The Turkish phase was subsequently followed by an amphibious operation in Western Thrace, completing the wider multinational exercise.

Deep Furrow 65 also generated considerable attention in the Turkish and international press. Approximately fifty foreign journalists, together with numerous Turkish reporters, followed the exercise. National newspapers such as *Cumhuriyet* and *Milliyet*, as well as *Hayat Mecmuası* and local newspapers including *Adapazarı Akşam Haberleri* and *Yeni Sakarya*, provided detailed accounts of the airborne and

ground operations. While the national and international press emphasized NATO's military capabilities and Turkey's role within the alliance, the local press focused more heavily on the presence of foreign troops, the movement of military vehicles and aircraft, and the interest of the people of Adapazarı. Thus, contemporary newspapers constitute an important source for understanding both the military and social dimensions of the exercise.

The study demonstrates that Deep Furrow 65 was more than a routine military exercise. It represented an important practical test of NATO's collective defence system, multinational command structure, and rapid deployment capabilities. At the same time, the selection of Adapazarı as the centre of the Turkish airborne operation reveals the strategic significance attributed to the city and its surrounding region during the Cold War. The study argues that Adapazarı's geographical characteristics, transportation infrastructure, and logistical potential made it a suitable location within NATO's southern defence planning. By bringing together NATO reports, American military publications, and Turkish national and local newspapers, the research also demonstrates the value of combining international military sources with local historical evidence. In this respect, Deep Furrow 65 emerges not only as an important episode in Turkey's NATO history and Cold War military history, but also as a significant event that made Adapazarı's strategic position visible at both national and international levels.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE LİBERAL DEMOKRASİ ANLAYIŞININ TARİHSEL GELİŞİMİ

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF LIBERAL DEMOCRACY IN TÜRKİYE

Doç. Dr. İlhan GÖK¹
Ercan GÖK²

¹ Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
ilhangok52@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0003-3231-9879

Web of Science Researcher ID: QQA-4929-2026

² Ticaret Bakanlığı Gümrük Muhafaza Memuru, Gedik Üniversitesi, Siyaset Bilimi
ve Kamu Yönetimi doktora Öğrencisi.

ercangok_52@outlook.com

ORCID: orcid.org/0009-0008-3571-4683

Özet

Bu çalışmada Türk tarihi içerisinde liberal demokrasinin hangi süreçlerden geçtiğine ilişkin tarihsel arka planı konusunda önemli bilgiler ortaya konulacaktır. Bu bağlamda Türk demokrasi tarihi içerisinde liberal demokrasinin ne şekilde ortaya çıktığını ve Türk toplumunun liberal demokrasi anlayışıyla siyasal, kültürel ve toplumsal olarak nasıl bir bütünleşme içerisinde olduğunu ortaya koymak hedeflenmektedir. Türk demokrasisinin tarihsel gelişim süreci içerisinde liberal demokrasi, eşitlik, özgürlük, bireysel haklar, serbest piyasa ekonomisi ve hukukun üstünlüğü gibi birçok konuda farklı süreçler yaşanmıştır. Nitekim bu çalışma, tam olarak Türk demokrasi anlayışı içerisinde liberal demokrasi anlayışının hangi konumda yer aldığını analiz ederek ortaya koymayı amaç edinmiştir. Bu çalışma açısından önemli husus Liberal demokrasi anlayışının temel ilkelerinin Türkiye'ye ne şekilde yansıdığı ve devletin bu demokrasi anlayışına entegre olma girişimleridir. Böylece Türkiye'de liberal demokrasi anlayışının gelişim aşamasında hangi süreçlerden geçtiği anlatılarak liberal demokrasinin anlaşılması sağlanacaktır. Aynı zamanda Türkiye'nin liberal demokrasi sürecindeki reformist faaliyetleri ve izlediği stratejik adımlar hakkında değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'de liberal demokrasi güçlenerek demokrasinin değerlerinin muhafaza edilmesine önemli katkılar sunacaktır. Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye'nin liberal demokrasi anlayışına hangi açılardan yaklaştığını açıklığa kavuşturacak ve demokratik bir liberal toplumun oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Liberal demokrasi, Liberalizm, Bireysellik, Özgürlük, Eşitlik

Abstract

This study presents information on the historical background of the processes through which liberal democracy has developed in Turkish history. In this context, it aims to examine how liberal democracy emerged within the history of Turkish democracy and how Turkish society has integrated politically, culturally, and socially with the understanding of liberal democracy. Throughout the historical development of Turkish democracy, different processes have been experienced in relation to liberal democracy, equality, freedom, individual rights, the free market economy, and the rule of law. Accordingly, this study aims to analyse the position of liberal democracy within the Turkish understanding of democracy. One of the main issues addressed in the study is how the fundamental principles of liberal democracy have been reflected in Türkiye and how the state has attempted to integrate with this understanding of democracy. By examining the stages through which liberal democracy has developed in Türkiye, the study seeks to provide a clearer understanding of this democratic model. It also evaluates Türkiye's reformist activities and the strategic steps taken during the process of liberal democratisation. In this respect, the strengthening of liberal democracy in Türkiye is considered significant for the preservation of democratic values. Ultimately, the study seeks to clarify the ways in which Türkiye has approached liberal democracy and to contribute to an understanding of the formation of a democratic liberal society.

Keywords: Liberal Democracy, Liberalism, Individualism, Freedom, Equality

Giriş

Liberalizm kavramı “liberty” yani özgürlük anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, siyasal, toplumsal ve iktisadi anlamda özgürlükçü sistem olarak tanımlanmaktadır (Açar, 2020, s. 98). Liberalizm, bir anda ortaya çıkmış bir kavram değildir. Liberalizm, her zaman sabit ve değişmez bir toplum modelini temsil etmemektedir. Liberalizm, sosyalizmde olduğu gibi toplumu kesin kurallara tabi tutmamaktadır. Liberalizmin temel kaygısı, insan varlığının saygı çerçevesinde kabul edilmesi, insanların özgürce yaşam sürmesi ve kendi yaşamlarına ilişkin her türlü hakka sahip olmalarının önüne engel konulmamasıdır (Fedayi, 2020, s. 65). Liberal düşünce, klasik liberalizm ve sosyal liberalizm olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Klasik liberalizm, sosyal liberalizme göre daha demokratiktir. Klasik liberalizm; negatif özgürlük, bireycilik, sınırlı devlet anlayışı ve devlet müdahalesinin olmadığı bir piyasa ekonomisine dayanan sistem olarak ifade edilmektedir (Dursun, 2014, s. 12-13). Sosyal liberalizm ise sosyal devlet anlayışının benimsendiği ve toplumsal yaşamda devlet müdahalesinin bulunduğu bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Dursun, 2014, s. 11-12). Nitekim Hayek’e göre sosyal liberalizm çoğunluğun iktidarını savunan antidemokratik bir yaklaşımdır (Fedayi, 2020, s. 65).

Liberalizmin tarihsel arka planına bakıldığında 17. ve 18. yüzyıl önemli bir yere sahiptir. Özellikle bu dönemlerde gerçekleşen Fransız ve Amerikan devrimleri sonucunda ortaya çıkan toplumsal hareketler liberalizme temel oluşturmaktadır. Bu devrimlerle, monarşiler yerine anayasal ve temsili yönetim anlayışının benimsendiği liberal bir anlayış egemen olmaya başlamıştır. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus, iktidarın hukuk kapsamında sınırlandırılması ile yönetimin

meşruiyetinin pekiştirilmesidir. Nitekim liberal anlayışın temeli sınırlı devlet anlayışına dayanmaktadır. Liberal anlayışa göre bir devletin çıkarmış olduğu yasalar o devlet içindeki herhangi bir zümrenin çıkarlarına hizmet etmemelidir. Aksine bu yasalar toplumdaki bireylerin haklarını gözetmelidir. Bu noktada devletin tarafsızlık rolünün ön plana çıkarılması ve keyfi uygulamalara fırsat verilmemesi önem arz etmektedir (Şahin, 2012, s. 145). Liberal demokrasiler bireyi ön plana almakla birlikte eşitlik ve özgürlük kavramlarına önem vermektedir. Liberal anlayışa göre iktidarın sınırlandırılması ve halkın yönetime katılımının sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda liberal demokrasiler toplumdaki bireyler için daha fazla eşitlik ve özgürlüğü savunmaktadır. Liberalizm; siyasi bakımdan hukuk, insan hakları ve anayasa gibi kavramlar üzerine odaklanmıştır. İktisadi olarak ise serbest piyasa ekonomisine dayanmaktadır. Liberalizm temelde bireycilik, piyasa ekonomisi, sınırlı devlet anlayışı ve özgürlük gibi temel ilkeler ekseninde şekillenmiştir. Liberalizmin odak noktası olan birey toplum içerisinde yadsınamaz bir aktördür. Bu bağlamda bireyin hak ve özgürlükleri öncelikli hale gelmiştir. Liberal demokrasilerde gözden kaçırılmaması gereken husus, iktidara kimin sahip olduğundan ve yetkileri kimin kullandığından ziyade sınırlı devlet anlayışı kapsamında otoritenin yetki alanının daraltılmasıdır (Akıncı, 2011, s. 15-20). Liberal demokrasi anlayışının önemli düşünürleri arasında Thomas Hobbes, J.J. Rousseau ve John Locke göze çarpmaktadır. Uluslararası arenada modern devlet anlayışı henüz tam olarak gelişmemişken bu düşünürler, toplum sözleşmesi düşüncesini geliştirerek modern devlet anlayışının oluşumuna katkı sağlamışlardır. Bu düşünürlerin savunmuş oldukları toplum sözleşmesi, doğa durumundaki bireylerin

güvenliğinin sağlanması için toplum oluşturma'nın gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Tannenbaum, 2019, s. 225-244).

1. Amaç ve Kapsam

Bu çalışmanın temel amacı, Türk demokrasi tarihinde liberal demokrasi anlayışının tarihsel süreçteki gelişimini detaylı olarak incelemek ve liberal demokrasi anlayışının temel ilkelerinden olan eşitlik, özgürlük ve bireysellik gibi kavramların ne olduklarını ortaya koymaktır. Liberal demokrasi anlayışını sadece uluslararası arenada yer alan siyasal bir sistem olarak değerlendirmemek gerekir. Bu bağlamda, liberal demokrasi anlayışının Türkiye’de nasıl bir süreç içerisinde gelişim gösterdiği ya da gösteremediği detaylı olarak irdelenecektir. Bu çalışmada Türkiye’nin liberal demokrasi anlayışına ne derece yaklaştığını anlamlandırmak için liberal demokrasi anlayışının kavramsal olarak açıklanması ve liberal demokrasinin temel unsurlarına değinilmesi önem arz etmektedir. Nitekim liberal demokrasinin bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, piyasa ekonomisi ve eşitlik gibi unsurları, liberal demokrasinin savunduğu temel argümanlardır. Bu bağlamda, tarihsel süreç içerisinde bu unsurlara erişim için Türkiye’nin ne gibi aşamalardan geçtiği ve bugünkü demokrasi anlayışının oluşumunda gerek anayasa değişiklikleri gerekse küresel bir siyasi gelişme olan Avrupa Birliği’ne entegrasyon süreciyle ortaya çıkan gelişmeler anlatılmaya çalışılacaktır.

Türk toplumunun liberal demokrasi anlayışını benimsemesinde ülkedeki iç dinamikler kadar dış dinamiklerin de etkin rolü söz konusudur. Bu nedenle Türkiye’de liberal demokrasiye katkı sağlayan

faktörlerin neler olduğuna bu çalışmamızda değinilecektir. Türkiye'nin liberal anlayışa geçiş sürecinde ne gibi zorluklarla karşı karşıya kaldığı, ortaya çıkan değişim ve dönüşümün sürece katkıları ele alınacaktır. Sonuç olarak bu çalışmada, liberal demokrasi anlayışının temel ilkeleri dikkate alınmak suretiyle Türkiye'de liberal demokrasi anlayışının gelişim süreci ve ortaya çıkan dinamiklerin önemi ortaya konulacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'de liberal demokrasi unsurlarının ne şekilde gelişim gösterdiği ya da sekteye uğradığına ilişkin geniş bir bakış açısı sunmak hedeflenmektedir.

2. Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, Türkiye'de liberal demokrasi anlayışının hangi süreçlerden geçtiğini detaylı olarak anlatmak amacıyla birçok araştırma aşamasından oluşmaktadır. İlk aşamada mevcut literatür taranarak liberalizm kavramı ve liberal demokrasi unsurları hakkında araştırmalarda bulunulacaktır. Türkiye'deki liberal demokratik gelişmeleri anlamlandırmak için liberalizm kavramının ve temel unsurlarının bilinmesi önem arz etmektedir. Bunun akabinde, yine literatürdeki kaynaklar ekseninde Türkiye'de liberal demokrasi anlayışının gelişim sürecine ve bu süreçte ortaya çıkan gelişmelerin karşılaştırmalı analizine yer verilecektir. Keza yapılan literatür taraması, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde yaşanan gelişmeleri kapsamlı olarak ele almada yadsınamaz bir öneme sahiptir. Ayrıca Türkiye'de liberal demokrasinin nasıl geliştiğini gözlemleyebilmek için tarihsel dönüm noktaları dikkatli bir şekilde ele alınacaktır. Nitekim liberal demokrasi anlayışına ilişkin kaynak bakımından zengin bir arşiv bulunduğundan, konu geniş bir araştırma ile derinlemesine incelenecektir. Bu yönüyle “Türkiye’de Liberal Demokrasinin Tarihsel

Gelişimi” çalışmamız bu alana farklı bir bakış açısı kazandıracaktır. Bu çalışma ile liberal demokrasinin Türkiye’deki varlığına ilişkin mevcut olan bilgi zenginleştirilecek ve liberal demokrasiye olan bakış açılarının fazlaşmasına yol açılacaktır. Bu araştırma, gelecek zamanlarda yapılacak araştırmalar için yeni araştırma sorunsallarının ortaya çıkmasına ve bu konuda ileri düzeyde çalışma yapılmasının önünün açılmasına katkı sağlayacaktır. Bundan dolayı bu çalışma yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın dikkate değer özelliği, liberal demokrasi anlayışına ilişkin olarak ortaya konulan tarihsel sürecin birçok araştırma için kapsamlı bir bakış açısı sunmasıdır. Buradaki temel hedef, liberal demokrasiye ilişkin verilerin tekrar edilmesinden ziyade bu demokrasi anlayışına yeni bir bakış açısı sunmaktır.

4. Liberal Demokrasi Anlayışının Temel Prensipleri

4.1 Bireysellik

Bireysellik, liberal demokrasi anlayışı açısından önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal anlayışa göre toplum, kendisini oluşturan bireylerden ayrı olarak düşünülemez. Bireycilik kavramı bireyi toplumun temel varlığı olarak kabul etmektedir. Bundan dolayı birey ve bireycilik liberalizmin odak noktası haline gelmiştir. Nitekim insanları ve toplumu anlamak için bireysel davranışlarının analiz edilmesi gerekmektedir. Bunlara ek olarak, liberalizmde bireyler ön plana çıkarılsa da aile ve akrabalık ilişkileri gibi toplumsal unsurlar göz ardı edilmemektedir (Fedayi, 2020, s. 67).

4.2 Bireysel Özgürlük

Liberal demokrasi anlayışının temelini oluşturan bir diğer ilke özgürlük kavramıdır. Liberalizmin temel özgürlük anlayışı negatif özgürlük

üzerinden şekillenmiştir. Negatif özgürlük kavramına göre insanlar, dışarıdan herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan arzu ettikleri şekilde davranabilmektedir (Aslan, 2021, s. 35). Sosyal liberal anlayışının benimsediği pozitif özgürlük anlayışı ise bireyin özgürlüğünün sağlanması için devletin ya da toplumun müdahalede bulunabildiği bir anlayıştır (Aslan, 2021, s. 36). Buradaki önemli sorun, devletin bireylere ait özel alanlarına müdahalede bulunabilmesidir. Liberalizmin bir diğer önemli özgürlük kavramı ise ekonomik özgürlüktür. Piyasa ekonomisinin olduğu bir ortamda özgürlükler de varlığını korumaktadır.

4.3 Sınırlı Devlet

Sınırlı devlet anlayışının temeli bireyin korunmasıdır. Nitekim zor kullanma yetkisini elinde bulunduran devletin bu yetkilerini kullanabileceği alanların sınırlı olması gerekmektedir. Klasik liberal anlayışa göre savunma, iç güvenlik ve adalet devletin sorumluluk alanlarıdır. Liberal devlet anlayışı içerisinde sınırlı devlet kavramı “hukuk devleti” ilkesi kapsamında şekillenmiştir. Devletlerin sınırlandırılmasında en önemli belge anayasalardır. Liberal anlayışa göre sınırlı devlet anlayışında siyasal iktidarın sınırlandırılmasında anayasanın ve hukukun etkisi yadsınamaz (Çetin, 2001, s. 231). Bunun yanı sıra liberal demokrasi anlayışında anayasanın temel gayesi, bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına almaktır. Anayasa, devleti sınırlandırmak için ademi merkezîyetçilik ilkesi, erkler ayrımı ve kanunların anayasal denetimi gibi çeşitli araçlar içermektedir. Hukukun üstünlüğünün devleti sınırlandırıcı etkisi, keyfî uygulamaların önüne geçilmesini ve bireylerin korunmasını sağlamaktadır. Sınırlı devlet ilkesi bağlamında devletin sosyal adaleti sağlamak için sergilediği

müdahaleci yaklaşım, liberaller tarafından yanlış bir politika olarak görülmektedir. Nitekim devletin piyasaya yönelik müdahaleleri de bireylerin hayatlarına müdahale niteliği taşımaktadır. Devletin piyasalara yönelik müdahalelerinde artış yaşandıkça bireylerin özgürlükleri de o derece ortadan kalkmaktadır.

4.4. Liberal Toplum ve Hukuk Devleti

Liberal toplum ilkesi, liberal demokrasinin bir toplumda yerleşmesi açısından yadsınamaz bir öneme sahiptir. Liberal toplumun temelinde birey yer almaktadır. Nitekim liberal anlayışa göre birey ve bireyin aklı ön planda tutulmaktadır. Liberal toplumlarda hukuk çerçevesinde bireyler arasında eşitlik esas alınmaktadır. Bu bağlamda bireysel özgürlükler liberal toplumların ayrılmaz parçalarıdır (Çetin, 2001, s. 232). Hukuk devleti ilkesine bakıldığında bireylerin kanun önünde eşitliği göze çarpar. Liberal demokrasi anlayışı toplumdaki bireylerinin kanun önünde eşitliğine ve hukukun birey üzerindeki koruyucu rolüne vurgu yapmaktadır. Liberal demokrasiler devleti anayasal çerçevede sınırlandırarak bireylerin hak ve özgürlüklerine ilişkin ihlallerin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda bir yerde hukuk yoksa orda liberal demokrasinin varlığından bahsetmek yanlış olacaktır (Çetin, 2001, s. 232).

4.5 Milli Devlet

18. yüzyılda eşitlik, özgürlük ve adalet ilkeleri kapsamında ortaya çıkan devrimler neticesinde millet ve milliyetçilik kavramları önem kazanmış ve millî devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde millet kavramı siyasal sistemler açısından merkezi bir konuma sahip hale gelmiştir. Millet kavramının merkezî konuma gelmesi neticesinde eşit ve özgür

milletler ortaya çıkmış ve bu milletler “self-determinasyon” ilkesi kapsamında kendi ulusal devletlerini kurma fırsatını yakalamışlardır. Milli devlet ilkesinin yer aldığı bir durumda ise uygulanabilir en uygun demokrasi anlayışı liberal demokrasi anlayışıdır. Liberal demokrasi anlayışı, siyasal ve toplumsal eşitliğin yanı sıra oyların eşit değere sahip olmasını ve genel seçim ilkesi kapsamında bireylerin seçme ve seçilme hakkına sahip olmasını savunmaktadır. Milli devletlerde egemen güç millettir. Eğer bir devlet milli değilse o toplumda önemli ayrışmaların ortaya çıkması olasıdır. Bir toplumda milli devlet anlayışından uzaklaşılr ise liberal demokrasi anlayışını sürdürmek olası değildir (Kodaman, 2011, s. 3-4).

5.Türkiye’de Liberal Demokrasi Anlayışının Tarihsel Gelişimi

Batı’da ortaya çıkmış bir anlayış olarak Liberalizm, dünyada etkili olmaya başlamıştır. Birçok ülkede kültürel ve siyasal yapıların farklı olmasından dolayı liberal anlayışın çeşitli yansımaları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Osmanlı’dan günümüze uzanan tarihsel süreçte liberal düşüncenin yansımalarına rastlanılmaktadır. Türkiye’nin liberal demokrasi anlayışını benimseme süreci tarihsel olarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere ikiye ayrılır. Osmanlı döneminde liberal demokratik anlayışın temelini oluşmasında Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı birer mihenk taşı olmuştur. Bununla birlikte, gerçekleşen reformlar vasıtasıyla anayasa ve temel hak ve özgürlükler konusunda önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin yanında hukukun üstünlüğü ilkesi benimsenmiş ve basın özgürlüğü gibi temel haklar desteklenmiştir (Balcı, 2016, s. 84-85). Cumhuriyet dönemine bakıldığında demokratikleşme girişimlerinin Osmanlı dönemine göre daha hızlı bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle çok partili

hayata geçişle birlikte seçimlerin adil ve serbest bir Şekilde yapılmasının önü açılmış ve temel hak ve özgürlükler anayasa tarafından güvence altına alınmıştır (Birol, 2012, s. 40-41). Cumhuriyet döneminde ifade özgürlüğü ve kadın hakları gibi alanlarda önemli adımlar atılmıştır. Bu gelişmeler ışığında Türkiye’de liberal demokrasi anlayışının temelleri oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, liberal demokratik ilkeleri benimsemiş ve bu yolda ilerleme kaydetmiştir. Ancak birçok sistemde olduğu gibi Türkiye de liberal demokratik süreçte bazı sorun ve zorluklarla karşılaşmıştır. Türkiye’nin medya özgürlüğü, yargı bağımsızlığı ve insan hakları gibi konularda karşılaştığı zorlukları aşmak için daha fazla demokratik gayret göstermesi gerekmektedir. Bu kapsamda demokratik değerlerin korunarak Türkiye’nin daha da güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Türkiye demokrasi ve özgürlük kavramına önem verdiği ölçüde demokratikleşme adına ilerleme kaydedecektir.

5.1 Osmanlı Dönemi Liberal Gelişmeler

Türk dünyası açısından liberal düşüncenin gelişimi 1800’lü yıllara tekabül etmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti’nin modernleşme gayretleri dolayısıyla izlediği Batılı politikalar, liberal demokrasinin temellerinin oluşmasında önemli mihenk taşlarıdır. Nitekim Osmanlı’da III. Selim döneminde modernleşmeye yönelik politikalar izlenmiştir (Işık, 2014, s. 47). Özellikle III. Selim döneminde Avrupa’da daimî elçiliklerin açılması liberalleşme sürecinin önünü açan bir gelişmedir. Ancak uygulamada liberalleşme adına ilk önemli gelişmeler 1808 Senedi İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanı’dır. Bu dönemde yapılan hukuki düzenlemeler ile bireylere devlet güvencesi sağlanarak önemli liberal adımlar atılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti

döneminde 1839 tarihli Tanzimat Fermanı liberal demokratik anlayışın zaman içerisinde sağlam temellere sahip olmasında etkin rol oynamıştır. 1839 Tanzimat Fermanı ile toplumsal eşitlik ve adaletin sağlanmaya çalışılması ve adil bir yönetim anlayışı içerisinde özgürlüklerin genişletilerek anayasal düzenin inşa edilmesi liberal demokrasinin temel yaklaşımını yansıtmaktadır (Başcı, 2021, s. 236-239). Osmanlı döneminde toplumsal yapı içerisinde mevcut olan farklı grupların siyasete katılımı ve temsili hususunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak demokratikleşme adına birçok adım atılmış olsa da uygulamada karşılaşılan çeşitli zorluklar nedeniyle arzu edilen sonuca ulaşamamıştır. Bu dönemde gözden kaçırılmaması gereken önemli husus; kırılğan bir yapıya sahip Osmanlı Devleti'nde bürokrasinin siyaseten hükümdardan daha aktif olması ve gerek etnik gerekse de dini farklılıklara bağlı olarak başarı sağlanamamasıdır (Aktel, 1998, s. 7). Osmanlı'da demokratikleşme girişimlerinin temel nedeni, bu dönemde yaşanan güç kaybına bağlı olarak sınır bölgelerinde ortaya çıkan güvenlik sorunu ve uluslararası arenanın karmaşık yapısıdır. Osmanlı Devleti demokratikleşme girişimlerinde bulunmasına rağmen liberal demokratik anlayışla tam bir entegrasyon gerçekleşmemiştir. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile yapılan reformlar sonucunda eğitim, adalet, ekonomik ve toplumsal alanda gerçekleşen dönüşüm, demokratikleşme ve modernleşme açısından bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde atılan bu adımlar liberal demokrasi düşüncesinin ortaya çıkmasında etkin rol oynamıştır (Kodaman, 2007, s. 21).

Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği dönem, Osmanlı Devleti'nde modernleşme ve demokrasi anlayışının yerleşmesi açısından önemli bir

yere sahiptir. Tanzimat Fermanı, 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde ilan edilen önemli bir belgedir. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı topraklarında liberal anlayışa ilişkin düşünceler ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı ile topraklarında yaşayan tebaanın can ve mal güvenliğini garanti etmiştir. Bunun yanı sıra vergi ve askerlik konusunda önemli adımlar atmıştır (Avan, 2013, s. 56). Buradaki önemli husus, fermana yer alan hükümlerin bütün Osmanlı yurttaşları için geçerli olmasıdır. Tanzimat Fermanı anayasal bir belge niteliği taşımasa da anayasal yönetim anlayışına giden yolda önemli bir gelişme olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Tanzimat Fermanı 1215 tarihli Magna Carta taşıdığı benzerlikler bakımından liberal fikirlerin bir yansımasını temsil etmektedir. Tanzimat Fermanı'nı liberal demokrasi anlayışı kapsamında değerlendirmek gerekirse hukukun üstünlüğü ile bireysel hak ve özgürlükler konusunda devletin sorumluluğunun vurgulanması önemli bir gelişmedir (Avan, 2013, s. 56). Bu bağlamda Tanzimat Fermanı ile Osmanlı topraklarında liberal düşüncelerin temelleri atılmaya başlamış ve demokratik değerler yaygınlaşmıştır. Her ne kadar liberal demokratikleşme olarak nitelendirilebileceğimiz gelişmeler bu dönemde yaşansa da demokratikleşme sürecinin tamamlanması için zamana gereksinim duyulmuştur. Bu dönemin demokratikleşme açısından önemli eksikliği, reform çalışmalarının siyasi ve toplumsal alanlarda uygulanmasına rağmen iktisadi alanda istenilen derecede uygulanmamasıdır.

Tanzimat Fermanı sonrasında ise 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Islahat Fermanı gayrimüslim tebaaya önemli haklar sağlamış ve bu hakları güvence altına almıştır. Bu ferman ile din ve mezhep

özgürlüğü gibi önemli haklar devletin güvencesi altına alınmıştır (Özhazinedar, 2024, s. 766). Böylece gayrimüslim halk özgürce ibadet etme imkânına kavuşmuştur. Buradaki önemli husus, farklı dini gruplara ait hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır. Islahat fermanı sadece dini özgürlükler sağlanmamış, aynı zamanda toplumun tüm bireylerine eşit haklar sunmuştur. Keza bu ferman din ve mezhep gözetmeksizin herkesin devlet memuru olabilmesinin yolunu açmıştır. Bu bağlamda gayrimüslimlerin devlet memuru olabilmelerinde liyakat önem arz etmektedir. Islahat Fermanının getirdiği diğer bir yenilik ise her cemaatin kendi okullarını açabilme yetkisine kavuşmasıdır (Özhazinedar, 2024, s. 766). Gayrimüslim halkın mal ve mülk edinmesi, vergilendirilmenin gelire göre yapılması gibi hususlar, Islahat Fermanın eşitlik ve adalet ilkesi kapsamında liberal gelişmeler olarak göze çarpmaktadır (Özhazinedar, 2024, s. 767-768). Islahat Fermanının temel amacı yapılan reformlar neticesinde kozmopolit bir yapıya sahip olan Osmanlı’da her yurttaşın eşit hak ve özgürlüklere sahip olarak yaşamasını sağlamaktır. Bu bağlamda hukukun üstün kılınması, eşitlik ve adalet ilkelerinin gözetilmesi ve gayrimüslimlerin eşit koşullarda yargılanma hakkına sahip olması gibi birçok düzenleme yapılmıştır. Bu adımlar ise Türk demokrasi tarihinde liberal demokrasi anlayışının önemli mihenk taşlarıdır.

1876 yılına gelindiğinde devletin yazılı anayasa ile sınırlandırıldığı Meşrutiyet dönemi göze çarpmaktadır. Osmanlı’nın ilk anayasası olan Kanuni Esasi’nin yürürlüğe girmesinde “Yeni Osmanlılar” olarak nitelendirilen Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi isimler ön plana çıkmaktadır (Sarıaslan, 2023, s. 122). Namık Kemal’e göre yönetimin anayasa ile sınırlandırılması sadece siyasi özgürlük

açısından değil, aynı zamanda serbest ticarete dayalı iktisadi özgürlük açısından da liberal öğretinin bir gereğidir. İbrahim Şinasi ise bu dönemde serbest teşebbüsü savunmakla birlikte devletin toplumsal menfaatlara hizmet etmesi gerektiğini belirtmektedir (Yıldırım & Bıçakçı, 2019, s. 215). Ohannes Paşa'ya göre Osmanlı'nın ekonomik olarak kalkınabilmesi için mülkiyet hakkı, teşebbüs özgürlüğü ve ekonomik rekabet önem arzı ve ekonomik rekabet önem arz etmektedir (Özhazinedar, 2023, s. 62-63). Bundan dolayı Ohannes, serbest rekabete dayalı liberal ekonomi politikalarının uygulanmasını savunmakta ve devletin korumacı bir anlayışla hareket etmesinin yanlış bir tutum olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda devletin iktisadi faaliyetlere katılımına sınırlamalar getirilmeli, ülkede özel teşebbüs desteklenmeli ve bireysel ve ekonomik özgürlükler sağlanmalıdır (Odabaşı, 2014, s. 80). Meşrutiyet döneminde liberal düşünce yapısına sahip olan bir diğer fikir adamı ise Prens Sabahattin'dir. Prens Sabahattin iktisadi konulardaki düşüncelerini birey üzerine temellendirmiştir. Prens Sabahattin'e göre bireyi ön plana alan toplumlar daha üretken ve girişimcidir. Bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zorlu süreçten çıkabilmesi için bireyin gelişimine önem verilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi ve verimsiz bürokratik yapısının terk edilmesi ve yönetimin ademi merkeziyetçilik ilkesi kapsamında yeniden tasarlanması gerekmektedir (Ercoşkun, 2019, s. 114).

5.2 Cumhuriyet Dönemi Liberal Gelişmeler

Bu dönem Türk demokrasisinin gelişimi açısından yadsınamaz bir öneme sahiptir. Türk demokrasi tarihi açısından Cumhuriyet döneminde anayasal düzen tesis edilmiş, çoğulcu anlayış benimsenmiş

ve serbest seçimlerin olduğu çok partili siyasal sürece dair önemli adımlar atılmıştır. Nitekim demokratikleşme adımlarıyla birlikte hukukun üstünlüğü ilkesi benimsenmiş ve temel hak ve özgürlükler konusunda toplumsal bilinç oluşmaya başlamıştır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de liberal demokrasi anlayışının yerleşme sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmış ve eleştiriler gündeme gelmiş olsa da süreç içerisinde belli derece ilerleme kaydedilmiştir.

5.2.1 Atatürk Dönemi

Atatürk dönemi siyasi, toplumsal, iktisadi ve kültürel anlamda köklü değişimlerin gerçekleştiği bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde laik ve çağdaş ilkeler temelinde bir demokrasi anlayışının temelleri atılmıştır. Ancak tek parti dönemi olarak nitelendirdiğimiz 1924–1946 yıllarında demokrasi açısından bazı istisnai gelişmeler yaşansa da bu dönem, liberal demokrasi anlayışının benimsediği düşünce ve ilkeler açısından elverişli bir süreç değildir. Çünkü bu dönemde konjonktürel sürece de bağlı olarak liberal gelişmelerin aksine daha çok devletçi ve otoriter bir yaklaşım benimsenmiştir (Berber, 2011, s. 225). Cumhuriyet’in ilk yıllarında değişen şartlara bağlı olarak devletçi ve otoriter yaklaşımın benimsenmesi, daha önceki dönemlerde ortaya konulan liberal gelişmelerin gerilemesine sebebiyet vermiştir. Yeni kurulan Türk Cumhuriyeti’nin ekonomik yaklaşımına bakıldığında liberal anlayışın yansımalarını İzmir İktisat Kongresi’nde görmekteyiz (Berber, 2011, s. 225). Ancak 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi ve 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile liberal ekonominin önünün açılması arzu edilse de 1929 Ekonomi Buhranı nedeniyle Türkiye, buhranın liberal politikalarla değil, devletçi politikalarla aşılabileceği yönünde bir politika izlemiştir

(Akdoğu, 2014, s. 349).Liberal düşüncüyü benimsemiş olan İttihat ve Terakki mensubu Fethi Bey’le yakın ilişkiler içinde olan Atatürk, Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde liberal demokrasi anlayışına yakın düşüncelere sahiptir. Ancak Atatürk, benimsediği Batı modelini uygulama noktasında çeşitli nedenlerle istenilen başarıya ulaşamamıştır. Bunun yanı sıra dönemin önemli siyasetçilerinden İsmet İnönü ile Recep Peker, siyasi görüş olarak liberal demokratik anlayıştan uzak yaklaşımlar sergilemişlerdir (Çelik, 2022, s. 918).

Cumhuriyet döneminde liberal olarak nitelendirebileceğimiz ilk siyasi girişim 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’dır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının ve mensuplarının temel endişesi, Atatürk’ün bir diktatörlük kurma gayesine kapılma olasılığıdır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın otoriter ve köktenci siyasete karşı direnmesi siyasal olarak liberal demokratik bir anlayış niteliği taşımaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın parti programında partinin halk egemenliğine dayalı, demokratik bir cumhuriyeti benimsediği, temel hak ve özgürlüklerin ancak anayasa vasıtasıyla sınırlandırılabilceği, devletin toplumun dinî inançlarına saygılı olması gerektiği ve ademi merkezîyetçi bir yönetim anlayışına bağlı kalındığı belirtilmektedir (Afşar, 2020, s. 1362-1363). Bu süreçte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasıyla birlikte 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi liberal anlayışa dayalı bir parti programına sahiptir (Afşar, 2020, s. 1632). Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası da istenilen düzeyde muhalefet yapamamıştır. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkasının kısa bir zaman içerisinde halk tarafından benimsenmesi Cumhuriyet Halk Fırkası mensuplarının

endişeye kapılmasına neden olmuştur. Bu nedenle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu Fethi Okyar partisini kapatmak zorunda kalmıştır (Ertem 2010, s. 88).

5.2.2 Demokrat Parti Dönemi

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte ABD ve SSCB'nin benimsediği sistemler arasında bir nevi tercih yapmak durumunda kalmıştır. Tek parti döneminin iktidar partisi CHP, devletçi ekonomi modelinden karma ekonomi modeline geçişi savunmaya başlamıştır. Çok partili hayata geçişle hızla yükselen Demokrat Parti ise ekonomide devletçilik anlayışının ülkeyi ekonomik anlamda geriye götürdüğü görüşüne sahipti (Şur, 2015, s. 159-160). Tek parti döneminde liberal olarak nitelendirebileceğimiz önemli isimlerden birisi Ahmet Ağaoğlu'dur. Ahmet Ağaoğlu, birey ve bireyselliğe yaptığı vurgu ile liberal yaklaşımlar sergilemektedir (Özdemir, 2024, s. 142). Ahmet Ağaoğlu'nun liberal görüşüne bakıldığında bu görüşün Batı medeniyetinin tarihsel gelişimi ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Nitekim Ağaoğlu, Batı dünyasının üstünlüğünü bireyin özgürlüğü ile ilişkilendirmektedir. Ağaoğlu'na göre Batı dünyasının başarısının en önemli nedeni, bireylerin gerek fikrî gerekse iktisadi açıdan istedikleri gibi hareket edebilme özgürlüğüne sahip olmasıdır. Bu özgürlük neticesinde ise Batı dünyası, toplumsal gelişimde önemli bir yol kat etmiştir. Ağaoğlu, Batı dünyasının en önemli ögesi olarak bireysel özgürlüğe vurgu yapmaktadır (Aktaran Özdemir, 2024, s. 142-143). Bu bağlamda bir toplumda bireyler özgürce hareket edebildiği ölçüde toplumsal gelişme mümkün olacaktır. Ağaoğlu, özellikle *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli eseri ile bireysel özgürlükleri savunmuş ve devletin sınırlı devlet ilkesi kapsamında hareket etmesinin

özgürlüklerin korunmasındaki rolüne vurgu yapmıştır. Ağaoğlu'nun savunduğu liberal anlayış sadece siyasi özgürlüğe değil aynı zamanda iktisadi özgürlüğe de önem vermektedir (Aktaran Özdemir, 2024, s. 149-150).

Türk demokrasi anlayışının gelişmesindeki önemli dönüm noktalarından biri çok partili hayata geçiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından 1946 yılında kurulan ve liberal bir programa sahip olan Demokrat Parti, 1950 yılında Adnan Menderes önderliğinde iktidara gelmiştir. Demokrat Parti, liberal bir parti programı benimsemiş ve iktisadi özgürlüğü ön plana çıkarmıştır (Uluç, 2022, s. 235). 1950'li yılların ikinci yarısına gelindiğinde Demokrat Parti'nin liberal yaklaşımı yerini millî iradenin egemenliğinin ön plana alındığı tekçi ve otoriter bir yönetim anlayışına bırakmaya başlamıştır (Uluç, 2022, s. 230). Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Demokrat Parti'nin bu fikirlerinin Türkiye'de ilerleyen dönemlerde liberal eğilimlerin gelişmesine önemli katkılar sağlamasıdır. Demokrat Parti'nin liberalleşme adımlarından uzaklaşması sonucunda partinin bir grup üyesi, bu duruma tepki olarak 1955 yılında Hürriyet Partisi'ni kurmuştur. Hürriyet Partisi çoğulcu liberal demokrasi anlayışını benimsemiştir. Tarihsel sürece bakıldığında özellikle çok partili hayata geçişle birlikte 1990'lı yıllara kadarki süreçte kendisini liberal olarak nitelendiren bir partinin olmadığı görülmektedir (Ercoşkun, 2019, s. 116). Demokrat Parti sonrasında kurulan Adalet Partisi, merkez karşısında çevreyi ön plana çıkarmasıyla liberal bir görüntü çizse de esasında kalkınma odaklı popülist bir siyaset çizgisindedir.

5.2.3 1960-1980 Dönemi

Soğuk Savaş dönemine bakıldığında Türkiye-ABD ilişkilerinde yakınlaşma gözlenmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin iç politika anlayışının hem ulusal çıkarlar doğrultusunda şekillendiği hem de kaotik Soğuk Savaş sürecinden etkilendiği gözlenmektedir. Türk demokrasi tarihini etkileyen önemli olaylardan biri 1960 darbesidir. Bu dönemde Demokrat Parti ile başlayan liberal gelişmeler gerilemiş, siyasi ve ekonomik olarak devletçi politikalar yeniden canlanmıştır (Özçelik, 2010, s. 140-141). 27 Mayıs Darbesi olarak literatüre giren bu olay, Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen ilk askerî darbedir. 1960 darbesi Demokrat Parti iktidarına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Darbe ile yönetimi ele geçiren askerî cunta, Türkiye'de birçok alanda radikal reformlar gerçekleştirmeye çalışmıştır. 1960 darbesi sadece bu dönemi etkilememiş, sonraki dönemlerdeki siyasi ortamın şekillenmesinde de önemli bir yere sahip olmuştur. 1960 darbesinin temel amacı, Demokrat Parti döneminde uygulanagelen antidemokratik girişimlerin önüne geçmek, sosyal dönüşümü gerçekleştirerek demokratik düzenin yeniden oluşmasını sağlamaktır (Erdoğan, 2006, s. 47-49). Darbe sonrasında mevcut siyasiler tevkif edilmiş ve siyasal sistemde devre dışı bırakılmıştır. Akabinde ise askeri yönetimin ilan edilmesi sonucu ülkede toplumsal olarak radikal değişimlerin önü açılmıştır. Bu süreçte askeri yönetim öncülüğünde 1961 yılında bir anayasa hazırlanmıştır. Bu anayasa ile ülkede yeni bir düzenin oluşturulması amaçlanmıştır (Akıncı, 2014, s. 61-63). Bu dönemde yaşanan siyasi gelişmeler, gelecekte şekillenecek siyasi ortamın altyapısını oluşturmuştur. 1961 Anayasası, Türkiye'de demokrasi ve insan haklarının gelişmesi bakımından siyasi bir itici güç oluşturmuştur. 1961 Anayasası, 1921 ve

1924 Anayasalarına nazaran liberal bir görüntü çizse de devletçi politikalara zemin oluşturması bakımından liberal politikaların önünde engel teşkil etmektedir (Akıncı, 2014, s. 61-63). Nihai olarak 1960 darbesi Türkiye'nin demokratikleşme sürecini derinden etkilemiştir. 1970'li yıllara bakıldığında Batı dñnyasında yaşanan ekonomik buhran ve buna bağlı çözüm arayışları neticesinde neoliberal politikaların geliştirilmeye başlandığı gör÷lmektedir. Neoliberal politikaların Türkiye'de yansımaları ise 1980'li yıllarda gör÷lmektedir. Bu dönem, dñnya konjonktüründe ciddi ekonomik bunalımların patlak verdiği ve Türkiye'nin de bu bunalımlardan etkilendiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, arz yetersizliği ve karaborsa gibi sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Bu sancılı dönem neticesinde 1980 yılında askeri darbe gerçekleşmiştir (Erdoğan, 2023, s. 298).

5.2.4 1980-2000 Dönemi

1980 darbesi dönemine gelindiğinde Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan zorlu şartlar altında olduğu gör÷lmektedir. Askeri yönetim, bu şartları ortadan kaldırmak ve dönemin terör olaylarını önlemek gerekçesiyle 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime el koymuştur. 1980 Darbesi'nde de 1960 Darbesi'nde olduğu gibi siyasi ve toplumsal dinamikler etkilenmiştir. Darbeye karşı toplumda ortaya çıkan tepkiler, toplumsal hareketliliğin örneklerinden biri olmuştur. Darbe sonucunda siyasi ortam değişmiş ve birçok siyasetçinin kariyeri önemli ölçüde etkilenmiştir. Darbenin ardından kabul edilen 1982 Anayasası incelendiğinde, temel haklar ile sosyal ve ekonomik haklara ilişkin bazı hükümlerin liberal anlayış çerçevesinde değerlendirilebileceği gör÷lmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, Md. 12-40-41-65). 1982 Anayasası bireysel hak ve özgürlükler bakımından bazı

kısıtlamaları kapsamasına rağmen devlet ve toplum münasebetlerinde demokratik yaklaşım ile liberalleşme politikaları benimsenmeye başlamıştır. Sonuç olarak dünyadaki kaotik durumun sosyal ve siyasi açıdan iyileştirilmesi amacıyla ortaya atılan neoliberal politikalar Türkiye’de de karşılığını bulmuştur. Bu bağlamda 1980’li yıllara bakıldığında, dünyadaki konjonktürel yapının etkisiyle dönemin Başbakanı Turgut Özal’la birlikte Türkiye’de liberal düşünceler üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Turgut Özal dönemindeki liberalleşme girişimleri daha çok ekonomik alanda gerçekleşmekle birlikte diğer alanlarda da sınırlı ölçüde adımlar atılmıştır. Turgut Özal’ın liberalleşmeye ilişkin en önemli adımı “24 Ocak kararları”dır (Avan, 2013, s. 87-88). Burada gözden kaçırılmaması gereken husus, ekonomi alanında liberalleşmeye yönelik adımlar atılsa da 1980–1983 döneminde siyasi anlamda bir liberal demokratikleşme adımının gerçekleşmemiş olmasıdır. 1983 sonrasında Özal, ekonomik alandaki liberal adımlarını sürdürmüştür. 1983 dönemi ekonomik alandaki liberal adımların siyasi altyapının oluşumuna katkı sağladığı bir dönem olmuştur. 1980 dönemi sonrası siyasi alanda atılmış liberal adımlar şunlardır (Fedayi, 2020, s. 81). Birincisi, siyasi iktidarlar tarafından devletin kutsal sayılmasından ziyade toplum bireyleri için var olduğu vurgulanmaktadır. Bireyler devlete göre nispeten öncelikli konuma sahiptir. Bu bağlamda devletin temel görevi, toplumdaki bireylerin önündeki engelleri bertaraf etmektir. İkincisi, liberal demokrasinin önemli ilkelerinden biri olan seçilmişlerin atanmışlara göre öncelikli kabul edilmesidir. Buradaki temel amaç, askeri bürokratların siyasal sistemde denetim altına alınmasıdır. Üçüncüsü, siyasi anlamda önemli bir liberal demokratik adım, cumhurbaşkanının sivil bir kişi olmasıdır.

Son olarak devletin sivilleştirilmesi ve fikir özgürlüğünün genişletilmesi yönünde adımlar atılmasıdır. Bu kapsamda, düşünce özgürlüğünün önündeki engeller kaldırılarak liberal adımlar atılmaya başlamıştır. Anavatan Partisi dönemindeki liberal gelişmeler büyük ölçüde Özal'a bağlı olmakla birlikte parti içinde liberalleşmeyi özümsemiş ve bu politikaları sürdürecektir politikacılara pek rastlanmamıştır. Nitekim. Özal'ın vefatı ile partideki liberaller ve liberal fikirler azalmıştır. Özal sonrasında Mesut Yılmaz dönemindeki Anavatan Partisi ile Tansu Çiller liderliğindeki Doğru Yol Partisi liberal çizgide hareket etmiştir. Ancak Refah Yol koalisyon hükümet sürecinde 27 Şubat Post-modern darbesinin gerçekleşmesi ile liberal gelişmeler siyasal alanda varlık gösteremez hale gelmiştir. Ancak bu süreçte liberalleşme karşıtı adımlara karşın DYP ve Refah Partisi koalisyon hükümeti döneminde önceden belli dönemlerde var olan devletçi söylemler yerine liberalleşmeye yönelik temalar dile getirilmeye başlanmıştır (Fedayi, 2020, s. 82).

Siyasal alandaki önemli liberal demokrasi savunucularından biri, Besim Tibuk liderliğindeki Liberal Demokrat Parti'dir. Liberal Demokrat Partisi (LDP) 1994 yılında Beşim Tibuk liderliğinde kurulmuştur (Koroğlu, 2012, s. 126-127). Liberal Demokrat Partisi (LDP) liberalizmi siyasal olarak temsil etme amacına sahiptir. LDP, ekonomik olarak serbest piyasa ekonomisini ve özelleştirme politikalarını savunmaktadır. LDP'nin temel amacı devletin ekonomik faaliyetlerden elini tamamen çekmesi ve bireysel girişim özgürlüğünün önünün açılmasıdır. Siyasal olarak ise LDP, toplum üyelerinin bireysel haklarının savunulmasına, hukukun üstünlüğüne ve ifade özgürlüğüne vurgu yapmaktadır (Avan, 2013, s. 90). Ancak LDP'nin liberal

yaklaşımları toplumda istenilen karşılığı bulamamıştır. 1990'lı yıllarda liberalleşme adına Türk siyaseti açısından önemli adımlardan biri Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecidir. Avrupa Birliği entegrasyon sürecinde Kopenhag Kriterleri kapsamında ifade özgürlüğü, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi birçok liberal demokratik ilkenin Türkiye'de uygulanması şart koşulmuştur. Ancak bu dönemde koalisyon hükümetlerin yarattığı siyasal istikrarsızlıklar nedeniyle Kopenhag kriterleri kapsamında gerçekleştirilen reform çalışmaları yetersiz kalmıştır (Colella, 2020, s. 29). Sonuç olarak 1980'lerde başlayan ekonomik liberalleşme girişimlerinin 1990'lı yıllarda nispeten devam ettiği görülmektedir. Özellikle serbest piyasa koşullarında dış ticaret ve ülke içindeki özelleştirme politikalarını bu dönemin önemli örnekleridir. Ancak bu dönemde yaşanan ekonomik kriz ve Marmara depreminin yarattığı ekonomik etki ekonominin liberalleşmesini olumsuz etkilemiştir.

Sonuç

Çalışmada ulaşılan bulgulara göre Türkiye'nin liberal demokratikleşmesinin tarihsel arka planına bakıldığında, kesintisiz bir süreçten ziyade gerek iç dinamiklerin gerekse dış dinamiklerin etkili olduğu dalgalı bir sürecin izlendiği görülmektedir. Türk liberal demokrasi tarihindeki gelişmeler açısından Osmanlı dönemine bakıldığında, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ile I. ve II. Meşrutiyet gibi anayasal süreçlerin liberal demokrasinin temellerinin oluşmasında önemli etkilere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim merkezîyetçi bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde modernleşme ve dolayısıyla demokratikleşme adına önemli adımlar atılmıştır. Ancak demokratik zeminin istenilen düzeyde oluşturulamaması ve toplumsal

katılımdaki eksikliklerin, liberal demokratikleşme adımlarının kalıcı olmamasının temel nedenleri olduğu çıkarımına varılmıştır.

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanındaki temel amaç, halkın egemenliğinin sağlanması ve laik ve demokratik ilkeler ekseninde anayasal düzenin oluşturulmasıdır. Bu dönemde demokratikleşme adına önemli adımlar atılsa da demokrasi ile otoriter yönetim arasında bir uyum sorununun olduğu görülmektedir. Bu bağlamda liberal demokrasi anlayışının yerleşmesi için sadece hukuki veya anayasal düzenlemelerin yapılması yeterli değildir. Bunun yanı sıra toplumsal katılımın sağlandığı ve çok sesliliğin olduğu bir toplumsal kültür gerekmektedir. Ancak bu dönemde de arzu edilen şekilde demokratik bir zemin oluşturulamadığı çıkarımına varılmıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye'de demokratikleşme adına önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak askerî müdahaleler sonucunda demokratik düzende kırılma baş göstermiştir. Nitekim askerî müdahaleler sonucunda ortaya çıkan kırılma, liberal demokrasinin kurumsallaşmasındaki eksiklikleri gözler önüne sermektedir. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre 1980'li yıllarda başlayan küreselleşme ve sonrasında Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecine girmesi, liberal demokrasinin önemli kavramları olan hukukun üstünlüğü, özgürlük ve insan haklarına ilişkin reformist adımların atılmasında önemli bir etken olmuştur. Bu dönemde liberal değerlerin özümsemesi demokratikleşme süreci için destekleyici bir rol oynamıştır. Sonuç olarak liberal demokratik reformlar ile siyasi dinamikler arasında uyum sağlanamaması, sürdürülebilir bir demokratik anlayışın önünde önemli bir sorun teşkil etmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında son dönemlerde siyasi ayrışmaların arttığı, medya özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi

konularda önemli gerilemelerin yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda liberal demokratikleşmenin sağlanması için sadece siyasi ve hukuki reformların yapılması yeterli değildir. Aynı zamanda toplumsal uzlaşının sağlandığı ve katılımcı bir siyasi zeminin oluşması gerekmektedir.

Liberal demokrasi anlayışına bakıldığında, Batı dışındaki bazı ülkelerde bu demokrasi anlayışının tam olarak yerleşmediği görülmektedir. Çünkü liberal demokrasi anlayışının benimsediği temel ilkeler ve değerler ile ülkelerin benimsediği siyasi ve sosyal yapılar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye açısından liberalizmin önündeki engellere bakıldığında, Türkiye’de liberalleşme girişimlerinin modernleşmeyle aynı şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Modernleşme sonucunda ortaya çıkan kurumlar liberal demokrasi anlayışına uygun görünse de işleyiş bakımından önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Liberal demokrasi anlayışının benimsediği sınırlı devlet anlayışına karşın Türkiye, dönemsel olarak müdahaleci devlet anlayışına dayalı politikalar izlemiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin müdahaleci yaklaşımı, liberal demokrasi anlayışının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre Türk askerî ve bürokratik yapısı bazı dönemlerde liberal demokrasi kapsamında siyaset yapılmasını sınırlandırmıştır. Türkiye’nin liberalleşme adına en önemli eksikliklerinden biri, burjuvazinin devletten bağımsız olarak hareket alanı bulamamasıdır. Türkiye’de liberalleşme adına önemli engellerden biri de Prens Sabahattin’in yıllar önce vurguladığı gibi bireyin devlete her zaman gereksinim duymasıdır. Bireyin devletin kendisini koruyup kollamasına gereksinim duyması, otoriter yapıların önünü açmaktadır. Nitekim

Türkiye’de bireycilikten ziyade toplumsallık anlayışının ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak liberalleşmenin yabancılara özgü bir kavram olarak algılanması ve milliyetçi söylemler, Türkiye’de liberal anlayışın yerleşmesinin önündeki önemli engellerdir.

Genel olarak değerlendirmek gerekirse Türkiye’nin liberal demokrasi yolculuğu, tarihsel olarak ilerleme ve gerileme döngüleri içinde şekillenmiştir. Bu süreçten çıkarılabilecek en önemli ders, liberal demokrasinin sadece anayasal düzenlemeler ve yasal çerçevelerle değil, aynı zamanda toplumsal katılımın sağlanması, özgürlüklerin korunması ve siyasi kültürün demokratik değerlerle uyumlu hâle getirilmesiyle mümkün olduğudur. Gelecekte Türkiye’nin demokratikleşme sürecini sürdürebilmesi, bu alanlardaki eksikliklerin giderilmesine ve evrensel demokratik standartlara uygun reformların devam ettirilmesine bağlıdır. Liberal demokrasinin temel hareket noktaları eşitlik, özgürlük, adalet ve hukukun üstünlüğü ilkeleridir. Bu ilkeler kapsamında liberal demokrasilerde bireylerin hak ve özgürlükleri güvence altına alınmakta, toplumsal refah ve huzurun sağlanması amaçlanmaktadır. Liberal demokrasi anlayışı içerisinde birey, topluma katkı sağlayarak kendi potansiyelini ortaya koyabilmektedir. Nitekim Türkiye, hukuk devleti olma gayesiyle hareket etmektedir. Ancak Türkiye, tarihsel süreçte meydana gelen gelişmeler neticesinde liberal demokrasi anlayışını tam anlamıyla hayata geçirememiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere Türkiye’nin özellikle Avrupa Birliği üyelik süreciyle birlikte ortaya çıkan entegrasyon sürecine bağlı olarak attığı reformist adımlar kapsamında bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin anayasal güvence altına alındığı anlaşılmaktadır. Bu gelişme ise Türkiye’nin demokratikleşme adına attığı önemli adımlardan biri olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Ancak tam anlamıyla liberal bir toplum anlayışına sahip olunmamasına bağlı olarak uygulamada çeşitli aksaklıkların yaşandığı görülmektedir.

Spesifik olarak detaylandırmak gerekirse Türkiye’yi öncelikle özgürlük ve hukukun üstünlüğü açısından değerlendirmek gerekir. Liberal demokrasinin temel ilkelerinin anayasal olarak güvence altına alındığı anlaşılmaktadır. Ancak hukuka yönelik toplumsal güvensizlik ve tartışmalar önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Eşitlik noktasında Türkiye’nin yadsınamaz adımları söz konusudur. Eşitlik ilkesi kapsamında Türkiye, kadın hakları ve özgürlükler konusunda adımlar atsa da uygulanabilirlik açısından hâlâ önemli eksikliklerin yaşandığı görülmektedir. Türkiye’nin gelecekte gerçek bir liberal demokrasiye sahip olması için toplumdaki bireylerin hak ve özgürlüklerine ilişkin uygulanabilir reformist adımların atılması gerekmektedir. Nitekim hukukun üstün kılındığı bir Türkiye’de eşitlik ve ifade özgürlüğü çerçevesinde daha özgür ve bütünleşmiş bir toplum ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda Türkiye’nin uluslararası anlamda gerçek bir liberal demokrasiye sahip olabilmesi için gerek toplumsal gerekse siyasi açıdan uygulanabilirliği olan adımları göz ardı etmemesi gerekmektedir.

Kaynakça

Açar, O. (2020). *Antik Yunan demokrasisinden liberal demokrasiye siyasal katılım* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.

- Afşar, E. (2020). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programları ekseninde mukayesesi. *History Studies*, 12(4), 1351–1380.
- Akdoğan, K. S. (2014). 1929 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinde iktisat politikası arayışları: İktisadi devletçilik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 348–365.
- Akıncı, A. (2011). Demokrasi ve liberalizmin zorunlu birlikteliği. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(1), 7–28.
- Akıncı, A. (2014). Türkiye'nin darbe geleneği: 1960 ve 1971 müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 55–72.
- Aktel, M. (1998). Tanzimat Fermanı'nın toplumsal yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 1–8.
- Aslan, M. (2021). *Liberalizmin yükselişinde liberal demokrasilerin rolü* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Avan, S. (2013). *Liberalizmin Türkiye'deki temel hak ve özgürlüklere yaklaşımı: Liberal Düşünce Dergisi örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Balcı, Ç. A. (2016). Modernleşme, Kemalizm ve resmî ideoloji üzerine tartışmalar. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 81–99.

- Başcı, G. (2021). 1808 Sened-i İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanı'nın 1215 Magna Carta ile anayasacılık ve insan hakları açısından karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 227–242.
- Berber, G. Ş. (2011). Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına liberalizm-devletçilik çatışması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(80), 209–240.
- Biröl, S. (2012). 1961 Anayasası'nda ifade özgürlüğü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (43), 39–54.
- Colella, S. D. (2020). Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde 1990'lı yılların analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(3), 26–56.
- Çelik, S. H. (2022). Recep Peker'in faşizmle ilgili düşünceleri ve bir iddianın sorgulanması. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 909–924.
- Çetin, H. (2001). Liberalizmin temel ilkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 219–237.
- Dursun, İ. (2014). Devletin faaliyet alanını belirleyen temel özgürlükler: Negatif ve pozitif özgürlükler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 4(1), 1–19.
- Ercoşkun, B. (2019). Tarihsel bir perspektiften Türkiye'de liberalizm. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (72), 105–122.

- Erdoğan, U. (2023). Liberalizm, neoliberalizm ve Türkiye’de 12 Eylül askerî darbesi sonrası dönüşüm. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 286–304.
- Erdoğan, Ü. (2006). *Demokrat Parti ve 1960 İhtilali* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi.
- Ertem, B. (2010). Siyasal bir muhalefet denemesi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 71–92.
- Fedayi, C. (2020). *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal sistemin sorunları*. Kadim Yayınları.
- Işık, Z. (2014). XIX. yüzyıl Osmanlı dış politikası üzerinde İngiliz tesiri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 45–61.
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti’nin yükseliş ve çöküş sebeplerine genel bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 1–24.
- Kodaman, B. (2011). Liberal demokrasinin zemini. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 1–6.
- Köroğlu, A. (2012). Türkiye’de 1990’lı yıllarda ortaya çıkan siyasi liberalizm pratikleri. *İnsan ve Toplum*, 2(3), 119–138.
- Odabaşı, L. (2014). Osmanlı iktisadi modernleşmesinde liberal tezler. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 76–86.

- Özçelik, K.P. (2010). 1960 Darbesi'nin ekonomi politiği. *Mülkiye Dergisi*, 34(267), 129–143.
- Özdemir, C. (2024). Erken Cumhuriyet döneminde liberal bir portre: Ahmet Ağaoğlu. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 16(30), 138–152.
- Özhazinedar, T. (2023). Osmanlı'da liberalizm algısı. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 58–82.
- Özhazinedar, T. (2024). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin tahlili. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(36), 759–786.
- Sarıaslan, F. (2023). 1876 Anayasası (Kanun-ı Esâsî) ve ilk Osmanlı parlamentosu. *Yasama Dergisi*, (46), 113–146.
- Şahin, B. (2012). Bican Şahin Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, LDT Yönetim Kurulu. *Liberal Düşünce Dergisi*, 68, 143-156.
- Şur, Ş. (2015). Demokrat Parti ve Atatürk'ün üç ilkesi: Cumhuriyetçilik, laiklik ve devletçilik (1950–1960). *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(56), 147–176.
- Tannenbaum, G. D. (2019). *Siyasî düşünce tarihi: Filozoflar ve fikirleri* (Ö. Orhan, Çev.; 12. bs.). Serbest Akademi.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi 15.08.2026).

- Uluç, V. (2022). Otoriterizm açısından Demokrat Parti. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 212–239.
- Yıldırım, C., & Bıçakçı, H. (2019). Osmanlıdan günümüze liberalizm ve liberal partiler. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (72), 212–226.

Extended Abstract

This study examines the historical development of liberal democracy in Türkiye, focusing on the key stages in the evolution of liberal ideas, institutions, and practices from the late Ottoman era to the end of the twentieth century. The study first addresses the conceptual foundations of liberalism and liberal democracy. Within this framework, individualism, individual liberty, limited government, the rule of law, equality, constitutionalism, and the market economy are considered as fundamental principles of liberal democratic thought. The aim is not only to define these principles but also to assess how they have been reflected in Türkiye's political and social development. The study relies on an examination of existing literature and adopts a historical approach that takes into account significant turning points in the development of liberal democratic ideas and institutions.

The historical background of liberal democratic development in Türkiye extends back to the reform movements of the Ottoman Empire. Modernization policies initiated in the late eighteenth and early nineteenth centuries created an environment in which new ideas regarding law, rights, representation, and the limitation of political authority began to gain greater visibility. In this context, the Deed of Alliance (Sened-i İttifak) of 1808, the Edict of Gülhane (Tanzimat Fermanı) of 1839, and the Reform Edict (Islahat Fermanı) of 1856 are regarded as significant milestones. While the Edict of Gülhane introduced guarantees regarding life, property, taxation, and military service, the Reform Edict expanded legal and administrative rights, particularly for non-Muslim subjects. The constitutional developments of the First and Second Constitutional Eras further intensified debates

surrounding representative government, constitutional limitations, individual rights, and political participation. Ottoman intellectuals such as Namık Kemal, İbrahim Şinasi, Ohannes Pasha, and Prince Sabahattin also contributed to debates regarding political and economic freedom, private enterprise, individual initiative, and a move away from centralism.

The Republican era introduced a new political framework based on national sovereignty and constitutional government. However, the study argues that the development of liberal democracy remained limited during the single-party period. Although the early Republic brought about major legal and institutional reforms, political pluralism did not become firmly established during this time. The founding of the Progressive Republican Party and the Free Republican Party represented initial attempts to establish political opposition, yet both experiments were short-lived. A more significant shift occurred with the transition to multi-party politics following the Second World War. The Democrat Party, founded in 1946 and brought to power by the 1950 elections, adopted a program that placed greater emphasis on economic freedom and political competition. Nevertheless, the study notes that the party's liberal orientation weakened during the second half of the 1950s.

The military interventions of 1960 and 1980 caused major disruptions to Türkiye's democratic development. While the 1961 Constitution expanded the scope of various rights and freedoms, the political system continued to be shaped by tensions between representative politics, state authority, and military-bureaucratic influence. The economic and political crises of the 1970s were followed by the military intervention

of 1980. In the subsequent period, liberalization—particularly in the economic sphere—became more pronounced. The policies associated with Turgut Özal and the January 24 decisions fostered market-oriented reforms, private entrepreneurship, foreign trade, and a reduction in the state's role in economic activities. Political liberalization unfolded more gradually and remained uneven. Throughout the 1990s, debates on liberal democracy persisted amidst economic instability, coalition governments, and political tensions. While the founding of the Liberal Democratic Party represented an attempt to explicitly articulate liberal principles within party politics, Türkiye's relations with the European Union introduced another significant dimension. The Copenhagen Criteria and the process of European integration firmly anchored issues such as human rights, freedom of expression, and the rule of law within the reform agenda.

The study concludes that Türkiye's experience with liberal democracy did not follow a linear path of progress. Instead, it evolved through a process characterized by alternating periods of advancement and regression, shaped by the interplay of domestic and external factors. Although constitutional reforms and legal safeguards were significant, they were insufficient on their own to establish a stable liberal democratic order. The persistence of traditions of state interventionism, military and bureaucratic influence, limited civic participation, and challenges in the practical protection of rights and freedoms constrained the institutionalization of liberal democracy.

3. BÖLÜM

YUGOSLAVYA KRALLIĞI SOKOL TEŞKİLATI'NIN TÜRK ARŞİV KAYNAKLARINDA FİZİKSEL VE KURUMSAL ALTYAPISI

THE PHYSICAL AND INSTITUTIONAL INFRASTRUCTURE OF THE SOKOL OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN TURKISH ARCHIVAL SOURCES

Doç. Dr. Fatih ÖZÇELİK¹

¹ Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri
Anabilim Dalı, Düzce.

E-posta: fatihozcelik@duzce.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0002-7564-7365.

Web of Science Researcher ID: QQA-6302-2026

Öz

Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı, beden eğitimi, toplumsal dayanışma ve ulusal bütünleşme hedeflerini güçlü bir kurumsal altyapı üzerinden uygulayan kapsamlı bir örgütlenme modeli oluşturmuştur. Türk arşiv belgeleri, teşkilatın yalnızca spor faaliyetleri yürütmediğini, eğitim, kültür, sağlık, sosyal yardım ve kırsal kalkınma alanlarında da etkin rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Sokol evleri, eğitim salonları, spor sahaları ve çeşitli tesisler, üyelerin fiziksel gelişimini desteklemenin yanında konferanslara, tiyatro gösterilerine, toplantılara ve kültürel etkinliklere ev sahipliği yapmıştır. Devletin sağladığı mali ve idari destek, teşkilatın şehirlerden köylere kadar geniş bir alanda örgütlenmesini sağlamıştır. Jimnastik, atletizm, yüzme, nişancılık ve binicilik gibi faaliyetler düzenli eğitim programları içinde yürütülmüş, kadınlar, çocuklar, gençler, memurlar, öğretmenler, öğrenciler ve köylüler teşkilata dâhil edilmiştir. Eğitim salonlarında bulunan araç ve gereçler sistemli beden terbiyesi anlayışını desteklemiş, toplu gösteriler disiplin, uyum ve ortak hareket etme becerisini geliştirmiştir. Köylerde yürütülen yol, çeşme, sağlık, temizlik, okuma ve tiyatro çalışmaları teşkilatın sosyal işlevini güçlendirmiştir. “Kardeş”, “Hemşire” ve “Zdravo” gibi hitap ve selamlaşma biçimleri ortak aidiyet duygusunu pekiştirmiştir. Teşkilatın fiziksel altyapısı, Yugoslav kimliğinin inşasında, disiplinli bireyler yetiştirilmesinde ve devletin toplumsal bütünleşme politikalarının uygulanmasında temel araçlardan biri olmuş, toplumun farklı kesimlerini ortak değerler çevresinde bir araya getiren kalıcı bir kurumsal miras meydana getirmiştir. Bu yapı, Sokol hareketinin etkisini ülke genelinde artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sokol, Miroslav Tyrš, Yugoslavya Kraliyet Sokol Teşkilatı, Jimnastik, Spor.

Abstract

The Sokol of The Kingdom of Yugoslavia established a comprehensive organisational model that pursued physical education, social solidarity and national integration through a strong institutional infrastructure. Turkish archival documents demonstrate that the organisation was active not only in sport but also in education, culture, health, social assistance and rural development. Sokol houses, training halls, sports grounds and other facilities supported the physical development of members while also hosting conferences, theatrical performances, meetings and cultural activities. Financial and administrative support from the state enabled the organisation to expand from urban centres into rural areas. Gymnastics, athletics, swimming, shooting and horse riding formed part of regular training programmes, while women, children, young people, civil servants, teachers, students and villagers participated in the organisation. Equipment in training halls supported a systematic approach to physical education, while mass demonstrations developed discipline, coordination and collective action. Road construction, fountains, health, hygiene, reading and theatre activities in villages strengthened the organisation's social role. Forms of address and greeting such as "Brother", "Sister" and "Zdravo" reinforced a shared sense of belonging. The organisation's physical infrastructure became a major instrument in constructing Yugoslav identity, raising disciplined individuals and implementing the state's policies of social integration. This structure created a lasting institutional legacy by bringing different sections of society together around shared values and expanded the influence of the Sokol movement throughout the country.

Keywords: Sokol, Miroslav Tyrš, Yugoslav Royal Sokol Organization, Gymnastics, Sports.

Giriş

XIX. yüzyılda Avrupa'da beden eğitimi alanında ortaya çıkan örgütlenmeler arasında Sokol hareketi, kısa sürede Slav toplumları üzerinde en geniş etkiye sahip oluşumlardan biri hâline gelmiştir. XIX. yüzyılın ortalarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hâkimiyeti altındaki Çek topraklarında ortaya çıkan bu hareket, ulusal bilinci güçlendirmek ve toplumun fiziksel, zihinsel ile kültürel gelişimine katkı sağlamak amacıyla şekillenmiştir. Bu doğrultuda Miroslav Tyrš ve Jindřich Fügner tarafından 1862 yılında Prag'da kurulan Sokol teşkilatı, jimnastik faaliyetlerini yalnızca beden eğitiminin bir parçası olarak değil, aynı zamanda ulusal birlik ve dayanışmayı güçlendiren bir araç olarak değerlendirmiştir. Böylece beden eğitimi faaliyetleri, fiziksel gelişimi destekleyen uygulamaların ötesinde toplumsal dayanışmayı kuvvetlendiren ve ulusal kimliği pekiştiren bir işleve sahip olmuştur (Balikić-Newman & Pojar, 2023, s. 144). Bu düşünsel temeller üzerine inşa edilen Sokol hareketi, 16 Şubat 1862 tarihinde Prag'da kurulan ilk jimnastik teşkilatıyla kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Kuruluşundan itibaren beden eğitimi, disiplin, ahlaki gelişim ve toplumsal dayanışmayı bir araya getiren bir anlayış benimsenmiş, bu doğrultuda kısa sürede geniş bir örgütlenme ağı oluşturulmuştur. Başlangıçta Çek toplumunun fiziksel ve kültürel gelişimini hedefleyen hareket, zamanla sınırlarını aşarak diğer Slav toplulukları arasında da yayılmıştır. Böylece Sokol, yalnızca bir jimnastik teşkilatı olmanın ötesine geçerek Slav dünyasında etkili bir beden eğitimi ve toplumsal örgütlenme modeli hâline gelmiştir (Gajdoš vd., 2012, s. 5-7). Çek ve Slovak toplumlarının bağımsız bir ulus-devlet oluşturma düşüncesinin şekillenmesinde filozof Jan Hus'un fikirleri

önemli bir entelektüel zemin hazırlamıştır. Bu düşünsel mirastan beslenen Sokol hareketi, yalnızca beden eğitimi faaliyetleri yürüten bir teşkilat olmanın ötesine geçmiş, kısa sürede halkın bir araya geldiği, ulusal bilincin güçlendiği ve ortak kültürel değerlerin yaşatıldığı önemli merkezler hâline gelmiştir (Çeçen, 1990, s. 109). Sokol hareketi, kuruluşundan kısa bir süre sonra Çek topraklarını aşarak Slav dünyasının farklı bölgelerinde de örgütlenmeye başlamıştır (Orzoff, 2009, s. 42).

Sokol hareketinin şekillenmesinde dönemin siyasal ve toplumsal koşulları belirleyici bir rol oynamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı içerisinde ortaya çıkan teşkilat, Çek ulusal kimliğinin korunması ve güçlendirilmesi amacıyla önemli bir işlev üstlenmiştir. Ancak bu hedef, yalnızca beden eğitimi faaliyetleriyle sınırlandırılmamış; tiyatro gösterileri, halk oyunları, müzik etkinlikleri ve çeşitli kültürel faaliyetler aracılığıyla da desteklenmiştir. Böylece Sokol, sportif faaliyetlerin ötesine geçerek Slav toplumlarında ortak kimlik bilincini pekiştiren ve kültürel bağımsızlık düşüncesini besleyen toplumsal bir harekete dönüşmüştür (Lejkova-Koepl, 1968, s. 8). Prag'da başlayan Sokol hareketi, kuruluşundan kısa bir süre sonra Çek topraklarının dışına taşarak diğer Slav toplulukları arasında da yayılmaya başlamıştır. Bu sürecin ilk örneklerinden biri, 1 Ekim 1863 tarihinde Ljubljana'da kurulan *Južni Sokol* (Güney Sokol) teşkilatıdır. Slovenya'da kurulan bu ilk Sokol teşkilatı, Çek Sokol modelini esas almakla birlikte bulunduğu bölgenin toplumsal ve siyasi şartlarına uygun bir örgütlenme anlayışı geliştirmiştir. Beden eğitimi faaliyetlerinin yanı sıra, Sloven toplumunda millî bilincin güçlendirilmesi ve toplumsal dayanışmanın

artırılması yönünde önemli çalışmalar yürüten Južni Sokol, kısa sürede diğer Sloven şehirlerinde kurulacak Sokol teşkilatlarına da örnek olmuştur (Podpečnik, 2016, s. 61–63). Južni Sokol’un ortaya koyduğu örgütlenme modeli, Sokol hareketinin Slovenya sınırlarını aşarak diğer Güney Slav bölgelerine yayılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu yayılma süreci, 1874’te Hırvatistan’da ve 1891’de Sırbistan’da Sokol teşkilatlarının kurulmasıyla devam etmiştir. Kurulan Sokol teşkilatları, Slav toplumları arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesi ve ortak kültürel bağların geliştirilmesine önemli katkılar sağlamıştır (Bábela-Oborný, 2018, s. 320).

I. Dünya Savaşı’nın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun dağılması, Güney Slav halklarının kendi siyasal geleceklerini belirleyebilecekleri yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda 29 Ekim 1918 tarihinde Slovenler, Hırvatlar ve Sırp Devleti kurulmuştur. Sokol teşkilatları ise bu siyasi oluşumu, uzun yıllardır savundukları Slav birliği idealinin gerçekleşmesi yönünde önemli bir gelişme olarak değerlendirmiş ve yeni devleti güçlü biçimde desteklemiştir. Bununla birlikte, söz konusu devlet uzun ömürlü olmamış, 1 Aralık 1918’de Sırbistan Krallığı ile birleşerek Sırp, Hırvatlar ve Slovenler Krallığı’nın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Devletin adı ise 1929 yılında gerçekleştirilen idari ve anayasal düzenlemelerin ardından Yugoslavya Krallığı olarak değiştirilmiş ve böylece yeni bir siyasal kimlik benimsenmiştir (Pavlin, 2013, s. 8). Aynı yıl kabul edilen yasal düzenlemeyle ülkedeki tüm Sokol teşkilatları da tek çatı altında birleştirilerek “Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı” kurulmuştur. Böylece daha önce bağımsız olarak faaliyet gösteren Sırp, Hırvat ve Sloven Sokol teşkilatları, devletin

birlik ve bütünlük anlayışına uygun biçimde merkezi bir örgüt yapısı altında yeniden teşkilatlandırılmıştır. Aralık 1929'da yürürlüğe giren Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı Kanunu, ülkedeki bütün Sokol teşkilatlarının "Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı" adı altında tek bir çatı örgütü bünyesinde birleşmesini öngörmüştür. Söz konusu düzenleme, Yugoslavya'daki etnik, dinî ve bölgesel farklılıkları ortak bir Yugoslav kimliği etrafında bütünleştirmeyi amaçlayan merkeziyetçi devlet politikalarının önemli araçlarından biri olarak hayata geçirilmiştir (Soydan, 1930, s. 1).

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi ile Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi'nde yer alan belge ve raporlar esas alınarak hazırlanmıştır. Arşiv belgelerinden elde edilen veriler, dönemin resmî yayınları ve ilgili literatürle birlikte değerlendirilmiş, Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı'nın sahip olduğu taşınır ve taşınmaz mülkler, eğitim salonları ile Sokol evleri tarihsel bağlamı içerisinde incelenmiştir. Bu kapsamda teşkilatın ülke genelinde oluşturduğu fiziksel altyapının büyüklüğü, bu yapıların örgütsel işleyiş içerisindeki yeri ve üstlendikleri işlevler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sokol evleri ile eğitim salonlarının yalnızca beden eğitimi faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekânlar olmadığı, aynı zamanda konferansların, kültürel etkinliklerin, toplantıların ve çeşitli sosyal faaliyetlerin yürütüldüğü çok yönlü merkezler olduğu değerlendirilmiştir. Böylece çalışma, Türk arşiv belgelerinin sunduğu veriler doğrultusunda Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı'nın mülkiyet yapısını, kurumsal mekânlarını ve örgütsel kapasitesini incelemeyi, teşkilatın oluşturduğu fiziksel altyapının

toplumsal örgütlenme ve ulusal bütünleşme politikalarındaki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Sokol Hareketi'nin İdeolojik Temelleri

Sokol hareketinin kurucu isimlerinden Miroslav Tyrš, beden eğitiminin toplumun her kesimine ulaşması gerektiği düşüncesiyle, farklı yaş gruplarının fiziksel özelliklerini dikkate alan kapsamlı bir jimnastik sistemi geliştirmiştir. Bu sistem, bireylerin bedensel güç ve dayanıklılıklarını artırmanın yanı sıra, gerektiğinde kendilerini savunabilecek becerileri kazanmalarını da amaçlamıştır. Tyrš'a göre beden eğitimi, yalnızca fiziksel gelişimi sağlayan bir faaliyet değil, aynı zamanda disiplinli, mücadeleci ve güçlü bireyler yetiştirmenin temel araçlarından biriydi. Bu doğrultuda özellikle gençlerin örgütlenmesine önem vermiş, Avusturya yönetimine karşı ulusal bilince sahip, askerî disipline yakın bir eğitim anlayışını benimseyen bir teşkilat yapısı oluşturmuştur. Ona göre birey, karşılaşacağı her türlü güçlüğü hazırlıklı olmalı, kendini savunabilecek yeterliliğe sahip bulunmalı ve engelleri aşabilecek iradeyi geliştirmelidir. Bu anlayışını, "Hayata bu şekilde hazırlanmak gerekir." sözüyle ifade eden Tyrš, hedeflerine ulaşabilmek amacıyla toplumun tamamına hitap eden sistemli bir eğitim programı hazırlamış ve uygulamaya koymuştur (Hakimiyet-i Milliye, 28 Aralık 1930, s. 4).

"Sokol" sözcüğü, Slav dillerinin tamamında ortak kökene sahip olup aynı anlamda kullanılmaktadır. Türkçede "şahin" karşılığına gelen bu kavram, Slav toplumlarının kültürel hafızasında yalnızca bir kuş adı olmanın ötesinde cesaret, kahramanlık, güç ve zarafetin simgesi olarak kabul edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet

Arşivleri (BCA), Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1-25). Bu sembolik anlam, Orta Çağ'dan itibaren Güney Slav destanlarında şövalye ruhunu temsil eden kahraman figürüyle özdeşleşmiş, XIX. yüzyılda gelişen Slav milliyetçiliğiyle birlikte edebî eserlerde ulusal kurtuluş mücadelesinin cesur savaşığını ifade eden güçlü bir metafora dönüşmüştür (Uğurlu & Şinoforoğlu, 2021, s. 483). Sokol adı, Slav toplumlarının Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında yitirdikleri siyasal bağımsızlığı yeniden elde etme idealiyle özdeşleşmiştir. Bu yönüyle kavram, bedensel güç ve dayanıklılığı simgelemesinin yanı sıra, ulusal kimliğin yeniden inşasını ve bağımsızlık düşüncesini temsil eden önemli bir sembole dönüşmüştür (Kohn, 1953, s. 93). Tyrš'ın Sokol adını benimsemesi, Slav toplumlarının özgürlük mücadelesini fiziksel ve ahlaki güçlenme idealiyle bir araya getirme düşüncesine dayanıyordu. Şahin sembolü üzerinden şekillenen bu adlandırma, çevik, dayanıklı ve karşılaştığı güçlükler karşısında direnç gösterebilen bireyler yetiştirme amacını ifade etmekteydi (Kragujević, 2017, s. 89). Bu anlayış çerçevesinde, Tyrš, Sokol Hareketi'ni yalnızca fiziksel eğitime dayalı bir girişim olarak değil, aynı zamanda ulusal bilincin yeniden canlandırılmasını hedefleyen bir araç olarak tasarlamıştır (Kaimakamis vd., 2013, s. 52). "Sağlam bir bedende sağlam bir zihin" ilkesi etrafında şekillenen Sokol, spor faaliyetlerinin ötesine geçerek toplumsal dayanışmayı güçlendirmiş, kültürel değerlerin yeniden canlanmasına katkı sağlamış ve ulusal kimlik bilincinin gelişmesini teşvik etmiştir (Uğurlu & Şinoforoğlu, 2021, s. 491).

Miroslav Tyrš, fiziksel eğitimin yanı sıra ahlaki ve entelektüel gelişime de büyük önem vermiştir. Benimsediği pedagojik yaklaşım, gençlerde

vatan sevgisini güçlendirmeyi, fedakârlık, cesaret ve azim gibi kolektif dayanışmanın temelini oluşturan erdemleri geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Sokol Hareketi, Slav kültürel mirasını yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla tarih, edebiyat ve sanat gibi unsurları eğitim programlarına sistemli biçimde dâhil etmiştir. Böylece hareket, kültürel kimliğin korunmasına katkı sağlamanın yanı sıra Slav toplumları arasında ortak bir millî bilinç ve sorumluluk anlayışının gelişmesine de zemin hazırlamıştır (Tarcan, 1930, s. 433). Sokol Hareketi'nin ayırt edici özelliklerinden biri, gönüllülük esasına dayanması ve toplumun farklı kesimlerini kapsayacak şekilde örgütlenmiş olmasıdır. Kadınlar ve çocuklar da bu yapıda aktif roller üstlenmiş, böylece Sokol yalnızca fiziksel eğitimi teşvik eden bir oluşum olmanın ötesine geçerek toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi destekleyen bir işlev kazanmıştır. Toplumun farklı yaş grupları ile sosyal kesimlerini aynı çatı altında buluşturan bu yapı, güçlü bir sosyal dayanışma ağının oluşmasına önemli katkı sağlamıştır (Nolte, 2002, s. 112).

Sokol Hareketi'nin yaygınlaşmasında etkili olan unsurlardan biri de “slet” adı verilen toplu jimnastik gösterileri ve şenliklerdir. Bu etkinlikler, fiziksel eğitim faaliyetlerinin sergilenmesinin yanı sıra ulusal birlik duygusunu güçlendiren ve ortak değerleri görünür kılan toplumsal ritüeller olarak önemli işlevler üstlenmiştir (Wingfield, 2007, s. 90). Sokol geleneğinde önemli bir yere sahip olan Slet kavramı, kökenini Çekçedeki “sletat se” fiilinden almakta olup topluca toplanma ve ortak bir amaç etrafında buluşma düşüncesini ifade etmektedir. Kavramın esin kaynağını, kuşların uyum içinde aynı yöne doğru birlikte uçuşmasını anlatan sembolik anlatım oluşturmaktadır. Sokol ideolojisi bu

metaforu, bireylerin ortak ülküler doğrultusunda kenetlenmesini ve toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesini simgeleyen bir unsur olarak benimsemiştir. Bu nedenle Slet, farklı Slav topluluklarını bir araya getiren kitlesel jimnastik gösterileri ve törenlerini tanımlayan temel kavramlardan biri hâline gelmiştir. Bunun en kapsamlı örneğini oluşturan Pan-Slet organizasyonları ise çeşitli Slav ülkelerinden katılımcıları buluşturan uluslararası etkinlikler olarak düzenlenmiş, Sokol Hareketi'nin fiziksel eğitim anlayışını, ahlaki değerlerini ve ulusal bilinç vurgusunu yansıtan gösterilere ev sahipliği yapmıştır (Gajdoš vd., 2012, s. 73). Şenliklerde kullanılan semboller, müzikler ve geleneksel kıyafetler, Slav kültürel mirasının yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli işlevler üstlenmiştir (King, 2002, s. 56).

2. Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatının Mülkleri, Eğitim Salonları ve Ev Sayıları

Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı, yalnızca ideolojik ve örgütsel yapısıyla değil, sahip olduğu güçlü fiziki altyapı sayesinde de ülke genelinde etkili bir faaliyet ağı oluşturmıştır. Teşkilatın eğitim ve spor faaliyetlerinin sürdürülebilirliği amacıyla inşa edilen Sokol evleri, jimnastik salonları, spor sahaları ve eğitim alanları, üyelerin bedensel ve zihinsel gelişimlerini destekleyen temel mekânlar olarak işlev görmüştür. Devletin sağladığı mali ve idari destekle sürekli geliştirilen bu altyapı, Sokol'un yalnızca bir spor teşkilatı olmanın ötesine geçerek eğitim, kültür ve toplumsal bütünleşme alanlarında da etkin bir kurum hâline gelmesine katkı sağlamıştır. Bu kapsamda teşkilatın sahip olduğu binalar, eğitim salonları, spor tesisleri ve buralarda yürütülen faaliyetler, Sokol Hareketi'nin kurumsal kapasitesini ve ülke

genelindeki yaygınlığını ortaya koyan önemli göstergeler arasında yer almaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgelere göre Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı ülke genelinde yaygın bir fiziki altyapıya sahipti. 1932 yılının istatistiklerinde Sokol cemiyet ve teşkilatlarına ait toplam 140 binanın bulunduğu görülmektedir (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1.14) Üyeler, bu yapılarda eğitim ve terbiye faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bunun yanı sıra 416 Sokol teşkilatı okullarda, 142'si devlet binalarında, 281'i belediyelere ait yapılarda, 381'i ise çeşitli özel mekânlarda faaliyet göstermiştir. Bu dağılım, teşkilatın yalnızca kendi binalarına dayanmadığını, kamu kurumları ve yerel yönetimlere ait yapıları da kullanarak ülke genelinde geniş bir faaliyet ağı oluşturduğunu göstermektedir. Teşkilata bağlı 1.559 ocaktan yalnızca 193'ünün (%12,1) kışlık eğitim ve terbiye salonu bulunmazken, 140 ocağın (%8,8) kendisine ait salonlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu veriler, Sokol Teşkilatı'nın eğitim faaliyetlerini farklı mekânlardan yararlanarak sürdürdüğünü ve belirli merkezlerde kendi kurumsal altyapısını oluşturduğunu ortaya koymaktadır (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1.15).

Yaz aylarında teşkilatın eğitim ve spor faaliyetleri açık ve kapalı farklı mekânlarda kesintisiz şekilde sürdürülmüştür. Bu kapsamda Sokol cemiyetlerinin 167'si kendilerine ait yazlık salonlarda faaliyet gösterirken, 458'i farklı okulların salonlarından yararlanmıştır. Bunun yanında 389 cemiyet belediyelere ait salonlarda, 315'i ise kulüpler ile kulüplere ait çayırarda eğitim ve terbiye çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Bu veriler, Sokol Teşkilatı'nın yalnızca kendi

tesisleriyle sınırlı kalmadığını, kamu kurumları, yerel yönetimler ve çeşitli sosyal kuruluşlara ait alanlardan da etkin biçimde yararlandığını göstermektedir. Özellikle yaz aylarında açık alanların eğitim faaliyetlerine dâhil edilmesi, teşkilatın mevsim şartlarına uygun bir çalışma sistemi benimsediğini ve üyelerin beden eğitimi faaliyetlerini yıl boyunca sürdürebilecek esnek bir organizasyon yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece Sokol Teşkilatı, ülkenin farklı bölgelerinde geniş bir faaliyet ağı oluşturarak eğitim ve beden terbiyesi çalışmalarını kesintisiz biçimde devam ettirebilmiştir (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1.15).

Yugoslavya Krallığı yönetimi beden terbiyesi ve spor politikalarını devletin öncelikli faaliyet alanlarından biri olarak değerlendirmiş, bu doğrultuda özellikle Sokol Teşkilatı'nı destekleyen önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Ülke genelinde 200 futbol sahası, 200 tenis kortu, 18 jimnastik hane, 18 disk atma sahası, 10 motosiklet pisti, 12 atletizm sahası, 23 kürek spor alanı, 26 alp sporları tesisi, 111 Sokol binası ve Sokollar için 90 idman sahası inşa edilmiştir. Bu yatırımlar, beden terbiyesi faaliyetlerinin yalnızca büyük şehirlerde değil, ülkenin farklı bölgelerinde de yaygınlaştırılmasını amaçlayan kapsamlı bir spor altyapısının oluşturulduğunu göstermektedir. Bunun yanında Yugoslavya Krallığı bünyesinde Beden Terbiyesi Vekâleti kurulmuş, böylece beden eğitimi ve spor faaliyetleri doğrudan devlet politikası hâline getirilmiştir. Devletin son bütçesinde beden terbiyesi muallim mektepleri için 800 bin, yeni stadyumların inşası için 500 bin, spor teşkilatlarına yardım amacıyla 2.012.000, Sokol Teşkilatı'na doğrudan 800.000, Belgrad'daki kürek sporları için 200 bin, spor sahalarının desteklenmesi amacıyla 450 bin ve spor bayramlarının düzenlenmesi

için 250 bin drahmi ödenek ayrılmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 5 Haziran 1933, s. 1,5). Ayrılan bütçe içerisinde en dikkat çekici kalemlerden birinin Sokol Teşkilatı'na tahsis edilen yardım olması, teşkilatın Yugoslavya Krallığı'nın beden terbiyesi ve gençlik politikalarının merkezinde yer aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Devletin Sokol Teşkilatı'na sağladığı mali destek, teşkilatın teşkilatlanmasını güçlendirmiş, yeni tesislerin kurulmasına katkı sağlamış ve beden eğitimi faaliyetlerinin ülke genelinde daha geniş kitlelere ulaştırılmasına önemli ölçüde imkân tanımıştır

Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı, teşkilat bünyesinde üyelerin hem fiziksel hem de zihinsel gelişimlerini desteklemeye yönelik kapsamlı eğitim programları uygulanmıştır. Söz konusu programlar, bireylerin yalnızca fiziksel dayanıklılıklarını ve bedensel yeterliliklerini artırmayı değil, aynı zamanda zihinsel disiplin, dikkat ve odaklanma becerilerini geliştirmeyi de amaçlamıştır. Bu doğrultuda beden eğitimi faaliyetleri, üyelerin karakter gelişimini destekleyen ve disiplinli bir yaşam anlayışını benimseten eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Böylece Sokol Teşkilatı, bedensel ve zihinsel gelişimi birlikte ele alan bütüncül bir eğitim anlayışı benimseyerek sağlıklı, disiplinli ve sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmeyi hedeflemiştir (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1.15-16).

Sokol Teşkilatı, üyelerinin bedensel gelişimini desteklemek amacıyla nişancılık, yüzme, jimnastik, hafif ve ağır atletizm ile binicilik gibi farklı spor dallarını eğitim programına dâhil etmiştir. Üyelerin bu alanlarda yalnızca temel bilgi ve beceri kazanmaları yeterli görülmemiş, düzenli antrenmanlara katılmaları da zorunlu tutulmuştur. Bu uygulama, Sokol eğitim sisteminin süreklilik, disiplin ve çok yönlü

fiziksel gelişim esasına dayandığını göstermektedir. Böylece üyelerin farklı bedensel yetenekler kazanması ve spor faaliyetlerini düzenli bir yaşam alışkanlığı hâline getirmesi amaçlanmıştır (Akşam, 19 Temmuz 1939, s. 10). Bu spor çalışmaları, bireylerin fiziksel kabiliyetlerini artırmak, takım ruhunu güçlendirmek ve sağlıklı yaşam alışkanlıkları kazandırmak amacıyla gerçekleştirilmekte olup, her yaş grubuna yönelik farklı seviyelerde programlar içermektedir. Bu çalışmalar sırasında kullanılan farklı spor aletleri salonlarda hazır bulundurulmaktadır. Salonlarda özel ekipmanlar da yer almakta ve etkinliklerin verimliliği de artırılmaktadır. Örneğin 1932 yılında Sokollarda şu malzemeler bulunmaktadır (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0. Yer No: 1107.41.1.15-16):

Tablo 2: Sokol Eğitim Salonlarında Bulunan Malzemeler ve Sayıları

<i>Malzeme</i>	<i>Adet</i>	<i>Malzeme</i>	<i>Adet</i>
Barfiks	843	Merdiven	449
Paralel	779	Baguette	14.536
Tahta at	365	Talim bayrağı	16.006
Serkl	554	Çember	3.471
Atlama levhası	59	Disk	464
Tahta keçi	201	Mızrak	585
Ot minder	1.124	Demir gülle	1.341
Topuz	7.498	Kürek	1.343

Atlama aleti	615	Büyük gülle	195
Tramblen	818		

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı'nın eğitim salonları beden eğitimi faaliyetlerinin yürütülmesine imkân sağlayacak zengin ve çeşitli bir teknik donanımına sahipti. Eğitim salonlarında yer alan araç ve gereçler, jimnastiğin Sokol eğitim sisteminin temelini oluşturduğunu ortaya koyarken, atletizm başta olmak üzere farklı spor branşlarına yönelik ekipmanların da bulunduğunu göstermektedir. Bunun yanında toplu eğitim ve gösterilerde kullanılan malzemelerin varlığı, teşkilatın yalnızca bireysel fiziksel gelişimi değil, aynı zamanda disiplin, uyum ve ortak hareket etme becerisini geliştirmeye yönelik bir eğitim anlayışı benimsediğini göstermektedir. Bu teknik altyapı, Sokol Teşkilatı'nın üyelerine farklı spor dallarında düzenli ve sistemli bir beden terbiyesi eğitimi verebilecek kurumsal kapasiteye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Yugoslavya Krallığı, Sokol Teşkilatı'nın ülke genelindeki teşkilatlanmasını güçlendirmek ve faaliyetlerini daha düzenli bir yapıya kavuşturmak amacıyla birçok farklı bölgede Sokol evleri inşa etmiştir. Bu yapılar, yalnızca beden eğitimi ve spor faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekânlar olmayıp, aynı zamanda teşkilatın sosyal, kültürel ve eğitsel çalışmalarının yürütüldüğü kurumsal merkezler olarak hizmet vermiştir. Sokol evlerinde düzenlenen eğitim programları, konferanslar, kültürel etkinlikler ve çeşitli sosyal faaliyetler sayesinde üyeler arasındaki dayanışma duygusu güçlendirilmiş, teşkilatın benimsediği ortak değerlerin yeni kuşaklara

aktarılması hedeflenmiştir. Bunun yanında Sokol evleri, yerel teşkilatların idari faaliyetlerini yürüttükleri, üyelerin bir araya gelerek eğitim aldıkları ve beden terbiyesi çalışmalarını düzenli şekilde sürdürdükleri merkezler olarak da önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu yönüyle Sokol evleri, Yugoslavya Krallığı'nın beden terbiyesi politikalarının uygulanmasında ve Sokol hareketinin toplumun farklı kesimlerine yayılmasında önemli rol oynayan kurumsal yapılar hâline gelmiştir. 1933 yılı itibarıyla Sokol evlerinin yoğun olarak bulunduğu yerleşim merkezleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1.16-17).

Tablo 3: Sokol Evlerinin Fazlaca Bulunduğu Yerler

<i>Şehir</i>	<i>Adet</i>	<i>Şehir</i>	<i>Adet</i>
Lublijana	25	Split	5
Kranj	17	Kragujevaç	5
Üsküp	14	Bjelovar	4
Celye	14	Mostar	4
Maribor	11	Banya Luka	3
Belgrade	9	Cetinje	3
Zagreb	9	Novo Mesto	3
Osijek	8	Varaždin	3
Suşak	7	Novi-Sad	2
Tuzla	6		

1933 yılı itibarıyla Karlovaç, Užice ve Bečkerek'te birer Sokol evi bulunurken, aynı yıl içerisinde yirmi yedi yeni Sokol evinin inşaatı tamamlanmıştır. Hizmete açılan bu yapılar, yalnızca beden eğitimi faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânlar olarak değil, aynı zamanda bulundukları yerleşim merkezlerinde sosyal, kültürel ve eğitsel etkinliklerin düzenlendiği önemli kurumlar hâline gelmiştir. Böylece Sokol Teşkilatı'nın faaliyet alanı genişletilmiş, yerel teşkilatların kurumsal yapısı güçlendirilmiş ve üyelerin düzenli eğitim alabilecekleri kalıcı merkezler oluşturulmuştur. İnşası tamamlanan Sokol evleri, teşkilatın beden terbiyesi anlayışının yaygınlaştırılmasına, üyeler arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesine ve Sokol ideallerinin toplumun daha geniş kesimlerine ulaştırılmasına önemli katkılar sağlamıştır (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1.17).

1939 yılına gelindiğinde Sokol Teşkilatı, Yugoslavya genelinde sahip olduğu 230 Sokol evi ve 800 oyun sahasıyla ülkenin en yaygın beden terbiyesi teşkilatlarından biri hâline gelmiştir. Bu tesisler, beden eğitimi ve spor faaliyetlerinin yürütülmesinin yanı sıra teşkilatın sosyal, kültürel ve eğitsel çalışmalarına da ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu yapıların inşası ve geliştirilmesi için 250 milyon dinarı aşan bir yatırım yapılmış olması, Yugoslavya Krallığı'nın Sokol Teşkilatı'na verdiği önemi ve beden terbiyesi politikalarına ayırdığı mali kaynakları açıkça ortaya koymaktadır. Bu kapsamlı yatırımlar sayesinde teşkilatın kurumsal altyapısı güçlendirilmiş, faaliyetlerin ülke geneline yayılması sağlanmış ve üyelerin düzenli eğitim alabilecekleri modern tesisler oluşturulmuştur. Böylece Sokol Teşkilatı, yalnızca bir spor örgütü olmanın ötesine geçerek, devlet tarafından desteklenen ve kurumsal

altyapısı sürekli geliştirilen önemli bir toplumsal kuruluş niteliği kazanmıştır

1938 yılında Sokol Teşkilatı'nın toplam üye sayısı 126.567'ye ulaşırken, orta yaşa kadar olan gençler ve çocuklardan oluşan üye sayısı ise 110.216 olarak kaydedilmiştir. Bu üyeler, ülke genelinde faaliyet gösteren 330 Sokol cemiyeti ile köylerde četa (çete) olarak adlandırılan 1.400 küçük teşkilat bünyesinde örgütlenmiştir. Sokol Teşkilatı'nın idari yapısı ise 25 mntıkadan (župa) oluşmakta olup, bu yapılanma sayesinde faaliyetler Yugoslavya'nın farklı bölgelerinde hiyerarşik ve düzenli bir teşkilat sistemi içerisinde yürütülmüştür (Akşam, 19 Temmuz 1939, s. 10). 1940 yılında Akşam gazetesinde yer alan bir habere göre, Sokol Teşkilatı'nın üye sayısı 1940 yılının mayıs ayına gelindiğinde rekor düzeyde bir artış göstererek 300.000'e ulaşmıştır (Akşam, 5 Mayıs 1940, s. 2). Bu artış, teşkilatın ülke genelinde yürüttüğü teşkilatlanma faaliyetlerinin ve beden terbiyesi alanındaki çalışmalarının toplum nezdinde geniş bir karşılık bulduğunu göstermektedir. Üye sayısındaki yükseliş, Sokol Teşkilatı'nın Yugoslavya Krallığı'nın sosyal ve sportif yaşamındaki etkisini artırırken, devlet tarafından desteklenen beden terbiyesi politikalarının da önemli ölçüde benimsendiğine işaret etmektedir.

Teşkilatın faaliyetlerini disiplinli ve düzenli bir biçimde sürdürebilmesi amacıyla yönetici ve eğitici kadroların yetiştirilmesine önem verilmiştir. Bu doğrultuda elebaşı, çavuş ve yardımcılarının yetiştirilmesi için altı aylık kurslar düzenlenmiştir. Sokol Teşkilatı'nın üyelik yapısı toplumun farklı kesimlerini kapsayacak şekilde oluşturulmuş, memurların, öğretmenlerin, öğrencilerin ve köylülerin teşkilata katılmalarına imkân tanınmıştır. Böylece Sokol hareketi yalnızca şehir

merkezlerinde faaliyet gösteren sınırlı bir spor yapılanması olmaktan çıkarak geniş bir toplumsal tabana ulaşmıştır. Teşkilatın çalışmaları köylerde de yoğun biçimde sürdürülmüştür. Sokol, kırsal bölgelerde yalnızca beden eğitimi ve spor faaliyetleriyle ilgilenmemiş, köy hayatının maddi ve manevi yönden geliştirilmesine de katkı sağlamıştır. Köylerde sağlık ve temizlik şartlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmüş, köylülerin yararına yollar ve çeşmeler yaptırılmıştır (Akşam, 19 Temmuz 1939, s. 10). Bu faaliyetler, teşkilatın köylerin gündelik ihtiyaçlarına doğrudan temas ettiğini ve kırsal kalkınmayı yalnızca sportif gelişmeyle sınırlı görmediğini ortaya koymaktadır.

Sokol Teşkilatı, uygulamaya dönük çalışmalarının yanı sıra konferanslar, radyo yayınları, sinema ve tiyatro gösterileri, okuma yurtları ve kendi yayın organları aracılığıyla geniş kapsamlı bir kültürel faaliyet yürütmüştür. Bir yıl içerisinde 444.194 dinleyicinin katılımıyla 11.145 konferans verilmiş olması, teşkilatın halkı bilgilendirme ve eğitime çalışmalarının ulaştığı boyutu göstermektedir. Teşkilata bağlı 223 okuma yurdunda toplam 189.792 cilt kitabın bulunması da Sokol hareketinin okuma kültürünün geliştirilmesine ve halk eğitime verdiği önemi ortaya koymaktadır. Yalnızca Belgrad mıntıkasına bağlı 25 köyde tiyatro topluluklarının faaliyet göstermesi ve diğer mıntikalarda da benzer toplulukların bulunması (Akşam, 19 Temmuz 1939, s. 10), teşkilatın kültürel etkinlikleri kırsal bölgelere kadar ulaştırdığını göstermektedir. Bu çalışmalar sayesinde Sokol Teşkilatı, Yugoslavya'nın kültürel hayatında etkili bir kurum hâline gelmiştir.

Sokol Teşkilatı'nın faaliyet alanlarından biri de kadınların eğitimi olmuştur. Teşkilat bünyesinde kızların geleceğin anneleri olarak

yetiştirilmelerine yönelik eğitimler verilmiş, kadınlara sağlık, temizlik, ev idaresi ve mutfak işleri hakkında bilgi kazandırılmaya çalışılmıştır. Özellikle Makedonya, Bosna ve Hersek'te kadınlar arasındaki cehaletle mücadele edilmesi, teşkilatın kadın eğitimini toplumsal gelişmenin önemli unsurlarından biri olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Sokol Teşkilatı, amaçlarını daha geniş kitlelere duyurmak ve faaliyetlerini tanıtmak amacıyla Yugoslavya'da çeşitli gazeteler de yayımlamıştır (Akşam, 19 Temmuz 1939, s. 10).

3. Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı'nda Hitap ve Selamlaşma

Sokol teşkilatı, üyeleri arasındaki ilişkileri yalnızca kurumsal bir üyelik bağı olarak değil, ortak ülküler etrafında şekillenen güçlü bir dayanışma ve kardeşlik anlayışı üzerine inşa etmiştir. Bu anlayış doğrultusunda teşkilat içerisinde resmî ve mesafeli hitap biçimleri yerine samimiyeti ve eşitliği ön plana çıkaran bir iletişim kültürü benimsenmiştir. Üyeler birbirlerine "Kardeş" şeklinde hitap etmiş, aralarındaki birlik ve beraberlik duygusunu güçlendirmek amacıyla senli benli konuşmayı tercih etmişlerdir. Böylece teşkilat bünyesinde hiyerarşik farklılıklardan ziyade ortak ideale bağlılık, karşılıklı güven ve dayanışmayı esas alan bir sosyal ortam oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu hitap biçimi, Sokol teşkilatının üyeleri arasında güçlü bir aidiyet duygusu geliştirmeyi hedefleyen örgütsel kültürünün önemli unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 585/43940.205963.12.27). Kadın üyeler ise kendi aralarındaki iletişimde "Hemşire" hitabını kullanmış, bu ifade teşkilat içerisinde kadın üyeler arasındaki dayanışma, birlik ve kardeşlik anlayışını yansıtan önemli bir unsur hâline gelmiştir. "Hemşire" hitabı, yalnızca

bir nezaket ifadesi olmayıp, kadın üyeler arasında ortak ülküler doğrultusunda kurulan güçlü manevi bağın ve karşılıklı güvenin de bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Erkek üyelerde olduğu gibi kadın üyeler arasında da resmiyetten uzak, samimi ve sıcak bir iletişim dili benimsenmiş, böylece teşkilatın bütün kademelerinde ortak kimlik ve aidiyet bilincinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1.53). Bu iletişim geleneği, Sokol teşkilatının üyeleri arasında toplumsal dayanışmayı pekiştiren, birlik ruhunu canlı tutan ve örgütsel bütünleşmeyi destekleyen temel unsurlardan biri olarak dikkat çekmektedir.

Kadın ve erkek üyeler arasındaki karşılıklı ilişkilerde de aynı hitap geleneği sürdürülmüş, erkek üyeler kadın üyelere "Hemşire", kadın üyeler ise erkek üyelere "Kardeş" şeklinde hitap etmiştir. Böylece teşkilat bünyesinde cinsiyet ayrımından ziyade ortak ideale bağlılık ve teşkilat mensubiyeti ön plana çıkarılmıştır. Bununla birlikte, bu samimi iletişim biçiminin her ortamda zorunlu olarak uygulanmadığı, sosyal ilişkilerin niteliği ile içinde bulunulan ortamın ve şartların uygun olduğu durumlarda tercih edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla teşkilat, samimiyeti teşvik etmekle birlikte toplumsal nezaket kurallarını ve sosyal hassasiyetleri de göz önünde bulundurmıştır. Benimsenen bu hitap anlayışı, üyeler arasındaki resmî mesafeyi azaltarak karşılıklı güveni ve dayanışmayı güçlendirmeyi amaçlamış, aynı zamanda teşkilat içerisindeki statü farklılıklarının geri planda bırakılmasına ve bireyler arasında eşitlik anlayışının pekiştirilmesine hizmet etmiştir (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1.37). Bu yönüyle "Kardeş" ve "Hemşire" hitapları, Sokol teşkilatının birlik, beraberlik ve

eşitlik ilkelerini günlük yaşama yansıtan sembolik uygulamalardan biri olarak değerlendirilmektedir

Çocuklar ve gençler de Sokol teşkilatının benimsediği bu iletişim kültürünün ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Küçük yaşlardan itibaren teşkilata dâhil edilen çocuk ve genç üyeler, kendi aralarındaki ilişkilerde "Kardeş" ve "Hemşire" hitaplarını kullanarak ortak bir teşkilat kültürü içerisinde yetiştirilmiştir. Böylece dayanışma, yardımlaşma ve birlik duygusunun erken yaşlardan itibaren benimsenmesi hedeflenmiş, üyeler arasında güçlü bir sosyal bağ kurulmasına önem verilmiştir. Bu samimi hitap biçimi, gençlerin yalnızca birbirleriyle yakın ilişkiler kurmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda teşkilatın savunduğu ortak değerlerin, disiplin anlayışının ve kolektif kimliğin içselleştirilmesine de katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla Sokol teşkilatı, çocuk ve gençlere yönelik bu uygulamalar aracılığıyla geleceğin üyelerini ortak idealler etrafında şekillendirmeyi amaçlamış; bireysel gelişim ile toplumsal dayanışmayı birlikte güçlendiren bir eğitim ve sosyalleşme ortamı oluşturmuştur. Bu yönüyle söz konusu hitap geleneği, genç nesillerde aidiyet duygusunun pekiştirilmesi ve teşkilat bilincinin sürdürülebilir hâle getirilmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1107.41.1.5).

Bununla birlikte, teşkilatın eşitlik anlayışı geleneksel saygı kurallarının tamamen ortadan kaldırıldığı anlamına gelmemektedir. Aksine, teşkilat içerisinde hiyerarşik düzenin korunmasına ve yaşça büyük olanlara saygı gösterilmesine büyük önem verilmiştir. Bu kapsamda, küçüklerin büyükleri önce selamlaması teşkilatın temel görgü kurallarından biri olarak kabul edilmiş ve tüm üyelerin bu kurala uyması beklenmiştir.

Dolayısıyla Sokol teşkilatı, bir yandan üyeler arasında eşitlik ve kardeşlik duygusunu güçlendirmeye çalışırken, diğer yandan disiplin, nezaket ve karşılıklı saygıyı esas alan bir teşkilat kültürü oluşturmayı başarmıştır (TDA, 585/43940.205963.12.27). Bu yaklaşım, Sokol hareketinin yalnızca fiziksel eğitim veren bir kuruluş olmadığını, aynı zamanda üyelerine ortak davranış kalıpları kazandırmayı ve toplumsal yaşamın gerektirdiği ahlaki değerleri benimsetmeyi amaçlayan kapsamlı bir eğitim kurumu niteliği taşıdığını göstermektedir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belge ve raporlar esas alınarak hazırlanan bu kitap bölümünde, Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı'nın fiziksel ve kurumsal altyapısı ele alınmış, teşkilatın sahip olduğu mülkler, eğitim salonları, Sokol evleri ve bu mekânların üstlendikleri işlevler tarihsel bağlam içerisinde değerlendirilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular, Sokol Teşkilatı'nın yalnızca beden eğitimi faaliyetleri yürüten bir spor kuruluşu olmadığını, devletin toplumsal bütünleşme, vatandaşlık eğitimi ve ulusal kimlik inşası politikalarının uygulanmasında önemli rol üstlenen kapsamlı bir kurumsal yapı niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri, Yugoslavya Krallığı'nın Sokol Teşkilatı'na sağladığı güçlü mali ve idari desteğin, teşkilatın ülke genelinde yaygın ve sürdürülebilir bir örgütlenme ağı kurmasına önemli katkılar sağlamış olmasıdır. Arşiv belgelerinde yer alan veriler, teşkilatın sahip olduğu bina, eğitim salonu, spor tesisi ve Sokol evlerinin sayısal büyüklüğünün tesadüfî bir gelişimin sonucu

olmadığını; aksine devlet tarafından planlanan uzun vadeli beden terbiyesi ve gençlik politikalarının somut bir yansıması olduğunu göstermektedir. Özellikle Sokol evlerinin inşası için ayrılan mali kaynaklar ile yeni spor alanlarının oluşturulmasına yönelik yatırımlar, beden eğitiminin Yugoslavya Krallığı açısından yalnızca sportif bir faaliyet olarak değerlendirilmediğini, aynı zamanda devletin toplumsal ve siyasal hedefleri doğrultusunda şekillendirilen stratejik bir alan olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Çalışmada incelenen belgeler, Sokol evlerinin yalnızca jimnastik yapılan spor salonları olmadığını açık biçimde göstermektedir. Bu yapılar; konferansların, kültürel faaliyetlerin, tiyatro gösterilerinin, eğitim çalışmalarının ve sosyal etkinliklerin gerçekleştirildiği çok amaçlı merkezler olarak hizmet vermiştir. Dolayısıyla Sokol evleri, beden eğitimi ile kültürel faaliyetleri aynı çatı altında buluşturan kurumsal yapılar hâline gelmiş; üyelerin yalnızca fiziksel gelişimlerini değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve zihinsel gelişimlerini de destekleyen merkezler olarak işlev görmüştür. Bu yönüyle Sokol Teşkilatı'nın fiziksel altyapısı, teşkilatın ideolojik hedeflerinin uygulanmasını sağlayan temel araçlardan biri olmuştur.

Araştırmada ulaşılan bir diğer önemli sonuç, Sokol Teşkilatı'nın eğitim anlayışının çok yönlü bir karakter taşımasıdır. Eğitim programlarında jimnastik temel unsur olarak yer almakla birlikte atletizm, yüzme, nişancılık, binicilik ve çeşitli spor branşlarına da yer verilmiş, üyelerin düzenli antrenman yapmaları zorunlu tutulmuştur. Eğitim salonlarında bulunan çok sayıdaki araç ve gereç, teşkilatın üyelerine sistemli ve sürekli beden eğitimi verebilecek teknik altyapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında toplu gösterilerde kullanılan

malzemelerin yoğunluğu, bireysel performanstan ziyade disiplin, uyum, ortak hareket etme becerisi ve kolektif çalışma anlayışının geliştirilmesine önem verildiğini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, Sokol Teşkilatı'nın şehir merkezleriyle sınırlı kalmadığını, kırsal alanlara kadar yayılan geniş bir örgütlenme ağı oluşturduğunu da göstermektedir. Köylerde kurulan teşkilatlar yalnızca beden eğitimi faaliyetleri yürütmemiş; yol ve çeşme yapımı, sağlık ve temizlik hizmetleri, konferanslar, okuma yurtları, tiyatro gösterileri ve çeşitli kültürel faaliyetler aracılığıyla kırsal yaşamın sosyal ve kültürel gelişimine de katkı sağlamıştır. Bu durum, Sokol'un spor merkezli bir kuruluş olmanın ötesinde, devletin toplumun en ücra bölgelerine kadar ulaşmasını kolaylaştıran önemli bir sivil örgütlenme modeli olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Dikkat çeken bir diğer husus, teşkilatın toplumun farklı kesimlerini kapsayan geniş üyelik politikasıdır. Memurlar, öğretmenler, öğrenciler ve köylülerin yanı sıra kadınlar ve çocukların da teşkilat içerisinde aktif biçimde yer almaları, Sokol'un yalnızca belirli bir sosyal grubun değil, toplumun tamamını kapsayan bir eğitim ve örgütlenme modeli benimsediğini göstermektedir. Özellikle kadınlara yönelik sağlık, hijyen ve aile yaşamına ilişkin eğitimler ile çocuk ve gençlerin erken yaşlardan itibaren teşkilata dâhil edilmesi, Sokol'un uzun vadeli toplumsal dönüşüm hedefleri doğrultusunda hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Böylece beden eğitimi faaliyetleri yalnızca bireysel sağlık ve fiziksel gelişimi destekleyen uygulamalar olmaktan çıkmış, yeni nesillerin ortak değerler doğrultusunda yetiştirildiği kapsamlı bir eğitim sürecine dönüşmüştür.

Sokol Teşkilatı'nın kurumsal kültürü de araştırmanın önemli bulguları arasında yer almaktadır. Üyeler arasında kullanılan "Kardeş" ve "Hemşire" hitapları ile "Zdravo" selamlaşması, teşkilatın ortak aidiyet duygusunu güçlendirmeyi hedeflediğini göstermektedir. Bununla birlikte, teşkilat içerisinde yaşça büyük olanlara öncelik verilmesi ve hiyerarşik düzenin korunmasına yönelik kuralların bulunması, eşitlik anlayışının disiplin ve saygı ilkeleriyle birlikte yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Sokol Teşkilatı, ortak kimlik oluşturmayı amaçlayan samimi bir örgüt kültürü geliştirirken aynı zamanda düzenli ve disiplinli bir kurumsal yapı oluşturmayı da başarmıştır.

Bu çalışma, Türk arşiv belgelerinin sunduğu veriler ışığında Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı'nın fiziksel altyapısını ayrıntılı biçimde inceleyen sınırlı sayıdaki araştırmalardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Özellikle Türk diplomatik raporları ile Cumhuriyet Arşivi belgelerinin birlikte değerlendirilmesi, Yugoslavya'daki beden terbiyesi politikalarının Türkiye tarafından nasıl takip edildiğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu yönüyle çalışma, yalnızca Yugoslavya spor ve eğitim tarihi literatürüne değil, aynı zamanda Türkiye-Yugoslavya ilişkileri ile Cumhuriyet dönemi beden terbiyesi politikalarının karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmesine de katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak Yugoslavya Krallığı Sokol Teşkilatı, sahip olduğu güçlü kurumsal yapı, yaygın fiziksel altyapı, kapsamlı eğitim sistemi ve devlet desteği sayesinde XX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın en etkili beden terbiyesi teşkilatlarından biri hâline gelmiştir. Sokol evleri, eğitim salonları ve spor tesisleri yalnızca beden eğitiminin gerçekleştirildiği mekânlar değil; ortak kimliğin üretildiği, toplumsal

dayanışmanın güçlendirildiği ve devletin ulusal bütünleşme politikalarının uygulandığı kurumsal merkezler olarak işlev görmüştür. Bu nedenle Sokol Teşkilatı'nın oluşturduğu fiziksel altyapı, yalnızca spor tarihinin değil, aynı zamanda eğitim tarihi, kültür tarihi ve devlet-toplum ilişkileri açısından da değerlendirilmesi gereken önemli bir tarihsel mirası temsil etmektedir.

Kaynakça

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri (BCA),
490.1.0.0/1107.41.1.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türk Diplomatik Arşivi
(TDA), 585/43940.205963.12.

Süreli Yayınlar

“Çek Sokol Teşkilatı. Selim Sırrı Bey Dün Ocakta Mühim Bir Konferans Verdi”. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 28 Aralık 1930, s. 4.

“Gazi'nin Vatanı Mutlaka Sporda da Başkalarını Gececek” *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 5 Haziran 1933, s. 1,5

“Yugoslav Sokol teşkilâtı”, *Akşam Gazetesi*, 19 Temmuz 1939, s. 10.

“Yugoslavya’da Sokol gençlik teşkilâtı seferber edildi”, *Akşam Gazetesi*, 5 Mayıs 1940, s. 2.

Kitaplar ve Makaleler

Bábela, M., Oborný, J. (2018). Dr. Miroslav Tyrš – Father of the Sokol and philosophy of the

Sokol. *Science of Gymnastics Journal*, 10(2), 313-329

Balikić, L., Newman, J. P., & Pojar, V. (2023). Introduction: The Sokol Movement between State and Society in Interwar East Central and Southeastern Europe. *East Central Europe*, 50(2-3), 143-154.

Gajdoš, A., Provaznikova, M., Bednar, K., & Banjak, S. J. (2012). Sokol slets – The essence of gymnastics in Czechoslovakia.

Science of Gymnastics Journal, 4(3), 73–82.

- Kaimakamis, V., Dallas, G., Stefanidis, P., & Papadopoulos, G. (2013). The spread of gymnastics in Europe and America by pedagogue-gymnasts during the first half of the 19th century. *Science of Gymnastics Journal*, 3(1), 49–55.
- King, J. (2002). *Budweisers into Czechs and Germans: A local history of Bohemian politics, 1848–1948*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kohn, H. (1953). *Pan-Slavism: Its history and ideology*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Kragujević, G. (2017). Methodology of the Sokol physical exercises for all times. *Physical Education and Sport Through the Centuries*, 26(4), 88–99.
- Lejkova-Koepl, M. (1968). The Sokol Movement: Its History and Contribution to Physical Education. *International Review of Sport Sociology*, 3(1), 5-20.
- Nolte, C. (2002). *The Sokol in the Czech Lands to 1914: Training for the Nation*. Palgrave Macmillan.
- Orzoff, A. (2009). *Battle for the Castle: The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914-1948*. Oxford University Press.
- Pavlin, T. (2013). The Duty Of A Sokol Is To Yet Again Step Into The National Front Line. *Science of Gymnastics Journal*, 5(3), 5-18.
- Podpečnik, J. (2016). “All you need is a red shirt and cap, and you are Sokol!” *Science of Gymnastics Journal*, 8(3), 61–85.

Tarcan, S. S. (1930). “Sokollar”. *Muhit*, 24, 433-435.

Soydan, M. (1930, December 19). Başka memleketlerde spor. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, p. 1.

Uğurlu, A., Şinoforoğlu, T. (2021) Sokol Hareketi: Nasyonalist ve Politik Bir Araç Olarak Jimnastiğin Kullanımı, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 26(4), 481-499.

Wingfield, N. M. (2007). *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech*. Harvard University Press.

Extended Abstract

The Sokol of The Kingdom of Yugoslavia emerged as one of the most influential institutions combining physical education, social solidarity, cultural development and national integration during the first half of the twentieth century. Originating from the Sokol movement founded by Miroslav Tyrš and Jindřich Fügner in Prague in 1862, the organisation regarded gymnastics not merely as a means of strengthening the body but also as an instrument for cultivating discipline, moral responsibility, collective consciousness and national identity. The movement gradually spread among different Slav communities and gained a particularly strong presence in the South Slav territories. Following the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918 and its renaming as the Kingdom of Yugoslavia in 1929, previously independent Serbian, Croatian and Slovenian Sokol organisations were united under a centralised structure known as the Sokol Organisation of the Kingdom of Yugoslavia.

This study examines the physical and institutional infrastructure of the organisation through documents preserved in the Turkish Presidency State Archives of the Republic of Türkiye and the Turkish Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs. Archival records, contemporary newspapers and relevant literature reveal that the Sokol Organisation possessed an extensive network of buildings, training halls, sports grounds, Sokol houses and various educational facilities. This infrastructure enabled the organisation to conduct systematic physical training while also serving broader educational, cultural and social purposes. Sokol houses functioned not only as gymnasiums but

also as centres where conferences, theatrical performances, meetings, reading activities and cultural events were organised.

Archival statistics from 1932 indicate that Sokol societies and local branches owned 140 buildings. Numerous branches also used schools, state buildings, municipal facilities and privately owned premises. This arrangement demonstrates the organisation's ability to expand its activities beyond its own property by cooperating with public institutions and local authorities. Training continued throughout the year in both indoor and outdoor spaces. During the summer, Sokol societies used their own halls, school facilities, municipal grounds, club premises and meadows. This flexible use of available spaces allowed the organisation to maintain uninterrupted training in different regions and under changing seasonal conditions.

The Yugoslav state provided substantial financial and administrative support for the development of the organisation. Investments were made in football grounds, tennis courts, gymnasiums, athletics fields, rowing facilities, mountain sports centres, Sokol buildings and training areas. Budget allocations for Sokol activities demonstrate that physical education was treated as an important component of state policy. Government support strengthened the institutional capacity of the organisation, encouraged the construction of new facilities and enabled physical education programmes to reach wider sections of society.

Training programmes included gymnastics, athletics, swimming, shooting and horse riding. Members were required to participate regularly in these activities, reflecting an educational philosophy based on continuity, discipline and comprehensive physical development.

Training halls contained large quantities of equipment such as horizontal bars, parallel bars, vaulting horses, ladders, mats, clubs, hoops, discs, javelins and iron shots. This technical infrastructure enabled the organisation to provide systematic instruction in different branches of sport. Equipment used in mass demonstrations also promoted coordination, discipline and collective action rather than focusing solely on individual performance.

The organisation expanded beyond urban centres and established a strong presence in rural areas. Village branches contributed to road and fountain construction, public health, hygiene and local improvement projects. They also organised conferences, radio programmes, cinema screenings, theatrical performances, reading rooms and publishing activities. These initiatives transformed the Sokol Organisation into an important agent of rural education and cultural development. Women, children, young people, civil servants, teachers, students and villagers all participated in its activities. Women received instruction in health, hygiene, household management and childcare, while children and young people were introduced to Sokol values from an early age.

The organisation also developed a distinctive communication culture. Members addressed one another as “Brother” and “Sister”, while the greeting “Zdravo” reinforced a shared sense of identity and belonging. At the same time, younger members were expected to greet their elders first, demonstrating that equality and solidarity operated alongside discipline, hierarchy and respect. These practices strengthened organisational loyalty and transferred common behavioural values into everyday life.

In conclusion, the Sokol of The Kingdom of Yugoslavia was far more than a sporting institution. Its buildings, training halls, Sokol houses and sports facilities created the material foundation for physical education, cultural activity and social organisation. Supported by the state, this infrastructure helped construct a common Yugoslav identity, extend government policies into local communities and bring different social groups together around shared ideals. The Sokol Organisation therefore represents an important historical example of how physical education, institutional infrastructure and cultural activities were integrated within a broader programme of national and social transformation.

4. BÖLÜM

1980 SONRASI KIBRIS SORUNUNA İLİŞKİN GELİŞMELER VE TÜRKİYE’NİN YAKLAŞIMI

DEVELOPMENTS CONCERNING THE CYPRUS ISSUE AFTER 1980 AND TURKIYE’S APPROACH

Ercan GÖK¹
Doç. Dr. İlhan GÖK²

¹ Ticaret Bakanlığı Gümrük Muhafaza Memuru, Gedik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi doktora Öğrencisi.

ercangok_52@outlook.com

ORCID: orcid.org/0009-0008-3571-4683

² Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

ilhangok52@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0003-3231-9879

Web of Science Researcher ID: QQA-4929-2026

Öz

Bu çalışma, 1980 sonrası Kıbrıs sorununda yaşanan gelişmeleri ve Türkiye'nin bu soruna yönelik yaklaşımını tarihsel bir çerçevede incelemektedir. Araştırmada öncelikle Kıbrıs sorununun tarihsel arka planı ele alınmış; ardından 1980 sonrasında Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türkleri ve Kıbrıs Rumlarının çözüm arayışlarına yönelik tutumları değerlendirilmiştir. Çalışmada literatür, antlaşmalar, diplomatik görüşmeler, uluslararası örgütlerin kararları, resmî belgeler ve gazete arşivlerinden yararlanılmıştır. Tarihsel arka plan bölümünde 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iki toplumlu yapısı, 1963 sonrasındaki çatışmalar, 1974 müdahalesi ve 1975 Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşu da incelenmiştir. Böylece 1980 sonrası gelişmelerin zemini açıklanmıştır. 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulması, Turgut Özal dönemindeki politikalar, De Cuellar'ın çözüm girişimleri, Denktaş-Vasiliu görüşmeleri, Birleşmiş Milletler kararları, Ghali'nin Fikirler Dizisi, Güven Artırıcı Önlemler Paketi, Loizidou davası, S-300 füze bunalımı ve Rauf Denktaş'ın konfederasyon önerisi incelenmiştir. 2000 sonrasında ise Annan Planı'nın farklı aşamaları, Türkiye ile KKTC'nin tutumu ve 24 Nisan 2004 referandumu üzerinde durulmuştur. Çalışmada ulaşılan sonuca göre, tarafların siyasal eşitlik, güvenlik, egemenlik ve çözüm modeline ilişkin farklı yaklaşımları kalıcı uzlaşmayı güçleştirmiştir. Türkiye'nin ise Kıbrıs Türklerinin siyasal eşitliği, güvenliği ve haklarının korunmasına yönelik politika izlediği; KKTC'ye ekonomik ve askeri destek sağladığı belirtilmiştir. Çalışma, kalıcı bir çözüm için siyasal eşitlik ve güvenlik konularında taraflar arasında uzlaşmanın gerekli olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Sorunu, Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler, Annan Planı

Abstract

This study examines developments regarding the Cyprus issue after 1980 and Turkey's approach to the matter within a historical framework. The research first addresses the historical background of the Cyprus issue; subsequently, it evaluates the stances of the United Nations, the European Union, Turkey, Greece, Turkish Cypriots, and Greek Cypriots regarding the search for a solution in the post-1980 period. The study draws upon academic literature, treaties, diplomatic negotiations, decisions by international organizations, official documents, and newspaper archives. The section on historical background analyzes the bi-communal structure of the 1960 Republic of Cyprus, the conflicts following 1963, the 1974 intervention, and the establishment of the Turkish Federated State of Cyprus in 1975, thereby clarifying the context for post-1980 developments. Key events and processes examined include the establishment of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) in 1983, policies during the Turgut Özal era, De Cuéllar's solution initiatives, the Denktaş-Vasiliou talks, United Nations resolutions, Ghali's Set of Ideas, the Confidence-Building Measures package, the Loizidou case, the S-300 missile crisis, and Rauf Denktaş's confederation proposal. The period following 2000 focuses on the various stages of the Annan Plan, the stances of Turkey and the TRNC, and the referendum held on April 24, 2004. The study concludes that the parties' differing approaches regarding political equality, security, sovereignty, and the model of resolution have hindered a lasting settlement. It further notes that Turkey has pursued a policy aimed at protecting the political equality, security, and rights of Turkish Cypriots, while providing economic and military support to the TRNC. The study concludes that consensus between the parties on issues of political equality and security is necessary for a lasting solution.

Keywords: Cyprus Problem, Türkiye, Turkish Republic of Northern Cyprus, United Nations, Annan Plan

Giriş

Bu çalışmanın temel amacı, tarihsel süreçte her zaman sorunlu bir alan olan Kıbrıs sorununun 1980 sonrasında ne şekilde gelişme kaydettiğini derinlemesine incelemek ve Türkiye'nin bu soruna yönelik yaklaşımını ortaya koymaktır. Bu bağlamda Kıbrıs sorununun tarihsel arka planı, uluslararası ilişkilerdeki yeri ve boyutu ve Türkiye'nin Kıbrıs sorununa yönelik stratejileri detaylandırılacaktır. Kıbrıs sorunu literatür, akitler, diplomatik görüşme ve gazete arşivleri taranarak ele alınacaktır. Bunun yanı sıra Kıbrıs sorununa taraf olan toplum ya da devletlerin ne gibi stratejilere sahip olduğu ve yaklaşımları kapsamlı bir şekilde analiz edilecektir. Kıbrıs sorununun tarihsel arka planına değinmek ve tarafların bu soruna yaklaşımının tespiti, çözüm noktasında önem arz etmektedir. Nitekim bu çalışma gelecekteki gelişmeler açısından farklı bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bu sayede Kıbrıs sorunu konusunda politika uygulayıcıları daha sağlıklı politikalar uygulayarak uzun vadeli çözüm getirilecektir.

1. Araştırma Metodolojisi

Bu çalışmada öncelikle Kıbrıs sorununun tarihsel arka planı yapılan literatür taraması kapsamında güvenilir kaynaklar ile ele alınmıştır. Bunlara ek olarak 1980 sonrası Kıbrıs sorununun uluslararası boyutunu anlamlandırmak için Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve soruna doğrudan ya da dolaylı olarak müdahil olan ülkelerin yaklaşımları detaylı incelenmiştir. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin aldığı kararlar ve belgeler bu çalışma açısından önemli kaynak niteliği taşımaktadır. Türkiye'nin ise 1980 sonrasında

Kıbrıs sorununa ilişkin yaklaşımı detaylandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler ışığında karşılaştırmalı analiz ve değerlendirme yapılarak kapsamlı bir perspektif sunulmuştur.

2. Kıbrıs Sorununun Tarihsel Arka Planı

Kıbrıs Adası geçmişten günümüze birçok medeniyet ve devletin egemenliği altına girmiştir. Kıbrıs sorunu tarihsel olarak Osmanlı Dönemi'ne dayanmaktadır. Nitekim Kıbrıs uzun yıllar Osmanlı egemenliği altında kalmıştır. Akdeniz üzerinde egemenliğini pekiştirmek isteyen Osmanlı Devleti, 1571 yılında Kıbrıs'ı fethetmiştir (Maral, 2014, s. 26) Kıbrıs Adası stratejik konumu itibariyle birçok devlet açısından önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin egemenliği döneminde Kıbrıs Adası, farklı etnik gruplara mensup insanları bünyesinde barındırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ta egemenlik kurmasıyla ada, Osmanlı idarî ve ekonomik sistemiyle bütünleşmiştir. Bunun sonucunda ada, stratejik konumunun sağladığı avantajlarla bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Bu durum ise ada halkına yeni fırsatlar doğurmuştur. Osmanlı Dönemi'nde ekonomik olduğu kadar kültürel anlamda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunun en önemli nedeni ise Osmanlı Devleti egemenliği altındaki Kıbrıs'ın çeşitli etnik yapıda insan grubunu bünyesinde tutmasıdır. Ancak Osmanlı Devleti, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yaşadığı güç kaybına bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik sorunlarını gidermek amacıyla Kıbrıs'ın yönetimini 1878 yılında geçici olarak İngiltere'ye devretmiştir (Maral, 2014, s. 27). Kıbrıs'ın geçici de olsa İngiltere'nin eline geçmesi adada yaşayan Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasında gerginliklere neden olmaya başlamıştır. Kıbrıs'ın İngiltere egemenliğine geçmesi ile hem toplumsal anlamda hem de siyasal olarak

değişim ortaya çıkmıştır. Kıbrıs Adası'ndaki İngiltere egemenliği süreci Osmanlı döneminde olduğu gibi toplumsal huzur ve uzlaşma içerisinde geçmemiştir. Bu durumun oluşmasının nedeni, İngiltere'nin Kıbrıs Türkleri ile Rumları birbirinden ayırıştırma politikalarıdır. 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı, Kıbrıs'ın kaderi için önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Osmanlı İngiltere'nin karşı safında yer almıştır. İngiltere ise bu durum karşısında Kıbrıs'ı kendi topraklarına katmıştır. (Hasgüler, 2018, s. 84). İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak etmesi Kıbrıs Rumları açısından umut verici bir gelişmedir. Çünkü Rumlar, Enosis hedefleri bakımından İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak etmesini bir fırsat olarak görmektedir. Nitekim İngiltere savaş sürecinde Yunanistan'ın kendi saflarında yer alması durumunda Kıbrıs'ın Yunanistan'a verileceği taahhüdü Rumların Enosis hedeflerine ulaşmada yadsınamaz öneme sahiptir. (Örnek ve Ververi, 2016, s. 28). Kıbrıs sorununun oluşmasında önemli bir gelişme ise 1931 Başkaldırısı'dır. Dünyada yansımaları olan 1929 Buhran süreci sonucunda Kıbrıs Valisi Ronald Stars tarafından ağır vergiler konulmuştur. Bu ağır vergi yükünden rahatsız olan halk buna tepki göstermiştir. Rumlar, Enosis'in gerçekleşmesi hâlinde ekonomik buhranın sona ereceğine inanmaktadır (Savrun, 2018, s. 29). Bu bağlamda Limasol'da Rumlar tarafından gerçekleşen miting ile Enosis ilan edilmiş ve hükümet konakları yakılmıştır. İngiltere bu başkaldırılığı bastırarak geçici de olsa huzur ortamını sağlamayı başarmıştır. İkinci Dünya Savaşı süreci İngiltere'nin Kıbrıs'a yöneldiği bir dönem olmuştur. Bunun önemli nedeni ise Hitler önderliğindeki Nazi Almanyası'nın Girit'i ele geçirmesidir. Bu dönemde adada 1931 Başkaldırısına bağlı olarak ortaya çıkan siyasi yasaklar kalkmış ve

sendikal faaliyetlerin önü açılmıştır. Rumlar örgütsel oluşumlarının önünün açılması ile Enosis hedefi doğrultusunda “Çalışan Halkın İlerici Partisi (AKEL)” ve “Kıbrıs Ulusal Partisi (KEK)” gibi sendikal girişimlerde bulunmuştur. Kıbrıs Türkleri ise Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumunu (KATAK) ve Kıbrıs Millî Türk Halk Partisini (KMTHP) kurmuş; daha sonra bütün örgütleri Kıbrıs Türk Kurumlar Birliği çatısı altında toplamıştır. Bu örgütsel yapıların temel amacı ise adada azınlık konumunda kalan Kıbrıs Türklerinin menfaatlerini korumaktır (Özdağ, 2021, s. 12-13). Kıbrıs Türklerinin bu dönemde temel endişesi “self-determinasyon” ilkesi kapsamında bir oylama yapıldığı takdirde Kıbrıs Türklerinin aleyhine bir sürecin oluşmasıdır (Tenşi, 2018, s. 22). Kıbrıs sorununun derinleşmesindeki önemli gelişmelerden biri, Rumlar tarafından 1950 yılında gerçekleştirilen plebisittir. Bu dönemde Başpiskopos Makarios öncülüğünde Enosis hedeflerine ulaşmak için PEON (Rum Gençlik Teşkilatı) ve OHEN (Ortodoks Hristiyan Gençlik Örgütü) örgütlerine üye gençler EOKA tedhiş örgütüne dahil olmuşlardır (Balyemez, 2022, s. 237). İngiltere, Rumların neden olduğu şiddet olaylarının artması üzerine Kıbrıs’ın geleceğine ilişkin olarak Türkiye, Yunanistan ve Türk ve Rum liderlerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti, Zürih ve Londra Antlaşmaları kapsamında Türkiye ile Yunanistan arasında uzlaşma sağlanmasının ardından 1960 yılında İngiltere’nin öncülüğünde kurulmuştur (Çelebi ve Çelik, 2020, s. 175). Kuruluş antlaşmalarına göre Türkler ile Rumlara eşit haklar tanıyan bir hükûmet modeli benimsenmiştir.

Nitekim Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkleri savunduğu taksim tezi ile Rumların Enosis hedefleri arasında dengeleyici bir rol oynamaktadır.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, Türkler ile Rumların eşitliğine vurgu yapmakta ve hükûmetin iki toplumlu bir yapıdan oluşmasını şart koşturmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni devletin Başkanı Makarios, Başkan yardımcısı ise Dr. Fazıl Küçük olarak belirlenmiştir (Çelebi ve Çelik, 2020, s. 175). 1960-1963 döneminde Türkler ve Rumlar arasında yeni devletin yönetilmesi ve anayasaya ilişkin anlaşmazlıklar nedeniyle toplumsal huzursuzluk baş göstermiştir. 1963-1974 dönemi Kıbrıs açısından sancılı bir dönem olarak tarihte yerini almıştır. 1963 Kanlı Noel saldırıları sırasında Kıbrıs Türklerinin adadaki varlığını ortadan kaldırmaya yönelik girişimler şiddetli çatışmalara neden olmuştur. Bu girişim neticesinde Türkler ve Rumlar ayrı bölgelerde yaşam sürmeye başlamışlardır. Çatışmaların devam etmesi Birleşmiş Milletler askeri gücünün adaya gelmesine neden olmuştur (Keser ve Ak, 2016, s. 273). Ancak BM Barış Gücü sorunun çözümünde etkili olmamıştır. Süreç içerisinde I. ve II. Acheson Planı gibi çözüm önerileri getirilmeye çalışılsa da nihai sonuca ulaşamamıştır. Kıbrıs sorunda önemli kırılma noktası 1974 dönemidir. 1974 yılında Yunanistan askeri cunta destekli bir darbe girişimi neticesinde Makarios'a iktidarı sona ermiş ve Nikos Sampson iktidarı başlamıştır. Kıbrıs'ın tamamen Yunanistan egemenliği altına girmesini istemeyen Türkiye, Garanti Antlaşması'nın kendisine tanıdığı yetki kapsamında adaya askeri müdahalede bulunmuştur. Bu askeri müdahale sonucunda Kıbrıs'ın kuzeyi Türklerin kontrolü altına girmiştir (Baykara, 2017, s. 16). 1975 yılına gelindiğinde Kıbrıs Türk Federe Devleti kurularak Türklerin adadaki varlıkları pekiştirilmek istenmiştir. 1977 yılı sonrasında BM Genel Sekreteri De Cuellar öncülüğünde ilk Makarios ile sonrasında Makarios'un vefatı üzerine

yeni Rum lider Spyros Kyprianou arasında yapılan görüşmelerde de sonuç alınamaması üzerine Türkler self-determinasyon hakkını kullanarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Denктаş ise Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Erol, 2015, s. 743-744).

3. 1980- 1990 Yılları Arasında Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs sorunu uzun zamandır var olan bir anlaşmazlık konusudur. Tarihsel süreç içerisinde Kıbrıs Türkleri adadaki varlığını devam ettirmek için “devlet” kurarak önemli bir mesafe kat etmiştir. Nitekim Kıbrıs sorununun bir türlü çözüme kavuşamaması Kıbrıs Türklerinin adada devlet kurmasının en önemli nedenidir. 1983 sonrası süreçte Turgut Özal'ın başkanlığındaki ANAP hükûmeti, ABD ile yakın iş birliği içerisinde Kıbrıs sorununun çözümünde etkin rol oynamaya gayret göstermiştir. 1980 sonrası sürece nasıl gelindiğinden kısaca bahsetmek süreci anlamlandırmada önem arz etmektedir. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında 1977 yılında Kıbrıs Türkleri ile Rumlar arasında iki uzlaşma belgesi hazırlanmıştır. Birincisi, 1977 yılında Denктаş ve Makarios arasındaki dört maddelik anlaşmadır. İkincisi ise Denктаş ile Kyprianu arasında varılan anlaşmadır. Bu süreçte arzu edilen toplumsal uzlaşının sağlanamaması üzerine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1979 tarihinde 30/34 sayılı karar alınmıştır. Bu kararda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne vurgu yapılmıştır (BMGK 34/30 Sayılı Kararı, 1979). Buna ek olarak toplumlararası görüşmelerin Denктаş ile Kyprianu arasında devam etmesi istenmiştir. Ancak Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 34/30 sayılı kararı kapsamında Denктаş ve Kyprianu arasında görüşmeler gerçekleşse de toplumsal uzlaş sağlanamamıştır. 1983 yılına gelindiğinde Güney Kıbrıs'ta gerçekleştirilen seçimler sonucunda

Kyprianu yeniden iktidara gelmiştir. Bu dönemde Rumlar Yunan lider Papandreou'nun da etkisi ile Kıbrıs sorununda sert bir tutum takınmışlardır. Nitekim Rumlar Kıbrıs sorununu bu dönemde uluslararası arenaya taşımışlardır. Bunun üzerine 1983 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 37/253 sayılı karar alınmıştır. Bu kararda birlik ve toprak bütünlüğüne vurgu yapılırken Kıbrıs Rumlarının yabancı unsurların adadan çekilmesine yönelik önerisi olumlu karşılanmıştır (BMGK 37/253 Sayılı Karar, 1983). Ancak bu karar Kıbrıs Türkleri açısından memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bu gelişmeler üzerine Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi, self-determinasyon hakkını kullanarak 15 Kasım 1983 tarihinde 24 maddelik bağımsızlık deklarasyonunu yayımlamış ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasına çeşitli tepkiler oluşmuştur. İlk tepki Yunanistan ve Kıbrıs Rumları tarafından gelmiştir. Bu süreçte dikkat çekici olan İngiltere'nin buradaki rolüdür. İngiltere, Kıbrıs Türklerinin bu girişimini Birleşmiş Milletlere taşımıştır. Nitekim BM'nin 541 sayılı kararında KKTC'nin bağımsızlık ilanının geçersizliğine ve bu devletin tanınmamasına vurgu yapılmaktadır (BMGK 541 Sayılı Karar, 1983). ABD de diğer devletler gibi Kıbrıs'ı tanımamıştır. Ancak ABD, BM Genel Sekreterliğinin öncülüğünde, Rumların Enosis hedefinden vazgeçmesi ve toplumsal eşitliğin gözetilmesi temelinde görüşmelere başlanmasını istemektedir. Bu dönemde Denктаş, KKTC'nin kuruluşuna yönelik tepkileri azaltmak istemektedir. Bu kapsamda Denктаş, Kıbrıs Rum tarafına iyi niyet mektubu göndermiştir. Bu süreçte Kyprianu, kendi görüşlerini de içeren bir teklifi BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar'a sunmuştur. BM

Genel Sekreteri Perez de Cueller ise bu teklif üzerine iki toplum arasında müzakerelerin başlaması için adım atmıştır Ancak Kıbrıs Rum kesiminin yaklaşımına bakıldığında, Kıbrıs Türklerine 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde öngörülen yüzde 25'lik toprak payının verilmesinin savunulduğu görülmektedir (Wiznitzer, 1984). Adada bu gelişmeler yaşanırken Türkiye ise 1984 yılında Kıbrıs'ta büyükelçilik açmıştır. 1984 yılında yapılan çeşitli görüşmeler neticesinde bir taslak oluşmuştur. Bu taslağa göre Kıbrıs Türklerinin hâkimiyetindeki toprakların fazla olduğu değerlendirilmekte; iki toplumlu yapı ile federal cumhuriyet anlayışı kabul edilmektedir.

4.1 Özal'ın Kıbrıs Politikası

Kıbrıs sorununa ilişkin uluslararası baskı Turgut Özal döneminde de devam etmektedir. Nitekim Türkiye'nin iktisadi adımlarının önüne her zaman Kıbrıs sorunu konulmaktadır. Özal, Türkiye'deki seçim yarışı nedeniyle KKTC'nin kuruluş sürecine arzu edilen ilgiyi gösterememiştir. Ancak Özal, 6 Kasım 1983 tarihindeki seçimi kazandıktan sonra KKTC'ye yönelik bazı önemli politikalar geliştirmiştir. Özal'ın bölgeye yönelik dikkate değer ilk politikası KKTC'nin kuzeyinin serbest bölge ilan edilmesidir. Burada temel amaç yabancı yatırımcıların KKTC'ye yatırım yapmasını sağlamaktır (Tuncer, 2017, s. 639). Ancak Özal bu politikasında istenilen başarıyı elde edememiştir. Özal, Kıbrıs meselesinin çözülebileceğine ve Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmasının çözüm sürecine katkı sağlayacağına inanmaktadır. Özal, Türkiye'deki seçim yarışı nedeniyle KKTC'nin kuruluş sürecine arzu edilen ilgiyi gösterememiştir. Özal döneminde Türkiye ve Yunanistan'ın ABD'ye yönelik politikaları taban tabana zıttır. Aralık 1986'da Turgut Özal'ın öncülüğünde Türkiye

ile KKTC arasında ekonomik iş birliğini öngören bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle Türkiye ile KKTC arasındaki serbest para transferlerinin önü açılmıştır (Tahsin, 2014, s. 83). Ancak buradaki önemli husus, Türk iş adamlarının KKTC'ye yatırım yapmayı akliselim bir girişim olarak görmemeleridir. Özal döneminde Türkiye ve KKTC arasında siyasi ve ekonomik iş birliğine ilişkin girişimlere karşın KKTC'nin uluslararası arenada tanınması konusunda gerekli adımlar atılamamıştır. Yunanistan'ın uzlaşmacı olmayan yaklaşımına karşın Özal, Kıbrıs konusunda pragmatik ve uzlaşmacı bir yaklaşım benimsemiştir. Turgut Özal, Kıbrıs Türklerinin self-determinasyon hakkı kapsamında KKTC'nin bağımsızlığını savunmaktadır.

4.2 BM Genel Sekreteri De Cuellar'ın 29 Mart 1986 Tarihli Anlaşma Tasarısı

BM Genel Sekreteri De Cuellar'ın 29 Mart 1986 tarihli anlaşma tasarısını sunmasındaki temel amaç, Kıbrıs sorununun federal düzeyde çözüme kavuşturulmasıdır (Akgün, 2018, s. 103). Bu tasarıya göre Kıbrıs Türklerine adanın yüzde 29'luk bölümü verilmektedir. Bunun yanı sıra devlet başkanı Rum, başkan yardımcısı ise Türk olacak şekilde bir yönetim planlanmıştır. Veto yetkisi 1960 dönemindeki gibi korunmaktadır. Yasama organı iki meclisli bir yapıdan oluşacaktır. Alt mecliste Rumlar yüzde 70, Türkler ise yüzde 30 oranında temsil edilecek; üst mecliste her iki taraf yüzde 50'lik eşit temsil oranına sahip olacaktır. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli nokta, tasarının anayasal olarak iki bölgeli bir yapı öngörmesine rağmen toplumların siyasi eşitliğine vurgu yapmamasıdır. Kıbrıs Türkleri bu anlaşma tasarısına olumlu yaklaşmıştır. Rum tarafı ise anlaşma tasarısına ilişkin görüş bildirmeden önce Türk askerî gücünün adadan

çekilmesini ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında adaya gelen Türklerin adadan ayrılmasını talep etmiştir. Kıbrıs Türkleri ile Rumların, Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik önerilere bakışları tamamen farklıdır. Kıbrıs Türkleri, Rumlarla siyasal bakımdan eşit bir toplum olarak tanınmayı isterken Rumlar kendilerini adanın yasal temsilcisi olarak görmekte ve Türkleri azınlık olarak değerlendirmektedirler (Tamçelik, 2012, s. 421-423).

4.3 1988- 1989 Yıllarında Denктаş ve Vasiliu Görüşmeler

1988 yılı, Kıbrıs Rum tarafında lider değişiminin yaşandığı bir dönemdir. 1988 yılının şubat ayında Kıbrıs Rum kesiminin yeni lideri olarak Vasiliu seçilmiştir. Vasiliu da daha önceki dönemlerde olduğu gibi Kıbrıs Türklerini Rumlarla eşit ve ortak bir toplum olarak görmemektedir. Bu bağlamda Vasiliu kendisini Kıbrıs Adası'nın başkanı olarak nitelendirmektedir. Bunun sonucu olarak Denктаş ile görüşmeye yaklaşmamaktadır. Ancak görüşmelerin gerçekleşmesi için Rauf Denктаş ilk adımı atmıştır. Bu kapsamda Denктаş, Rum tarafına iyi niyet önerileri sunmuş; ancak Rum lider Vasiliu bu önerileri kabul etmemiştir. Denктаş ve Vasiliu önce Cenevre'de sonra da New York'ta bir araya gelmiştir. Denктаş, İsviçre tipi bir federal yapı önermiştir. Vasiliu ise 1960 döneminde Rumların elde ettiği konumu korumak amacıyla Kıbrıs Türklerini federal yapı içerisindeki federe devletin kurucu bir unsuru olarak görmemektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde taraflar arasında uzlaşa sağlanması mümkün görünmemektedir (Tuncer, 2012, s. 112).

4.4 Cuellar Planı (25 Temmuz 1989)

25 Temmuz 1989 tarihli Cuellar Planı, önceki anlaşma tasarılarından farklı olarak BM Genel Sekreteri Cuellar tarafından tek taraflı biçimde hazırlanarak sunulmuştur. Bu plana göre Kıbrıs Federal Cumhuriyeti, iki devletten oluşan federal bir yapıya sahip olacaktır. İki toplum arasında denge gözetilerek adadaki asker sayısı azaltılacaktır. Ancak Kıbrıs Türk lideri Denктаş, plan hazırlanırken kendisine danışılmadığı gerekçesiyle öneriye yanaşmamıştır. Kıbrıs Türkleri ile Rumlar arasındaki temel görüş ayrılığı self-determinasyon konusunda ortaya çıkmıştır. Rauf Denктаş, Kıbrıs Türklerinin self-determinasyon hakkına sahip olduğunu vurgulamakta ve ulusal kimliklerinin tanınması gerektiğini savunmaktadır. Rum lider Vasiliu ise Türk tarafının self-determinasyon hakkına sahip olduğunu kabul etmemektedir. Bu görüş ayrılıkları nedeniyle taraflar arasındaki müzakereler kesintiye uğramıştır (Erol, 2015, s. 748).

4.5 Denктаş ve Vasiliu Görüşmesi (1990)

Kıbrıs Türk lideri Denктаş ile Rum kesimi lideri Vasiliu, Şubat 1990'da New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri ile görüşmüştür. Taraflar arasındaki görüşmede BM Genel Sekreteri, Türkler ile Rumlar arasında azınlık-çoğunluk ayrımı bulunmadığını ve Kıbrıs sorununa her iki tarafın da kabul edebileceği çözüm önerileri sunulması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim bu görüşmede de önceki görüşmelerde olduğu gibi arzu edilen sonuca ulaşamamıştır. Çünkü Rum lider Vasiliu, Kıbrıs Türklerinin self-determinasyon hakkını tanımamış ve onları adada bir azınlık olarak değerlendirmiştir (Tuncer, 2012, s. 113).

4.6 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 649 Sayılı Kararı

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 649 sayılı Kararı 12 Mart 1990 tarihinde alınmıştır. 649 sayılı kararda Kıbrıs sorunu konusunda hem Türklerin hem de Rumların kabul edebileceği çözüm önerilerinin sunulması, herhangi bir dayatma olmaksızın tarafların özgürce hareket edebilmesi ve her iki tarafın liderlerinin BM Genel Sekreteri ile iş birliği içerisinde olması gerektiği belirtilmektedir (BMGK 649 Sayılı Karar, 1990). Kıbrıs sorununun, 1977 ve 1979 yıllarında imzalanan Doruk Anlaşmaları çerçevesinde, iki toplumu da kapsayan ve bölgesi yapıyı gözetken federal bir çözüm modeliyle çözüme kavuşturulması öngörülmektedir. Buradaki önemli husus, Yunanistan ve KKTC'de gerçekleştirilen seçimler nedeniyle çözüm sürecinin durgunluk dönemine girmesidir. Bu süreçteki bir diğer önemli gelişme, Kıbrıs Rum kesiminin KKTC'nin bilgisi dışında Avrupa Topluluğu'na yaptığı üyelik başvurusudur. Türk tarafına göre bu başvuru, Kıbrıs Türklerinin Rumlar tarafından azınlık statüsünde görüldüğünün önemli bir göstergesidir. Çünkü Rumlar kendilerini adanın tek sahibi olarak görmektedir. Türk tarafının değerlendirmesine göre Rumlar, Avrupa Topluluğu'na yaptıkları üyelik başvurusuyla Kıbrıs üzerindeki siyasi hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu gelişmeler üzerine KKTC ve Türkiye ortak bir deklarasyon yayımlamıştır. Bu deklarasyona göre, Kıbrıs Türklerinin adadaki güvenliğine yönelik bir tehdidin ortaya çıkması hâlinde Türkiye ile KKTC karşılıklı dayanışma içerisinde hareket ederek saldırı ve tehditleri caydıracaktır (Terzi ve Asal, 2021, s. 2877-2878).

5. 1990-2000 Yılları Arasında Kıbrıs Sorununa İlişkin Gelişmeler

5.1 BM Güvenlik Konseyi’nin 716 sayılı Kararı (11 Ekim 1991)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 11 Ekim 1991 tarihinde aldığı 716 sayılı karar, daha önceki Güvenlik Konseyi kararlarını destekler niteliktedir. BM Güvenlik Konseyi, 716 sayılı kararında Kıbrıs’ın toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını ve egemenliğini esas alan, başka bir ülke ile bütünleşmesini kabul etmeyen iki toplumlu federal bir sistem önermektedir (BMGK 716 Sayılı Karar, 1991). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri De Cuellar’a göre Kıbrıs Türkleri ile Rumlar siyasal olarak eşit toplumlardır. İki toplum arasında siyasal eşitliğin tesis edilebilmesi için devlet erklerine eşit katılımın sağlanması gerekmektedir. Nitekim bu sistem, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin 1960 yılında kurulduğu dönemdeki siyasal düzene işaret etmektedir. Bu bağlamda De Cuellar, Kıbrıs’ta egemenliğin Türkler ve Rumlar arasında paylaşılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır (Tamçelik, 2013, s. 15).

5.2 Ghali “Fikirler Dizisi”

1992 yılı itibarıyla BM Genel Sekreterliği’ne Boutros Ghali getirilmiştir. Ghali, Haziran 1992’de ortaya koyduğu ‘Fikirler Dizisi’nde Kıbrıs Türkleri ile Rumların siyasal bakımdan eşit toplumlar olduğunu vurgulamış ve federal sisteme dayalı bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda Türkler ile Rumların yer aldığı, iki bölge ve iki federe devlete dayanan bir federasyonun kurulması öngörülmektedir. Ghali’nin Fikirler Dizisi’ne göre Kıbrıs’ta tek bir federal egemenlik bulunacaktır. Federe devletlerden hiçbiri diğeri üzerinde egemenlik kuramayacaktır. Nitekim bu sisteme göre

Türkler ile Rumlar, federal devlet çatısı altında ortak bir kimliğe ve yurttaşlığa sahip olacaktır. (Hascan, 2016, s. 84). Bunun yanı sıra her iki toplumu temsil eden federe devletler eşit yetkilere sahip olacak ve federal anayasa ile uyumlu olmak kaydıyla yönetime ilişkin kararlar alabilecektir. Ghali'ye göre federal cumhuriyet modeli, her iki toplumu temsil eden federe devletler için güvence oluşturmaktadır. Bu kapsamda Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960 yılında kurulması sırasında imzalanan Garanti ve İttifak Antlaşmaları geçerliliğini korumaktadır. Ancak Rumlar, Kıbrıs'ın kuzeyine geçerek bölgede yeniden mülk sahibi olmayı ve ada üzerindeki etkilerini artırmayı hedeflemektedir. Ghali tarafından sunulan haritada adanın yüzde 28'lik bölümünün Kıbrıs Türklerine bırakılması ve Türk yönetimindeki 37 köyün Rum yönetimine verilmesi öngörülmektedir. KKTC, Ghali'nin fikirleri doğrultusunda ortaya çıkan Kıbrıs haritasını tamamıyla reddetmektedir. Çünkü KKTC'ye göre Ghali'nin harita önerisi eşitsiz ve adaletsizdir. Öneri, Rumlar ile Yunanistan'ın talepleri doğrultusunda şekillenmiştir. Kıbrıs Türkleri, dayatma olarak değerlendirdikleri bu çözüm önerisini özgürlüklerine aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmemekte ve Kıbrıs sorununun çözümünde siyasal eşitliğe dayanan, iki toplumlu ve iki bölgeci bir devlet modelinin önemini vurgulamaktadır (Tamçelik, 2015, s. 65-66).

5.3 Güven Artırıcı Önlemler Paketi (1993)

BM Genel Sekreteri Ghali tarafından sunulan 1 Temmuz 1993 tarihli “Güven Artırıcı Önlemler Paketi” 14 maddeden oluşmaktadır. 14 maddelik Güven Artırıcı Önlemler Paketi'nde eğitim, sağlık, çevre ve siyaset gibi birçok alanda iki toplum arasında iş birliğini öngören düzenlemeler yer almaktadır. Paketin en önemli maddeleri, Lefkoşa

Havalimanı'nın uçuşa açılarak Kıbrıs Türklerinin dış dünyayla bağlantısının sağlanması ve Maraş'ın yeniden Rumların iskânına açılmasıdır (Gömeç ve Gökçe, 2020, s. 228). Ancak burada dikkat çeken nokta, Kıbrıs Türklerinin Maraş'ın Rumlara verilmesi karşılığında kendilerine uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılmasını istemeleridir. Sonuç olarak güven artırıcı önlem paketinde yer alan maddeler Rumlar tarafından kabul görmemiştir. Bunun en önemli nedeni Rumların siyasi uzlaşa sağlanması konusunda arzu edilen iradeye sahip olmaması ve Türkleri kendi boyundurukları altına alarak adanın tek hâkimi olma arzusudur.

5.4 KKTC Meclisi'nin 47 Sayılı Kararı ve KKTC-Türkiye Ortak Deklarasyonu

KKTC Meclisi 28 Ağustos 1994 tarihinde 47 sayılı karar kapsamında Kıbrıs sorununa ilişkin politikalar ortaya koymuştur. Bu politikalar şunlardır (KKTC Cumhuriyet Meclisi 47 Sayılı Karar, 1994):

- Kıbrıs Adası'nda Türklerin Rumlardan ayrı olarak egemenlik hakkı söz konusudur.
- Kıbrıs Rumları Yunanistan ile askeri ve savunma konularına ilişkin önlemler alıyorsa Kıbrıs Türklerinin de Türkiye ile savunma ve güvenliğe ilişkin anlaşmalar yapması gerekmektedir.
- Kıbrıs Türklerinin KKTC bünyesinde Türkiye ile ilişkilerindeki ekonomik kısıtlamalar kaldırılarak adada ekonomik bütünleşme sağlanmalıdır.

Bu süreci takiben 28 Aralık 1995 tarihinde Türkiye ve KKTC arasında ortak bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyonun temel hedefi,

Kıbrıs sorununun iki toplumlu ve iki bölgele bir model çerçevesinde çözüme kavuşturulması ve Türkiye'nin 1960 yılında oluşturulan güvence sistemindeki rolünün devam etmesidir. Ortak deklarasyonda, Kıbrıs sorunu çözüme kavuşturuluncaya kadar Türkiye'nin Kıbrıs Türklerinin güvenliğini sağlamaya devam edeceği belirtilmiştir. Buna ek olarak Ortak deklarasyonda ayrıca Kıbrıs sorununa federal bir çözüm bulunması hâlinde Kıbrıs ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olabileceği belirtilmiştir. Bunun yanında Türkiye ile KKTC arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye'nin KKTC'ye uluslararası alanda siyasi destek sağlaması öngörülmüştür (Türkiye-KKTC Ortak Bildirisi, 1995).

5.5 Loizidou Davası ve S-300 Füze Bunalımı

Loizidou davası, Kıbrıslı Rum Titina Loizidou'nun Kuzey Kıbrıs'taki (Girne) evlerine gitmesinin Kıbrıs Türk polisi tarafından engellendiği ve mülkiyet hakkının ihlal edildiği iddiasıyla 1989 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yaptığı başvuruya dayanmaktadır (Ayçiçek, 2018, s. 94-96). 1998 yılında ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Loizidou'nun mülküne erişiminin engellendiği sonucuna varmış ve Türkiye'yi maddi ve manevi tazminat ödemeye mahkûm etmiştir (AİHM Loizidu-Türkiye Davası, 1998). S-300 füze bunalımı, Kıbrıs Rum kesiminin 5 Ocak 1997 tarihinde Rusya Federasyonu menşeli S-300 füzelerinin Rum topraklarına yerleştirilmesi konusunda Rusya ile anlaşmaya varmasıyla başlamıştır. Nitekim Kıbrıs topraklarında Rum kesiminin kontrolünde olan bir S-300 füze sisteminin varlığı Türk- Yunan dengesinin Yunanlılar lehine bozulmasına neden olacaktır. Bu kapsamda Türkiye, kendi topraklarının füze menziline girmesini bir güvenlik tehdidi olarak

değerlendirmiş ve söz konusu girişime tepki göstermiştir. Nitekim ABD'nin girişimleri sonucunda S-300 füzelerinin Kıbrıs yerine Girit'e yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Altay, Bilici ve Sofuoğlu, 2023, s. 535).

5.6 Denктаş ve Clerides arasındaki Troutbeck ve Glion Görüşmeleri (1997)

Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulmasına ilişkin süreçte 1994'ten itibaren Kıbrıs Rum kesimi ile Türkler arasında ortak zeminin sağlanamaması nedeniyle görüşmeler sekteye uğramıştır. Bu gelişmeler üzerine dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, Türk lider Denктаş ile Rum lider Clerides'i müzakerelere yeniden başlamaya çağırmıştır. Bu çağrı üzerine görüşmelerin ilk turu Troutbeck'te, ikinci turu ise Glion'da gerçekleştirilmiştir. BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Troutbeck görüşmelerinde taraflara bir plan sunmuştur. Bu plana göre Kıbrıs sorununun çözümü kapsamında oluşturulacak iki federe devlet siyasal bakımdan eşit kabul edilecektir. Bu bağlamda taraflardan biri diğerinin aleyhine herhangi bir karar alamayacaktır Buna göre federal yönetim tek egemen otorite olacaktır. Federasyon anayasası, Türklerin ve Rumların ayrı ayrı onayından geçtikten sonra yürürlüğe girecek; anayasa değişiklikleri ise her iki tarafın onayıyla gerçekleştirilecektir (Sandıklı, 2010, s. 7). Türk ve Rum tarafları, garantör ülkeler olan Türkiye ve Yunanistan ile ikili ilişkilerini sürdürebilecektir. Ancak bu görüşmelerden istenen sonuç alınamamıştır. Troutbeck görüşmelerinden sonuç alınamaması üzerine ikinci tur görüşmeler Glion'da başlamıştır. Ancak bu görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türk tarafının değerlendirmesine göre Glion görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasında Rum tarafının

müzakerelere yönelik yaklaşımı etkili olmuştur. Çünkü Rum lider Clerides, Glion görüşmelerinin hemen ardından basına yaptığı açıklamada, Rum tarafının görüşmelere taktiksel amaçlarla katıldığını ve asıl hedefinin Türk tarafını uzlaştırmak olduğunu belirtmiştir (Tuncer, 2012, s. 120-121).

5.7 Rauf Denktaş'ın Konfederasyon Önerisi

Kıbrıs Türklerinin lideri Rauf Denktaş, uzun zamandır çözüme kavuşamayan Kıbrıs sorununa ilişkin olarak 31 Ağustos 1998 tarihinde “Konfederasyon” önerisini sunmuştur. Denktaş'ın önerdiği konfederasyon iki devletli ve toplumlu yapıdan oluşmaktadır. Bu devletler, konfedere devletler olarak yetkilerini konfederasyona devretmeyecektir. Konfederasyon önerisine göre öncelikle KKTC ile Türkiye arasında anlaşmalara dayanan özel bir ilişki kurulacaktır. İkincisi, KKTC ile Türkiye arasındaki ilişkiye benzer biçimde Rum tarafı ile Yunanistan arasında özel bir ilişki kurulacaktır. Üçüncüsü, Türkler ve Rumlar arasında konfederasyon kurulacaktır. Dördüncüsü, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960 yılında kurulmasıyla oluşturulan garanti sistemi varlığını koruyacaktır. Son olarak konfederasyon, Türklerin ve Rumların ortak iradesiyle Avrupa Birliği üyeliğine yönelik bir politika izleyecektir. Ancak bu öneri de Rumlar tarafından kabul görmemiştir (Çimen, 2024, s. 433-435).

5.8 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1250 ve 1251 Sayılı Kararı

29 Haziran 1999 tarihinde BM Güvenlik Konseyi Kıbrıs sorununa ilişkin olarak 1250 ve 1251 sayılı kararları almıştır. Bu kararlara göre Kıbrıs devleti, tek bir ulusal kimliğe ve egemenliğe sahip olmalı;

devletin başka bir ülkeyle birleşmesine, bölünmesine veya ayrılmasına yönelik hiçbir girişim kabul edilmemelidir (BMGK 1250 ve 1251 Sayılı Kararı, 1999). Ancak Türk tarafı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin kararlarına tepkilidir. Çünkü Türk tarafı, BM'nin Rumları adanın tek yöneticisi olarak kabul ettiğini ve Rum yanlısı bir politika izlediğini belirtmiş; adadaki iki devletli yapının kabul edilmemesi hâlinde görüşmelere katılmayacağını açıklamıştır.

5.9 Denктаş ve Clerides Arasında Gerçekleşen Dolaylı Görüşmeler

Denктаş ve Clerides arasındaki dolaylı görüşmeler, BM Genel Sekreteri Kofi Annan ve Kıbrıs Özel Danışmanı Alvaro de Soto'nun gözetiminde 3–14 Aralık 1999 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Denктаş ve Clerides arasındaki dolaylı görüşmelerin temel amacı, iki lider arasında yapılması planlanan yüz yüze görüşmelere uygun bir zemin hazırlamaktır. Bu dolaylı görüşmelerde Türk tarafı, konfederasyon tezi kapsamında KKTC'nin haklarının Rumlar tarafından tanınması gerektiğini savunmuştur. Ancak Rum tarafı Türk tarafının konfederasyon tezini reddetmektedir. Nitekim Türk tarafı adada iki devletli bir yapıyı savunurken Rum tarafı iki devletli yapı yerine iki toplumlu bir yapıyı tercih etmektedir. Dolaylı görüşmelerin 2000 yılında gerçekleştirilen ikinci ve üçüncü turlarında tarafların beklenti ve önerilerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır (Doluca, 2011, s. 27-28).

6. 2000 Sonrasında Kıbrıs Sorununa İlişkin Gelişmeler

6.1 Birinci Annan Planı

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, 11 Kasım 2002 tarihinde kendi ismini taşıyan ve Kıbrıs Türkleri ile Rumlar arasında

uzlaşa sağlamayı amaçlayan bir belge ortaya koymuştur (Düz, 2016, s. 26). Bu belgenin ortaya konulmasıyla Türk tarafı ile Rum tarafı arasındaki ikili görüşmeler yeni bir aşamaya geçmiştir. 1 Kasım 2002 tarihli Annan Planı'na göre Türk ve Rum toplumlarını temsil eden iki kurucu devletin yer aldığı ortak bir anayasal düzenin tesis edilmesi amaçlanmaktadır. Nitekim Kıbrıs bu sayede uluslararası arenada tek egemenliğe ve kimliğe sahip bir devlet olarak varlık gösterecektir. Birinci Annan Belgesi'ne göre anayasada belirtilen yetkiler ortak devletin hükûmeti tarafından kullanılacaktır. Bunun yanı sıra Türk ve Rum toplumlarına ait kurucu devletler, ortak devlet hükûmetinin anayasal yetkileri dışında kalan konularda söz sahibi olacaktır (Hatip, 2018, s. 90). Annan planına göre ortak devletin yasama erki, Senato ve Temsilciler Meclisi'nden oluşmaktadır. Senato'da Türk ve Rum kurucu devletlerini eşit sayıda temsil eden senatörler bulunacaktır. Temsilciler Meclisi ise iki toplumun nüfuslarının oranlarına göre belirlenecektir. Yasama organının her iki kanadında da kararlar basit çoğunlukla alınacaktır. Yürütme erkine gelindiğinde Başkanlık Konseyi karşımıza çıkmaktadır. Başkanlık Konseyi, Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından seçilecek altı üyeden oluşmaktadır. Başkanlık Konseyi üyelerinin belirlenmesinde Türk ve Rum devletlerinin nüfuslarının oranları belirleyici olmaktadır (Çelebi, 2020, s. 129-131). Annan Planına bakıldığında dikkat çeken nokta, 1960 yılında kurulmuş olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tamamen ortadan kalktığına ilişkin bir ifadenin bulunmamasıdır. Ayrıca Annan Planı'nda kurulması planlanan yeni devletin ismi yer almamaktadır. Annan Planı'nda önemli bir nüans göze çarpmaktadır. Kofi Annan, liderler düzeyinde bir anlaşma sağlanması ve yeni ortak devletin kurulması yönünde adımlar atmıştır. Ancak Türk

tarafının temel hedefi yeni ortaklığın devlet düzeyinde oluşturulmasıdır. Başka bir deyişle Türk tarafının öncelikli hedefi, KKTC'nin tanınması ve yeni ortaklığa taraf devlet sıfatıyla katılmasıdır. Çünkü KKTC tanınmadığı takdirde Rum tarafı sürece devlet düzeyinde ortak olarak katılırken Türk tarafı yalnızca toplum statüsünde yer almış olacaktır. Kıbrıs Türkleri, Kıbrıs sorununun Annan Planı çerçevesinde anayasal değişikliklerle değil, devletlerarası bir anlaşmayla çözüme kavuşturulmasından yanadır.

6.2 İkinci Annan Planı

10 Aralık 2002 tarihine gelindiğinde ikinci Annan belgesi taraflara sunulmuştur. İkinci Annan belgesine bakıldığında, önceki belgede olduğu gibi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürmesine veya ortadan kaldırılmasına ilişkin herhangi bir ifadeye rastlanmamaktadır. İkinci Annan Planı esasında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığına dayanmaktadır. Annan belgesindeki önemli eksiklik, egemen ve eşit taraflar arasındaki ortaklığa, yetki eşitliğine ve kurucu haklara ilişkin açık bir ifadeye yer verilmemesidir. Türkler, İkinci Annan Planı'na ön yargılı yaklaşmaktadır. Çünkü Türk tarafı, Kıbrıs sorununun çözümü için Türkler ile Rumların anlaşmasını ve egemenlik alanlarından taviz vererek yeni bir ortak devlet kurmasını amaçlamaktadır. Ancak bu belge Rum tarafını gözetken ve Kıbrıs'ta Rum odaklı bir yönetimin tesis edilmesini öngörmektedir. Bu belge, adadaki Türk ve Yunan askerî varlığının sınırlandırılmasını, KKTC'nin yüzde 21'den fazla olan topraklarını terk etmesini ve Gazimağusa, Güzelyurt ile Karpaz bölgelerinin Rum egemenliğine bırakılmasını öngörmektedir. Sonuç olarak, ikinci Annan belgesi Kıbrıs Türklerinin adadaki varlığını tehlikeye sokan bir içeriğe sahiptir (Duman, 2017).

6.3 Üçüncü Annan Planı

26 Şubat 2003 tarihine gelindiğinde üçüncü Annan Planı sunulmuştur. Bu belgede kurulması planlanan devletin ismi “Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti” olarak belirlenmiştir. Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti, federal hükûmet ve iki eşit devletten oluşan bir ortak devlettir. Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti’nin oluşturucu unsurları Türk ve Rum devletleridir. Rum tarafının temel görüşü 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti dönemini yansıtmakta iken Türk tarafı bu görüşü reddetmektedir. Üçüncü Annan Planı’na göre Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti, tek bir ulusal kimliğe sahip olacaktır. Bu ulusal kimlik içerisinde Kıbrıs Türkleri ve Rumlar, siyasal olarak eşit iki toplum olarak iki bölgeci devlet yapısı içinde varlık gösterecektir (Düz, 2016, s. 23-24). Daha önce de vurgulandığı üzere, yeni devletin oluşturucu unsurları olan Türkler ve Rumlar, federal hükûmetin anayasal yetkileri dışında kalan alanlarda kendi toprakları üzerinde söz sahibi olacaktır. Üçüncü Annan Planı’na göre 1960 yılında imzalanan Garanti ve İttifak Antlaşmaları geçerliliklerini korumaktadır. Bu plan kapsamında Türkiye ve Yunanistan, Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti ile ortak devletin oluşturucu unsurları olan Kıbrıs Türk ve Rum devletlerinin güvenliğini ve toprak bütünlüğünü anayasal düzen içerisinde garanti etmektedir. Buradaki önemli nüans, birinci Annan Planı’nda Türkiye’nin garantör rolüne vurgu yapılmamasıdır. Annan Planı’nın önemli bir çelişkisi, Türkler ve Rumlar için iki bölgeci bir yapı öngörülmesine rağmen toplumlar arasındaki karşılıklı yerleşime izin verilmesinin iki bölgecilik ilkesini önemsiz hâle getirmesidir (Doluca, 2011, s. 39-40).

Üçüncü Annan Planı’nın diğer önemli konularından biri de mal ve mülk mübadelesidir. Taraflara ait mal ve mülklerin mübadelesi konusunda

‘Mülkiyet Kurulu’ karar mercii olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda taşınmazlara ilişkin talepler, Kıbrıs Türk ve Rum devletleri ile Kıbrıslı olmayan taraflardan eşit sayıda seçilen üyelerin oluşturduğu kurul tarafından değerlendirilecektir. Kurulun verdiği kararlar nihai nitelikte olduğundan temyiz edilememektedir. Kurul kararlarının kesinleşmesiyle iç hukuk yolları tüketilmiş sayılacağından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvuru imkânı doğmaktadır (Kasım, 2007, s. 65). Tüm bu gelişmeler ışığında genel değerlendirme yapmak gerekirse Rauf Denктаş üçüncü Annan Planı’na karşı ılımlı yaklaşıma sahip değildir. Çünkü Denктаş’a göre bu plan, Kıbrıs’ın Rum egemenliğindeki bir ada hâline dönüşmesinin önünü açmaktadır Kıbrıs’ın Avrupa Birliği’ne üye olması dolaylı olarak Enosis’in gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Nitekim bu durum, Türklerin Rumların boyunduruğu altına girmesine sebep olacaktır

6.4 Rauf Denктаş’ın Uzlaşi Önerisi ve Recep Tayyip Erdoğan’a Gönderdiği Mektup

KKTC’de Cumhurbaşkanı olarak Türk tarafını temsil eden Rauf Denктаş, 2 Nisan 2003 tarihinde Rum lider Papadopoulos’a bir uzlaşi önerisi sunmuştur. Bu uzlaşi önerisine göre (Erol, 2015, s. 755):

- Kapalı Maraş yeni iskânlara açılmak suretiyle Rumların egemenliği altına girecektir.
- Kıbrıs’ta uygulanagelen kısıtlamalar kaldırılacaktır.
- Kıbrıs Türk ve Rum tarafları arasındaki geçişlere yönelik kısıtlamalar sona erecektir.
- Karşılıklı ticari ilişkilerin gelişmesi için adımlar atılacaktır.

- Kıbrıs Türk ve Rum tarafları arasında ilişkilerin geliştirilmesi için “Uzlaşma Komitesi” kurulacaktır.

Nitekim bu öneri paketindeki koşulların yerine getirilmesi hâlinde, Türkler ile Rumlar arasında siyasal eşitliğin kurulmasına ve iki tarafın da kabul edebileceği bir anlaşmaya ulaşılmasına imkân sağlanacaktır. 14 Nisan 2003 tarihine gelindiğinde Rauf Denktaş Kıbrıs sürecine ilişkin olarak Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’a bir mektup göndermiştir. Rauf Denktaş bu mektupta, Türkiye’nin Kıbrıs sorununa ilişkin olarak bu süreçte ortaya koyduğu politikalardan endişe duyduğunu ifade etmiştir. Özellikle Rum tarafının Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinin önünün açılmasının Kıbrıs Türklerinin çıkarlarına aykırı olduğu vurgulanmıştır. Buna ilaveten Denktaş, dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün 16 Nisan 2003 tarihinde Rum tarafının AB’ye üyeliği dolayısıyla düzenlenen törende bulunmasının, geçmişten beri savunulan tezlerin geçerliliğini yitirmesine ve Kıbrıs Türklerinin adadaki egemenlik ile eşitlik haklarının gerçekleşmemesine yönelik endişeleri artıracaklarını belirtmiştir. Aynı zamanda bu mektupta, Türkiye’nin Kıbrıs sorununa ilişkin politikalarında dikkatli olması gerektiğinden ve Türk tarafının bu süreçte azınlık konumuna düşme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğundan bahsedilmektedir (Hürriyet Gazetesi 6 Mayıs 2003 Haberi).

6.5 New York ve Lefkoşa Görüşmeleri

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, 10 Şubat 2004 tarihinde Kıbrıs Türk tarafı ile Rum tarafını New York’ta görüşmeye davet etmiştir. Annan’ın taraflara yaptığı çağırışı içeren mektupta, sorunun 1 Mayıs 2004’ten önce çözüme kavuşturulmasının yalnızca

tarafklar açısından değil, uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanması bakımından da yararlı olacağı belirtilmektedir. Bu bağlamda sorunun çözüme kavuşması, Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşma sağlayacak ve Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Türkiye'nin elini güçlendirecektir. Kofi Annan'ın davet mektubunda dikkat çeken husus, Kıbrıs sorununun çözümü ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği arasında ilişki kurulmasıdır. Kıbrıs sorununun çözümü ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin ilişkilendirilmesi, Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmak istenmektedir. Bu sayede karşı tarafın istekleri doğrultusunda Türkiye'nin adım atması sağlanacaktır (Sandıklı, 2010, s. 10). Kıbrıs sorununun çözümü konusunda KKTC ve Türkiye temsilcilerinin New York'a giderek görüşmelerde bulunması önemli bir adımdır. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken nokta, Türkiye ve KKTC'nin daha görüşmeler başlamadan Annan Planı'nı onaylar nitelikte bir yaklaşım sergilemesinin Rum tarafının elini güçlendirmiş olmasıdır. 19 Şubat 2004 tarihine gelindiğinde ise Annan ve Kıbrıs Özel Temsilcisi Alvaro de Soto'nun öncülüğünde, Kıbrıs Türkleri ile Rumlarının katıldığı Lefkoşa görüşmeleri başlamıştır. Kıbrıs Türkleri ile Rumlar, Annan Planı'nın karmaşık yapısından kaynaklanan anlaşmazlık yaşamaktadır. Nitekim taraflar arasındaki anlaşmazlıklar, doğrudan görüşmelerin dolaylı görüşmelere dönüşmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun üzerine Burgenstock görüşmelerinin gerçekleştirilmesine yönelik süreç başlamıştır (Fırat, 2004, s. 75-76).

6.6 Dördüncü ve Beşinci Annan Planı

Lefkoşa görüşmelerinde istenilen sonucun elde edilememesinin ardından taraflar Burgenstock'ta bir araya gelmiştir. Burada yapılan

görüşmeler sonucunda Annan Planlarının son şekli ortaya çıkmıştır. Ancak Dördüncü ve Beşinci Annan Planlarına bakıldığında bu planların Üçüncü Annan Planı'ndan pek farkı olmadığı göze çarpmaktadır. Dördüncü Annan Planı'na göre Kıbrıs sorununun nihai olarak çözülebilmesi için Türklerin ve Rumların Kuruluş Anlaşması'nı referandumda onaylaması, Birleşmiş Milletlerin bu anlaşmayı kabul etmesi ve Türkiye, Yunanistan ile İngiltere'nin anlaşmayı imzalaması gerekmektedir. Bu şartlar sağlanmadığı takdirde Annan Planı yasal olarak geçerli bir belge niteliği taşımayacaktır (Doluca, 2011, s. 41-42). Annan Planı'na göre ada halkı olan Türkler ve Rumlar arasında çoğunluk ya da azınlık ilişkisi söz konusu olmayacaktır. Bu uzlaşma planı, taraflardan birinin diğeri üzerinde siyasi üstünlüğe veya egemenliğe sahip olmadığı bir eşitlik anlayışı benimsenmektedir. Her iki devletin vatandaşları, Kıbrıs vatandaşlığının yanı sıra kendi oluşturucu devletlerinin vatandaşlığına da sahip olacaktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Kıbrıs vatandaşlığı ile tarafların yönetiminde söz sahibi oldukları devlet vatandaşlığı arasındaki nüanstır. Kıbrıs Türk ve Rum oluşturucu devletlerindeki iç vatandaşların sayısının Kıbrıs Devleti vatandaşlarının yüzde 5'ine ulaşması durumunda, Türkiye ve Yunanistan vatandaşlarının adaya yerleşmesine kısıtlama getirilecektir (Maral, 2014, s. 69-75).

Federal parlamento, 48 üyeli Temsilciler Meclisi ile Senatodan meydana gelmektedir. Senatoda Kıbrıs Türkleri ile Rumlar eşit sayıda temsil edilecektir. Parlamentoda kararlar basit çoğunluk esasına göre alınacaktır. Ancak buradaki önemli nokta, kararların alınabilmesi için Türk ve Rum senatörlerin en az dörtte birinin oylamaya katılmasının gerekmesidir. Bazı konularda ise basit çoğunluk yerine 2/3 çoğunluk

gerekmektedir. Yürütme organı ise Başkanlık Konseyi'nden oluşmaktadır. Başkanlık Konseyi üyeleri Senato tarafından seçilmekte ve Temsilciler Meclisinin onayına sunulmaktadır. Başkanlık Konseyi'nde kararlar, çoğunluk içerisinde her iki toplumdan en az birer üyenin bulunması şartıyla basit çoğunlukla alınacaktır. Federal hükûmetin Bakanlar Kurulu ise üç Türk ve üç Rum olmak üzere altı üyeden oluşmaktadır (Tuncer, 2012, s.161-163).

6.7 Kıbrıs'ta Referandum

Çeşitli zorlu süreçlerden geçen Annan Planı, nihai hâliyle 24 Nisan 2004 tarihinde referanduma sunulmuştur. Bu süreçte Kıbrıs Türkleri ve Rumlar, Kıbrıs Adası'nın geleceğini belirlemek üzere özgür iradeleriyle referandumda oy kullanmışlardır. Referandumda Kıbrıs Türklerinin yüzde 64,9'u 'evet' oyu verirken Kıbrıs Rumlarının yüzde 75,8'i 'hayır' oyu vermiştir. Böylece Annan Planı yürürlüğe girememiştir (T.C Dışişleri Bakanlığı, 2004).

Sonuç

1980 sonrası süreçte Kıbrıs sorununun gerek uluslararası gerekse de bölgesel olarak güncelliğini koruduğu görülmektedir. Kıbrıs sorunu Türkiye ve Yunanistan'ın her daim gündeminde yer almakla beraber Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası aktörlerin de soruna müdahil olmalarıyla uluslararası boyut kazanmıştır. Bölgede önemli bir mesele olarak varlığını sürdüren Kıbrıs sorunu üzerinde, 1980'lerden Annan Planı'na kadar uzanan süreçte uzlaşa sağlanamamıştır. Çözüm arayışlarının başarısız olmasının temel nedeninin, tarafların çözüm önerilerine farklı perspektiflerden yaklaşımları olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim Kıbrıs Türkleri,

adadaki iki toplum arasında siyasal eşitliğin gözetildiği federatif bir yönetim anlayışına sahipken Rumlar adada birleşmeyi arzulamakta; ancak siyasal eşitlik ve Türk askerinin adadaki varlığı gibi konularda karşıt görüşler benimsemektedir. Bu bağlamda taraflar arasındaki güvensizlik, Kıbrıs sorununun çözümünü güçleştirmiş ve mevcut sorunların derinleşmesine neden olmuştur. Türkiye dönemsel olarak sorundan uzaklaşsa da Kıbrıs Türklerinin siyasal eşitlik temelinde temsil edilmesine ve güvenliklerinin sağlanmasına yönelik politikalar izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Türkiye, Kıbrıs Adası'nda yaşayan Türklerin haklarını uluslararası alanda savunmak için kararlı adımlar atmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin KKTC'ye ekonomik ve askerî destek sağladığı ve Annan Planı kapsamında Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik önemli politikalar izlediği görülmektedir. Bu süreçte KKTC'nin uluslararası düzeyde tanınmamasının da etkisiyle Kıbrıs Türklerinin ekonomik hareket alanının sınırlı kaldığı ve siyasi ve kültürel kimliklerini korumak için önemli mücadeleler verdikleri anlaşılmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, tarafların mevcut statülerini koruma güdüsü Kıbrıs'taki ayrışmanın derinleşmesine neden olmaktadır. Tarafların soruna ilişkin farklı bakış açılarına sahip olması, uluslararası aktörlerin çözüm sürecindeki etkinliğini azaltmaktadır. Bunun yanı sıra adada kalıcı bir çözümün sağlanabilmesi için tarafların siyasal eşitlik ve güvenlik gibi konularda uzlaşması gerekmektedir. Siyasal eşitlik ve güvenlik konusunda uzlaşa sağlanamazsa Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulması mümkün görünmemektedir.

Kaynakça

- AIHM Loizidou- Türkiye Dava Sonucu (28 Temmuz 1998).
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-58201%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-58201%22]}) (Erişim Tarihi 05.08.2026)
- Akgün, S. (2018). Kıbrıs'ta Birleşmiş Milletler arabuluculuğu ile siyasal çözüm modelleri ve analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(11), 89-107.
- Altay, İ., Bilici, Ö., & Sofuoğlu, N. (2023). Tarihsel gerginliklerin gölgesinde dış ticaret: Türk-Yunan ilişkileri. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), 529-542.
- Ayçiçek, H. İ. (2018). Kıbrıs'taki mülkiyet davaları: Loizidou ve Xenides-Arestis davası. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 87-108.
- Balyemez, M. (2022). Kıbrıs Türklerinin ilk siyasi gençlik örgütlenmesi: Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği-1953 (İngiliz belgeleri ışığında). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 38(105), 225-250.
- Baykara, S. (2017). 15 Temmuz darbe girişimi ve Türk dış politikasına etkileri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atılım Üniversitesi.
- BMGK 34/30 Sayılı Kararı (20 Kasım 1979)
<https://www.gov.cy/pio/en/documents/important-general-assembly-resolutions/resolution-34-30-1979/> (Erişim tarihi 22. 04. 2026)
- BMGK 37/253 sayılı kararı (13 Mayıs 1983)
<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Cyprus%2037%20253.pdf> (Erişim Tarihi 15.05.2026)
- BMGK 541 sayılı kararı (8 Kasım 1983)
<https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/KIBRIS/BMGuv-enlikKonseyiKarari1983541544.pdf> (Erişim tarihi 10.07.2026)
- BMGK 649 sayılı kararı (2 Mart 1990)
<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B->

- 6D27-4E9C-8CD3-
CF6E4FF96FF9%7D/Cyprus%20SRES%20649.pdf (Erişim
tarihi 20.07.2026)
- BMGK 716 sayılı kararı (11 Ekim 1991)
<https://digitallibrary.un.org/record/128234?v=pdf#files>
(Erişim tarihi 27.07.2026)
- BMGK 1250 sayılı kararı (1999)
<https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/KIBRIS/BMGuv-enlikKonseyiKarari19991250.pdf> (Erişim Tarihi 10.08.2026).
- BMGK 1251 sayılı kararı (1999)
<https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/KIBRIS/BMGuv-enlikKonseyiKarari19991251.pdf> (Erişim Tarihi 10.08.2026).
- Çelebi, İ. (2020). 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan Annan Planı'na Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs politikası ve Türkiye-AB ilişkilerinde Kıbrıs'ın etkisi (1974-2004) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Çelebi, İ., & Çelik, V. (2020). 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2004 Annan Planı'na kadar olan süreçte Kıbrıs meselesi. Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 6(2), 168-193.
- Çimen, A. S. (2024). Kıbrıs'ta iki devletli çözüm önerisinin incelenmesi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (47), 412-446.
- Doluca, D. (2011). Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin hazırlanan Annan Planı'nın ve referandum sürecinin kapsamlı analizi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Duman, Ç. (2017, 17 Nisan). Annan Planı ve iki kesimlilik (!). TASAM.
https://tasam.org/Files/Icerik/File/Annan_Plan%C4%B1_ve_%C4%B0ki_Kesimlilik_pdf_5db655c0-b6ce-4c8c-adf3-299b2de78c1e.pdf (Erişim Tarihi 10.08.2026)
- Düz, İ. (2016). Kıbrıs sorununa bir çözüm arayışı: Annan Planı [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Erol, H. (2015). Kıbrıs müzakereleri ve Rauf Denktaş. Tarih Okulu Dergisi, 8(24), 717-760.

- Fırat, M. M. (2004). Helsinki Zirvesi'nden günümüze AB-Türkiye ilişkileri çerçevesinde Kıbrıs gelişmeleri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 47-79.
- Gömeç, S. Y., & Gökçe, M. (2020). Rauf Denktaş'a armağan. Berikan Yayınevi.
- Hascan, T. (2016). Kıbrıs sorununda çözüm önerileri: De Cuellar Planı (1984-1986), Ghali Fikirler Dizisi (1990-1992), Annan Planı (2002-2004) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atılım Üniversitesi.
- Hasgüler, M. (2018). Kıbrıs siyasi el kitabı ve sözlüğü. Alfa Basım Yayım.
- Hatip, E. (2018). AB karar alma mekanizmalarında Kıbrıs sorunu ve sürecin sonu Annan Belgesi (1990-2004). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 1(1), 74-98.
- Kasım, K. (2007). Soğuk Savaş dönemi sonrası Kıbrıs sorunu. *Gazi Akademik Bakış*, 1(1), 57-72.
- Keser, U., & Ak, G. (2016). Kanlı Noel'den Johnson Mektubu'na Amerikan belgelerinde Kıbrıs sorunu. İçinde *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (s. 263–289). Atatürk Araştırma Merkezi. Erişim adresi: <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/2023/06/KIBRIS-MESELESI-BILDIRILER.pdf>
- KKTC Cumhuriyet Meclisi 47 Sayılı Karar (28 Ağustos 1994) <https://cm.gov.ct.tr/KibrisKarar> (Erişim Tarihi 01.08.2026)
- Maral, B. (2014). Kıbrıs sorunu ve Annan Planı çerçevesinde Türkiye, Yunanistan ve Avrupa Birliği ilişkileri [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- O sese kulak veriniz. (2003, 6 Mayıs). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/o-sese-kulak-veriniz-38459946> (Erişim Tarihi 05.08.2026).
- Örnek, S., & Ververi, G. (2016). Yunanistan perspektifinden Kıbrıs sorunu. Seçkin Yayıncılık.

- Özdağ, S. (2021). Ulusal basında Kıbrıs sorunu. Kriter Yayınevi.
- Sandıklı, A. (2010). Yeni Kıbrıs stratejisi: “Tanınma”. Bilge Strateji, 2(2), 1-22.
- Savrun, E. (2018). Kıbrıs’ ta İngiliz Taç Kolonisi, Böl-Yönet ve İslamcılık Politikaları ve Rum İsyanları Karşısında Kıbrıs Türk Milli Uyanışının Temelleri 1925-1931. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 25-43.
- Tahsin, E. (2014). Kuzey Kıbrıs özelinde neoliberal dönüşümün boyutları. *EUL Journal of Social Sciences/LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 78-95.
- Tamçelik, S. (2012). Kıbrıs’ta toprak müzakereleri ve tarafların çözüm kriterleri (1974-1990). *Journal of International Social Research*, 5(23), 409-428.
- Tamçelik, S. (2013). BM Güvenlik Konseyi’nin Kıbrıs’la ilgili aldığı bazı kararların özellikleri ve analitik değerlendirmesi (1964-1992). *Electronic Turkish Studies*, 8(12), 1229-1268.
- Tamçelik, S. (2015). Kıbrıs’ta çözüm için ortaya çıkan Gali ve Annan planlarının temel özellikleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2(32), 63-83.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). *2002-2008 yıllarındaki gelişmeler*. <https://www.mfa.gov.tr/2002-2008-yillarindaki-gelismeler.tr.mfa>
- Tenşi, M. T. (2018). Kıbrıs Türk Barış Harekâtı 1974. Berikan Yayınevi.
- Terzi, F., & Asal, U. Y. (2021). Doğu Akdeniz’deki gelişmelerin Kıbrıs sorununa yansıması: Enerji jeopolitiğinde yeni dönem ve jeostratejik dönüşüm. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(40), 2868-2895.
- Tuncer, H. (2012). Kıbrıs sarmalı nasıl bir çözüm?.. (2. basım). Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (2017). Türk dış politikası Cumhuriyet dönemi (1920-2002). Kaynak Yayınları.

Türkiye-KKTC Ortak Bildirisi, (28 Aralık 1995)
https://www.mfa.gov.tr/turkey-trnc-joint-declaration-december-28_-1995.en.mfa (Erişim Tarihi 01.08.2026).

Wiznitzer, L. (1984). Greeks and Turks talk past each other in trying to solve the Cyprus deadlock, The Christian Science Monitor,
Erişim Adresi:
<https://www.csmonitor.com/1984/0201/020121.html>

Extended Abstract

This study examines the developments surrounding the Cyprus problem after 1980 and Türkiye's approach to the issue within a historical framework. It begins by outlining the historical background of the dispute and then focuses on the political and diplomatic developments that shaped the post-1980 period. The study draws on the literature, treaties, diplomatic negotiations, decisions adopted by international organizations, official documents, and newspaper archives. It also considers the approaches of the Turkish Cypriot and Greek Cypriot communities, Türkiye, Greece, the United Nations, the European Union, and other actors involved in the Cyprus problem. Through a comparative assessment of these sources, the study seeks to explain why attempts at settlement failed to produce a lasting agreement.

The historical background section traces the problem from the Ottoman period to the developments preceding the 1980s. Particular attention is given to the establishment of the Republic of Cyprus in 1960, the constitutional structure based on the participation of the two communities, the disputes that emerged after 1963, the violence experienced by Turkish Cypriots, the intervention of Türkiye in 1974, and the establishment of the Turkish Federated State of Cyprus in 1975. The study presents these developments as part of the political setting in which the Turkish Cypriots later declared the Turkish Republic of Northern Cyprus in 1983.

For the 1980–1990 period, the study examines the declaration of the Turkish Republic of Northern Cyprus, the international reactions to it, and Türkiye's policies under Turgut Özal. It notes that the Turkish

government sought closer political and economic cooperation with the Turkish Cypriot administration while also supporting negotiations conducted under the auspices of the United Nations. Özal's approach is described as pragmatic and conciliatory, although the study states that international recognition of the Turkish Republic of Northern Cyprus could not be achieved. The De Cuellar draft agreement of 29 March 1986, the Denktaş-Vasiliu negotiations, the Cuellar Plan of 1989, and United Nations Security Council Resolution 649 are assessed in relation to the principal disagreements between the parties. According to the study, political equality, self-determination, territorial arrangements, security, and the status of the Turkish Cypriot community remained central points of disagreement.

The developments of the 1990s are examined through United Nations initiatives and the changing positions of the parties. The study discusses Security Council Resolution 716, Boutros Boutros-Ghali's Set of Ideas, the Confidence-Building Measures package, the 1994 decision of the TRNC Assembly, and the 1995 joint declaration between Türkiye and the TRNC. It also considers the Loizidou case, the S-300 missile crisis, the Troutbeck and Glion talks, Rauf Denktaş's confederation proposal of 1998, Security Council Resolutions 1250 and 1251, and the indirect negotiations between Denktaş and Clerides. These developments are presented as evidence of continuing disagreement over the institutional form of a settlement, political equality, sovereignty, security guarantees, territorial questions, and the international status of the Turkish Cypriot side.

The study then turns to the post-2000 period and gives particular attention to the successive versions of the Annan Plan. The first, second, and third plans are examined in terms of the proposed constitutional order, the relationship between the two constituent entities, representation in federal institutions, territorial arrangements, property questions, citizenship, and the continuation of the guarantee system. The study also discusses Rauf Denktaş's reconciliation proposal of April 2003, his letter to Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan, the New York and Nicosia negotiations of 2004, and the fourth and fifth versions of the Annan Plan. The final version was submitted to separate referendums on 24 April 2004. According to the figures cited in the study, 64.9 percent of Turkish Cypriots voted in favour, whereas 75.8 percent of Greek Cypriots voted against the plan, preventing it from entering into force.

The study concludes that the Cyprus problem retained both regional and international significance after 1980 and that repeated negotiations failed to produce a durable settlement. It attributes this outcome primarily to the differing approaches of the parties to political equality, security, sovereignty, territorial arrangements, and the preferred model of settlement. Within the framework adopted by the study, Türkiye's policy is characterized by support for the political equality and security of the Turkish Cypriots, together with economic and military assistance to the TRNC. The limited international recognition of the TRNC is also identified as a factor restricting the economic and political room for manoeuvre of the Turkish Cypriot side. The study ultimately argues that a lasting settlement requires agreement between the parties on political

equality and security, since these issues remained at the centre of the dispute throughout the period examined.

5. BÖLÜM

AMATÖR ŞAMPİYONLUKTAN AVRUPA KUPALARINA: KARADENİZSPOR'UN SPORTİF TARİHİ (1957-1991)

FROM AMATEUR CHAMPIONSHIP TO EUROPEAN CUPS: THE SPORTING HISTORY OF KARADENİZSPOR (1957– 1991)

Doç. Dr. Fatih ÖZÇELİK¹
Dr. Resül NARİN²

¹ Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri
Anabilim Dalı, Düzce.

E-posta: fatihozcelik@duzce.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0002-7564-7365.

Web of Science Researcher ID: QQA-6302-2026

² Sakarya Büyükşehir Belediyesi, Daire Başkanı.

E-posta: resulnarin@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0003-3702-6880.

Web of Science Researcher ID: PTG-3617-2026.

Öz

Bu çalışma, 23 Eylül 1957 tarihinde Adapazarı'nda kurulan Karadenizspor'un kuruluşundan Adapazarıspor adını aldığı 1990-1991 sezonuna kadar geçen süreçteki sportif ve kurumsal gelişimini ele almaktadır. Sarı-kırmızı renkleriyle faaliyet gösteren Karadenizspor, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren futbolun yanı sıra basketbol, güreş, atletizm, voleybol ve boks gibi farklı spor dallarında faaliyet göstererek Adapazarı'nın önemli spor kulüplerinden biri hâline gelmiştir. Çalışmada kulübün yönetim yapısı, sporcu ve antrenör kadrosu, farklı branşlardaki faaliyetleri ile özellikle futbol alanındaki başarıları dönemin yerel ve ulusal basını üzerinden incelenmiştir. Karadenizspor'un 1977-1978 sezonunda Sakarya Amatör Ligi şampiyonu olması, ardından Düzce ve Çanakkale gruplarında birincilik elde ederek Türkiye Amatör Futbol Şampiyonası'na katılması ve Konya'da Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu'nu kazanması kulübün tarihindeki en önemli sportif başarılar arasında yer almaktadır. Kulüp aynı dönemde Fenerbahçe ile özel maç yapmış, Gençlik ve Spor Bakanlığı Kupası mücadelesine katılmış ve Sakarya bölgesini temsil eden futbolcu kadrolarına çok sayıda sporcu kazandırmıştır. Karadenizspor'un voleybol branşı da kulübün Sakarya spor tarihindeki önemini artırmış; 1980 yılında Avrupa Konfederasyon Kupası'nda mücadele ederek Sakarya'yı Avrupa düzeyindeki kulüp müsabakalarında temsil eden ilk takım olmuştur. Futbolda ise 1982 yılında Türkiye ikinciliği elde eden Karadenizspor, 1984-1990 yılları arasında Türkiye Üçüncü Ligi'nde mücadele etmiştir. Çalışma, Karadenizspor'un yalnızca futbol alanındaki başarılarıyla değil, farklı spor branşlarında gerçekleştirdiği faaliyetler ve yetiştirdiği sporcularla Adapazarı ve Sakarya'nın spor kültürünün gelişmesine önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Kulübün 1990-1991 sezonu başında Adapazarıspor adını alması, Karadenizspor adıyla yaklaşık otuz üç yıl devam eden tarihsel sürecin yeni bir kurumsal kimlik altında sürdürülmesi bakımından önem taşımaktadır. Böylece Karadenizspor, Sakarya spor tarihinde özellikle amatör futboldan profesyonel liglere uzanan süreçte önemli bir yere sahip olan kulüplerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karadenizspor, Adapazarı, Sakarya, Spor Tarihi, Futbol, Voleybol, Amatör Spor, Türkiye Üçüncü Ligi.

Abstract

This study examines the sporting and institutional development of Karadenizspor, which was founded in Adapazarı on 23 September 1957, from its establishment until the club adopted the name Adapazarıspor at the beginning of the 1990–1991 season. Operating under its yellow-red colors, Karadenizspor became one of the prominent sports clubs of Adapazarı, particularly from the 1960s onward, by engaging not only in football but also in basketball, wrestling, athletics, volleyball, and boxing. The study examines the club's administrative structure, players and coaches, activities in different sports branches, and particularly its achievements in football through contemporary local and national newspapers. Karadenizspor's most significant sporting achievement came in the 1977–1978 season, when it won the Sakarya Amateur League championship, subsequently won the Düzce and Çanakkale group championships, and eventually became the Turkish Amateur Football Champion in Konya. During the same period, the club played a friendly match against Fenerbahçe, competed for the Ministry of Youth and Sports Cup, and provided numerous players for teams representing the Sakarya region. The volleyball branch also occupies an important place in the club's history, as Karadenizspor became the first team from Sakarya to represent the province in European club competitions when it participated in the European Confederation Cup in 1980. In football, the club finished as the Turkish runner-up in 1982 and competed in the Turkish Third League between 1984 and 1990. The study demonstrates that Karadenizspor contributed significantly to the development of the sporting culture of Adapazarı and Sakarya not only through its football achievements but also through its activities in various sports branches and the athletes it developed. The club's adoption of the name Adapazarıspor in the 1990–1991 season marked the continuation of its historical sporting presence under a new institutional identity. Thus, Karadenizspor occupies an important place in the history of Sakarya sports, particularly in the transition from amateur football to professional leagues.

Keywords: Karadenizspor, Adapazarı, Sakarya, Sports History, Football, Volleyball, Amateur Sports, Turkish Third League.

Giriş

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde sporun kurumsallaşması, yalnızca beden eğitimi ve sportif faaliyetlerin yaygınlaşmasıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda şehirlerde spor kulüplerinin ortaya çıkması ve gelişmesiyle birlikte yerel toplumsal hayatın önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren şehir merkezlerinde faaliyet gösteren amatör spor kulüpleri, futbol başta olmak üzere farklı spor dallarının yaygınlaşmasına katkı sağlamış, gençlerin sportif faaliyetlere katılımını artırmış ve yerel spor kültürünün oluşmasında önemli roller üstlenmiştir. Bu süreç, büyük şehirlerin yanı sıra Adapazarı gibi gelişmekte olan şehirlerde de dikkat çekici bir görünüm kazanmıştır.

Adapazarı'nda spor faaliyetlerinin geçmişi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar uzanmakla birlikte, Cumhuriyet döneminde spor kulüplerinin sayısının artması ve farklı branşlarda faaliyet göstermeye başlamaları, şehrin sportif hayatının çeşitlenmesini sağlamıştır. Futbol, bu yapılanmanın en görünür alanlarından biri olmuş; bunun yanında güreş, basketbol, atletizm, voleybol ve boks gibi branşlarda faaliyet gösteren kulüpler de şehirdeki spor kültürünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu bakımdan yerel spor kulüplerinin tarihinin incelenmesi, yalnızca sportif başarıların ortaya konulması açısından değil, şehirdeki sosyal örgütlenme, gençlik faaliyetleri ve yerel toplumsal hayatın dönüşümünün anlaşılması bakımından da önem taşımaktadır.

Adapazarı'nın spor tarihinde öne çıkan kulüplerden biri Karadenizspor'dur. 23 Eylül 1957 tarihinde sarı-kırmızı renklerle

kurulan kulüp, kuruluşundan itibaren futbol faaliyetleriyle Adapazarı'nın sportif hayatında yer edinmiştir. Kulübün kuruluş tarihi ve renkleri, 1967 Sakarya İl Yıllığı'nda da kaydedilmiş ve Karadenizspor'un şehirdeki kurumsal varlığının erken dönemine ilişkin önemli bir kayıt oluşturmuştur (1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 162). Bununla birlikte kulübün tarihi yalnızca futbol faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, özellikle 1966 yılında farklı spor branşlarına yönelme kararıyla birlikte daha geniş kapsamlı bir spor kulübü niteliği kazanmaya başlamıştır.

Karadenizspor'un Adapazarı spor hayatındaki konumu, yalnızca futbol sahasındaki faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, kulüp zaman içerisinde farklı spor dallarının geliştirilmesine yönelik girişimleriyle de dikkat çekmiştir. Özellikle 1960'lı yılların ortalarından itibaren kulüp yönetiminin faaliyet alanını genişletme çabaları, Karadenizspor'un şehirdeki spor yapılanması içerisindeki yerini güçlendirmiştir. Nitekim 1966 yılında gerçekleştirilen kulüp kongresinde Hasan Yücesan'ın yeniden başkanlığa seçilmesi ve kulübün yönetim kadrosunun yeniden oluşturulması, Karadenizspor'un kurumsal yapısını güçlendirme arayışının göstergelerinden biri olmuştur (Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Temmuz 1966, s. 4).

Bu çalışmanın amacı, 23 Eylül 1957 tarihinde kurulan Karadenizspor'un kuruluşundan 1991 yılında Adapazarıspor adını almasına kadar geçen tarihsel süreci ortaya koymaktır. Çalışmada kulübün kuruluşu, 1960'lı yıllarda çok branşlı bir spor kulübüne dönüşmesi, 1978 yılında Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu'nu kazanması, 1979-1983 döneminde futbol ve özellikle voleybolda elde ettiği başarılar, Avrupa kupalarında Sakarya'yı temsil etmesi ve 1984

sonrasında profesyonel futbol liglerindeki faaliyetleri ele alınmaktadır. Bu çerçevede Karadenizspor'un yalnızca bir futbol kulübü olarak değil, Sakarya'nın spor tarihindeki çok branşlı yapının önemli temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

1. Karadenizspor'un Kuruluşu ve İlk Yılları (1957-1966)

Karadenizspor, 23 Eylül 1957 tarihinde Adapazarı'nda sarı-kırmızı renklerle kurulmuştur. Kulübün kuruluş tarihi ve renkleri, 1967 tarihli Sakarya İl Yıllığı'nda da kaydedilmiştir. Buna göre Karadenizspor, 1950'li yılların ikinci yarısında Adapazarı'nda ortaya çıkan spor kulüplerinden biri olarak şehirdeki sportif yapılanmanın gelişmesine katkı sağlamıştır (1967 Sakarya İl Yıllığı, s. 162). Kulübün kuruluşu, Adapazarı'nda futbolun giderek daha örgütlü bir yapı içerisinde yürütüldüğü ve yerel kulüpler arasındaki rekabetin belirginleştiği bir döneme rastlamaktadır.

Karadenizspor'un ilk yıllarına ilişkin elde bulunan kaynaklar, kulübün özellikle futbol alanında faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak kulübün kuruluşundan 1960'ların ortalarına kadar geçen dönemdeki faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler, mevcut kaynaklarda sınırlı durumdadır. Bu nedenle kulübün ilk yıllarının değerlendirilmesinde 1960'lı yıllara ait yerel basın kayıtları önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu kayıtlar, Karadenizspor'un 1960'lı yılların ortalarında Adapazarı'nın önde gelen amatör kulüplerinden biri hâline geldiğini göstermektedir.

1966 yılına gelindiğinde Karadenizspor'un yönetim yapısının belirginleştiği görülmektedir. Kulübün yıllık kongresi 4 Temmuz 1966 tarihinde Karaağaçdibi'ndeki kulüp lokalinde gerçekleştirilmiştir.

Kongrede yönetim kurulu tarafından hazırlanan faaliyet raporu okunmuş, ardından yeni yönetim kurulunun seçimine geçilmiştir. Hasan Yücesan yeniden kulüp başkanlığına seçilirken, Sakarya Milletvekili Nuri Bayar'ın fahri başkan olması oy birliğiyle kabul edilmiştir. Böylece kulübün yönetim kadrosunda hem sportif hem de idari sorumlulukların farklı kişilere dağıtıldığı daha düzenli bir yapı oluşturulmuştur (Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Temmuz 1966, s. 4).

1966 yılında göreve gelen yönetim kurulunda Hasan Yücesan başkan, Ünör Baykan ikinci başkan, Selâhattin Baydar genel sekreter, Mehmet Atay umumi kaptan, Yaşar Kılıç idare amiri, Mehmet Pekin muhasip, İbrahim Demircioğlu, Hadi Özgenç ve Salih Sözer ise teknik üyeler olarak görev almıştır. Yönetim kurulundaki görev dağılımı, Karadenizspor'un yalnızca sportif faaliyetleri yürüten bir takım olmaktan ziyade, belirli görev ve sorumluluklara sahip bir kulüp organizasyonu olarak faaliyet gösterdiğini göstermektedir (Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Temmuz 1966, s. 4).

Bu dönemde kulübün sportif hedeflerinden biri futbol takımını güçlendirmek olmuştur. 1966 yılı içerisinde Karadenizspor'un iki önemli futbolcusunu, santrafor Fevzi ve kaleci Turan'ı Düzce Gençlik kulübüne kaptırması, takımın kadro yapılanmasında yeni bir arayışa yönelmesine neden olmuştur. Kulüp yönetimi, kaybedilen oyuncuların yerine yeni futbolcular kazandırmak amacıyla çevre kulüplerle transfer görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda Şekerspor'dan Mehmet, Karasu Gençlik'ten Tunser, Yıldırımspor'dan Yusuf, Sakaryaspor'dan Necmi, Ferizli'den iki forvet oyuncusu ve Düzce Gençlerbirliği'nden Ömer ile anlaşmaya varılmıştır (Adapazarı Akşam Haberleri, 22 Temmuz 1966, s. 4).

Transfer faaliyetlerinin yanı sıra takımın teknik yönetimi de yeniden düzenlenmiştir. Karadenizspor'un başına Ekrem Karaberber getirilmiş ve 1966-1967 sezonunun hazırlıkları 4 Ağustos 1966 tarihinde başlatılmıştır (Adapazarı Akşam Haberleri, 5 Ağustos 1966, s. 4). Böylece kulüp, yeni sezon öncesinde hem oyuncu kadrosunu hem de teknik yapılanmasını güçlendirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Ekrem Karaberber'in görev süresi uzun olmamıştır. Karaberber, Aralık 1966'da Karadenizspor'u çalıştırmaktan vazgeçtiğini açıklamış; kararının gerekçesi olarak işlerinin yoğunluğunu göstermiştir. Ayrıca şehir genç karmalarının antrenörlüğünü yürüttüğü için bu görevin kendisi açısından daha uygun olduğunu belirtmiştir (Adapazarı Akşam Haberleri, 27 Aralık 1966, s. 4).

Karadenizspor'un 1957'deki kuruluşundan 1966'ya kadar geçen dönemi, kulübün Adapazarı spor hayatında yer edinme ve kurumsal yapısını güçlendirme süreci olarak değerlendirilebilir. 1966 yılına gelindiğinde kulübün yönetim kadrosunu yeniden oluşturması, futbol takımını transferlerle güçlendirmeye çalışması ve teknik kadro konusunda yeni arayışlara yönelmesi, Karadenizspor'un sportif hedeflerinin daha belirgin hâle geldiğini göstermektedir. Ancak kulübün tarihindeki asıl dönüşüm, 1966 yılında futbolun yanında farklı spor branşlarına yönelme kararıyla ortaya çıkacaktır. Bu gelişme, Karadenizspor'un yalnızca bir futbol takımı olmaktan çıkarak çok branşlı bir spor kulübüne dönüşmesinin başlangıç noktasını oluşturmuştur.

2. Çok Branşlı Spor Kulübüne Dönüşüm (1966-1977)

Karadenizspor'un kuruluşundan itibaren futbol ağırlıklı bir faaliyet yürüttüğü anlaşılmakla birlikte, kulübün sportif yapısında önemli bir değişim 1966 yılında gerçekleşmiştir. Bu dönemde kulüp yönetimi, futbol ve basketbolun yanında farklı spor dallarında da faaliyet göstermeyi hedeflemiş ve Karadenizspor'u Adapazarı'nda daha kapsamlı bir spor kulübü hâline getirmek için çalışma başlatmıştır. Böylece 1966 yılı, kulübün yalnızca futbol alanındaki faaliyetleriyle değil, farklı branşlara yönelme iradesi bakımından da önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Karadenizspor yönetimi, 1966-1967 sezonunda bütün kapalı salon sporlarına katılma kararı almıştır. Bu konuda kulübün Genel Sekreteri Selahattin Baydar'a yetki verilmiştir. Baydar'ın öncelikli olarak güreş şubesinin oluşturulması yönünde çalışma yürüttüğü görülmektedir. Bu amaçla Sakarya'nın yetiştirdiği önemli güreşçilerden Mithat Bayrak'ın yeğeni Necmettin Bayrak Karadenizspor'a transfer edilmiş ve güreş şubesinin kaptanlığına getirilmiştir. Ayrıca Necmettin Bayrak'ın 28 Kasım 1966 tarihinde Kocaeli bölgesinde açılması planlanan güreş antrenör kursuna gönderilmesi için ilgili bölgeye başvuruda bulunulmuştur (Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Kasım 1966, s. 4).

Karadenizspor'un yeni branşlara yönelmesinin arkasında kulübü daha geniş bir sportif yapıya kavuşturma düşüncesi bulunmaktaydı. Genel Sekreter Selahattin Baydar, kulüp yönetiminin hedeflerini açıklarken Karadenizspor'u bir “spor yuvası” hâline getirmeyi amaçladıklarını belirtmiş ve güreş, basketbol, atletizm, voleybol ve boks şubelerinin açılacağını ifade etmiştir. Baydar ayrıca taraftar desteğinin bu girişimlerin başarısında önemli bir güç oluşturacağını vurgulamıştır (Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Kasım 1966, s. 4).

Bu açıklama, Karadenizspor'un sportif anlayışında meydana gelen değişimi açık biçimde ortaya koymaktadır. Kulüp artık yalnızca futbol takımının başarısına odaklanan bir yapı olarak değil, farklı yaş gruplarının ve sporcuların çeşitli branşlarda faaliyet gösterebileceği bir spor kuruluşu olarak düşünülmeye başlanmıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda Türkiye'de sporun farklı branşlarda yaygınlaşmaya başladığı dikkate alındığında, Karadenizspor'un bu yönelimi Adapazarı'ndaki yerel spor kültürünün çeşitlenmesi açısından da önem taşımaktadır.

Güreş şubesinin oluşturulması konusunda kısa sürede somut adımlar atılmıştır. Karadenizspor, Sakarya'da güreş sporunu yeniden canlandırmak amacıyla beş güreşçinin lisansını kulüp adına tescil ettirmiştir. Lisansı tamamlanan sporcular 52 kiloda Rüştü Çilhoroz, 57 kiloda Turhan Çağlayan, 63 kiloda Çakır Çakar, 70 kiloda Vahit Tanır ve 78 kiloda Atilla Çolak'tır. Bunun yanında Nevzat Yamuk, Tacettin Kaplan ve Davut Öztürk'ün de lisans işlemlerinin tamamlanması için çalışmalar sürdürülmüştür. Güreş takımının çalıştırıcılığına ise Sakarya bölgesi şampiyonlarından Mithat Bayrak'ın kardeşi Necmettin Bayrak getirilmiştir (Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Aralık 1966, s. 4).

Karadenizspor'un farklı branşlarda örgütlenme çabası yalnızca güreşle sınırlı kalmamıştır. Kulüp, basketbol ve atletizm alanlarında da kadrosunu güçlendirmeye çalışmıştır. Atletizmde 1500 metrede Karadeniz Bölgesi Şampiyonu olan Mehmet Salih Şanlı Karadenizspor'a transfer edilirken, Adapazarı Lisesi basketbolcularından Özer Çağatayı da kulübün basketbol kadrosuna alınmıştır. Böylece kulübün 1966 yılı içerisinde futbolun yanında güreş, basketbol ve atletizm alanlarında da sportif kadro oluşturmaya başladığı görülmektedir (Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Aralık 1966, s. 4).

Bu gelişmeler Karadenizspor'un kurumsal kimliğinde önemli bir değişime işaret etmektedir. 1957 yılında futbol ağırlıklı olarak kurulan kulüp, yaklaşık on yıl içerisinde farklı spor dallarına yönelerek daha geniş bir sportif yapılanma oluşturma çabasına girmiştir. Kulübün yönetiminin yeni branşlar için sporcu transfer etmesi, lisans işlemlerini yürütmesi ve antrenör yetiştirmeye yönelik girişimlerde bulunması, bu dönüşümün yalnızca söylem düzeyinde kalmadığını göstermektedir.

1966'dan sonraki dönemde Karadenizspor'un sportif faaliyetlerinin niteliğine ilişkin mevcut kaynaklar, özellikle futbol alanındaki gelişmeler bakımından daha ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. 1970'li yılların ikinci yarısında kulübün yeniden futbol merkezli bir başarı sürecine girdiği görülmektedir. 1977-1978 sezonu öncesinde Karadenizspor'un geniş bir futbolcu ve yönetici kadrosuyla yeni sezona hazırlanması ve profesyonel çalıştırıcı Nejat Tayman'ı takımın başına getirmesi, kulübün futbol alanındaki iddiasının yeniden güçlendiğini göstermektedir (Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Mart 1978, s. 4).

Dolayısıyla 1966-1977 dönemi Karadenizspor açısından iki yönlü bir gelişmenin yaşandığı dönem olarak değerlendirilebilir. Bir taraftan kulüp, güreş, basketbol, atletizm, voleybol ve boks gibi farklı branşlara yönelerek çok branşlı bir spor kulübü olma hedefini ortaya koymuş; diğer taraftan futbol faaliyetlerini sürdürerek şehirdeki amatör futbol yapılanmasının önemli aktörlerinden biri olmuştur. Bu yapılanmanın sonraki yıllardaki sportif başarılar için de bir altyapı oluşturduğu söylenebilir. Nitekim 1977-1978 sezonunda Karadenizspor'un güçlü bir kadro kurması ve Sakarya Amatör Ligi'nde şampiyonluk mücadelesine girmesi, kulübün futbol alanında yeni bir başarı döneminin başlangıcını oluşturmuştur.

3. 1978 Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu

Karadenizspor açısından 1978 yılı, kulübün tarihindeki en önemli sportif başarı dönemlerinden birini oluşturmuştur. Sakarya Amatör Ligi'nde uzun yıllar mücadele eden sarı-kırmızılı ekip, 1977-1978 sezonunda oluşturduğu güçlü kadroyla şampiyonluk yarışının en önemli takımlarından biri hâline gelmiştir. Bu dönemde takımın başına profesyonel futbol deneyimine sahip Nejat Tayman'ın getirilmesi de kulübün sezona verdiği önemin göstergelerinden biri olmuştur (Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Mart 1978, s. 4).

Karadenizspor'un Sakarya Amatör Ligi'ndeki şampiyonluk mücadelesi sezonun son haftalarına kadar devam etmiştir. Demirspor karşısında alınan beraberliğin ardından Akyazı Akın ve Yıldırımspor karşısında elde edilen iki puan, Karadenizspor'u lig sıralamasının zirvesinde tutmuştur. Şampiyonluğun son karşılaşmaya kalması, yarışın ne kadar çekişmeli geçtiğini göstermektedir. Karadenizspor, en yakın rakibinin iki puan önünde bulunuyor ve şampiyonluğunu ilan edebilmek için son karşılaşmadan yalnızca bir puan çıkarması yeterli oluyordu. Sarı-kırmızılı ekip, Akyazı Gençlik karşısında 1-0'lık galibiyet elde ederek sezonu Sakarya Amatör Ligi şampiyonu olarak tamamlamıştır (Adapazarı Akşam Haberleri, 28 Şubat 1978, s. 4; Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Mart 1978, s. 4).

Sakarya şampiyonluğu, Karadenizspor'a Türkiye Amatör Grup Birincilikleri'nde mücadele etme hakkı kazandırmıştır. İlk aşamada Bolu grubunda mücadele etmesi planlanan Karadenizspor'un karşılaşmalarının yeri, Bolu Bölgesi'nin itirazı üzerine Düzce'ye alınmıştır. Böylece Sakarya şampiyonu, Düzce'de Çankırı, Zonguldak

ve İzmit amatör lig şampiyonlarıyla grup birinciliği için mücadele etmiştir (Adapazarı Akşam Haberleri, 14 Nisan 1978, s. 4).

Karadenizspor, Düzce'deki karşılaşmaların ardından grup birinciliğini elde ederek bir sonraki aşamaya yükselmiştir. Bu sonuç, Sakarya temsilcisinin yalnızca il düzeyindeki başarısıyla sınırlı kalmadığını, bölgesel düzeyde de rakiplerini geride bırakabilecek bir sportif kapasiteye ulaştığını göstermektedir. Düzce grubundaki başarının ardından Karadenizspor, Çanakkale'de yapılacak karşılaşmalara katılma hakkı kazanmıştır (Adapazarı Akşam Haberleri, 1 Mayıs 1978, s. 4).

Çanakkale'deki mücadele de Karadenizspor'un başarısıyla sonuçlanmıştır. Federasyon tarafından 14 Mayıs 1978 tarihinde Çanakkale grubu birincisi ilan edilen sarı-kırmızılı ekip, böylece Türkiye Amatör Futbol Şampiyonası'nın son aşamasına katılma hakkını elde etmiştir (Adapazarı Akşam Haberleri, 15 Mayıs 1978, s. 4). Düzce ve Çanakkale etaplarında elde edilen başarılar, Karadenizspor'un Sakarya amatör futbolundaki üstünlüğünü ülke çapındaki bir başarıya dönüştürme sürecinin önemli aşamalarını oluşturmuştur.

Çanakkale grubunun ardından Karadenizspor, Türkiye Amatör Futbol Şampiyonası için Konya'ya gitmiştir. Konya'da tek devreli lig usulüne göre gerçekleştirilen şampiyonada Sakarya temsilcisinin rakipleri Samsun Demirspor, Muhafızgücü ve Jandarmagücü olmuştur (Adapazarı Akşam Haberleri, 17 Mayıs 1978, s. 4). Böylece Karadenizspor, Sakarya'dan başlayan ve Düzce ile Çanakkale üzerinden devam eden şampiyonluk yolculuğunda Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen amatör takımlarla karşılaşma fırsatı bulmuştur.

Konya'daki şampiyonluğun belirleyici karşılaşması Karadenizspor ile Muhafızgücü arasında oynanmıştır. Karadenizspor mücadeleyi 2-1 kazanarak Türkiye Amatör Futbol Şampiyonu olmuştur. Karşılaşmanın ilk yarısı golsüz tamamlanmış, ikinci yarıda ise Karadenizspor 56. dakikada Mustafa'nın attığı golle 1-0 öne geçmiştir. Muhafızgücü 60. dakikada Ali'nin golüyle eşitliği sağlamış, ancak Karadenizspor 67. dakikada Ethem'in attığı golle yeniden öne geçmiştir. Karşılaşmanın kalan bölümünde başka gol olmayınca sarı-kırmızılı ekip Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu'nu kazanmıştır (Milliyet, 23 Mayıs 1978, s. 13; Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Mayıs 1978, s. 4).

Bu şampiyonluk, Karadenizspor'un tarihinde önemli bir dönüm noktası olmasının yanı sıra Sakarya amatör futbolu açısından da dikkat çekici bir başarıdır. Kulüp, aynı sezon içerisinde önce Sakarya Amatör Ligi'ni kazanmış, ardından Düzce ve Çanakkale gruplarında başarılı olmuş ve nihayet Konya'da Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu'na ulaşmıştır. Dolayısıyla 1977-1978 sezonunda elde edilen başarı, yerel lig şampiyonluğundan ulusal düzeydeki amatör şampiyonluğa uzanan bir sportif yükseliş ortaya koymuştur.

Karadenizspor'un şampiyonluk sonrası Adapazarı'na dönüşü de bu başarının şehirde oluşturduğu karşılığın göstergesi olmuştur. Türkiye Amatör Futbol Şampiyonu olarak kente dönen takım, büyük bir konvoy ve sevinç gösterileriyle karşılanmıştır (Milliyet, 23 Mayıs 1978, s. 13; Adapazarı Akşam Haberleri, 23 Mayıs 1978, s. 4). Bu karşılaşmanın, kulübün yalnızca sportif bir organizasyon olmadığını, şehirde taraftarları ve yerel kamuoyu bulunan önemli bir spor kurumu hâline geldiğini göstermesi bakımından ayrıca değerlendirilmesi gerekir.

Karadenizspor'un 1978 yılındaki başarısı bununla da sınırlı kalmamıştır. Türkiye Amatör Şampiyonluğu'nun ardından sarı-kırmızılı ekip, Gençlik ve Spor Bakanlığı Kupası kapsamında Türkiye İkinci Ligi şampiyonu Kırıkkalespor ile karşı karşıya gelmiştir. 4 Haziran 1978 tarihinde Ankara'da oynanan karşılaşmayı Kırıkkalespor 4-2 kazanarak kupanın sahibi olmuştur (Adapazarı Akşam Haberleri, 2 Haziran 1978, s. 4; Adapazarı Akşam Haberleri, 3 Haziran 1978, s. 4; Arıpınar, 1992, s. 137). Karadenizspor açısından sonuç olumsuz olsa da bu karşılaşma, amatör futbol şampiyonu olan kulübün Türkiye'nin üst düzey futbol organizasyonlarında yer alan bir takımla karşılaşması bakımından dikkat çekicidir.

Şampiyonluk sonrasında Karadenizspor'un Türkiye çapındaki görünürlüğü de artmıştır. 20 Ağustos 1978 tarihinde Adapazarı Şehir Stadı'nda Fenerbahçe ile özel bir karşılaşma yapan Karadenizspor, güçlü rakibi karşısında mücadele etmiştir. Karşılaşmayı Fenerbahçe, Refet'in 47. dakikada attığı golle 1-0 kazanmıştır (Adapazarı Akşam Haberleri, 21 Ağustos 1978, s. 4). Türkiye Amatör Futbol Şampiyonu unvanını taşıyan Karadenizspor'un Fenerbahçe gibi ülke futbolunun önde gelen kulüplerinden biriyle karşılaşması, 1978 yılında ulaştığı sportif seviyenin bir başka göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak 1978 yılı, Karadenizspor'un Sakarya amatör futbolundaki konumunu ulusal ölçekte bir başarıya dönüştürdüğü yıl olmuştur. Sakarya Amatör Ligi şampiyonluğuyla başlayan süreç, Düzce ve Çanakkale grup birincilikleriyle devam etmiş ve Konya'da Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu ile sonuçlanmıştır. Bu başarı, Karadenizspor'un sonraki yıllarda Sakarya futbolunda daha iddialı bir

konuma yükselmesinin ve nihayetinde profesyonel liglere geçişinin de zeminini hazırlamıştır.

4. Karadenizspor'un Sakarya Sporundaki Yükselişi ve Avrupa'ya Açılması (1979-1983)

Karadenizspor'un 1978 yılında Sakarya Amatör Ligi şampiyonluğunun ardından Türkiye Amatör Futbol Şampiyonası'nı kazanması, kulübün Sakarya sporundaki konumunu belirgin biçimde güçlendirmiştir. Bu başarı, Karadenizspor'un yalnızca yerel ölçekte faaliyet gösteren bir amatör kulüp olmaktan çıkarak ulusal düzeyde tanınan bir spor kuruluşu hâline gelmesinin de önünü açmıştır. 1979 yılında kulübün Sakarya Bölge Amatör Futbol Karması'na gönderdiği futbolcu sayısı, bu yükselişin yerel futbol yapılanması içerisindeki karşılığını göstermesi bakımından önemlidir. Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü tarafından oluşturulan karmaya Sakarya'daki altı farklı kulüpten futbolcular seçilmiş, Karadenizspor yedi futbolcuyla bu organizasyona en fazla oyuncu gönderen kulüp olmuştur. Karadenizspor'dan Muhittin, Saadettin, Suat, Zeki, Deniz, İsmail ve Osman bölge karmasında yer almıştır. Bunun yanında Donatımspor'dan üç, Akyazı Akınspor'dan üç, Demirspor'dan iki, Sakarya Gençlik'ten iki ve Sakarya Amatör'den bir futbolcu seçilmiştir. Böylece Karadenizspor, yalnızca kendi takımının başarısıyla değil, yetiştirdiği ve bünyesinde bulundurduğu futbolcuların Sakarya'yı temsil edecek düzeye ulaşmasıyla da bölgesel futbol içerisinde önemli bir konum elde etmiştir (Kır, 2023, s.140; Cumhuriyet, 3 Aralık 1979, s. 10).

Karadenizspor'un yükselişi futbol ile sınırlı kalmamış, kulübün diğer spor branşlarında da başarılı sonuçlar elde etmesini beraberinde

getirmiştir. Özellikle voleybolda elde edilen başarılar, Karadenizspor'un Sakarya spor tarihinde farklı bir konuma taşınmasını sağlamıştır. Kulübün Hisarbank Sakarya Karadenizspor adıyla mücadele eden voleybol takımı, 1980 yılında Türkiye şampiyonluğuna ulaşarak ulusal düzeyde önemli bir başarı elde etmiştir. Bu başarı, kulübün yalnızca futbol alanındaki faaliyetleriyle tanınan bir kuruluş olmadığını, farklı spor branşlarında da üst düzey rekabet içerisinde yer alabildiğini göstermektedir.

Karadenizspor voleybol takımının ulaştığı düzey, 1980 yılının Aralık ayında uluslararası bir karşılaşmaya katılmasıyla daha belirgin hâle gelmiştir. Hisarbank Sakarya Karadenizspor, Avrupa Konfederasyon Kupası ilk maçında Hollanda'nın Zaan 69 takımıyla Adapazarı'nda karşılaşmıştır. Bu karşılaşma Sakarya spor tarihi açısından özel bir önem taşımaktadır. Çünkü Karadenizspor, bu maçla birlikte Sakarya'yı Avrupa kupalarında temsil eden ilk takım olmuştur. Böylece kulübün faaliyet alanı yerel ve ulusal müsabakaların ötesine taşınmış, Sakarya'nın spor tarihinde uluslararası düzeyde temsil süreci başlamıştır (Milliyet, 13 Aralık 1980, s. 12; Hürriyet, 21 Aralık 1980, s. 16).

Karadenizspor'un Avrupa kupalarındaki varlığı 1981 yılında da devam etmiştir. Türkiye şampiyonu Hisarbank Karadenizspor, Kupa Galipleri Kupası'nda Avusturya'nın Sports Wienne takımıyla eşleşmiştir. Avrupa kupası mücadelesinin ilk karşılaşmasının 8 Kasım 1981 tarihinde Avusturya'nın başkenti Viyana'da oynanması planlanmıştır. Bu gelişme, kulübün birkaç yıl içerisinde Sakarya Amatör Ligi'ndeki faaliyetlerden Avrupa kupalarına uzanan bir spor yapılanmasına

dönüşmüş olduğunu göstermektedir (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1981, s. 6; Cumhuriyet, 5 Kasım 1981, s. 6).

Karadenizspor'un aynı dönemde futbol alanındaki başarısını sürdürdüğü de görülmektedir. Kulüp, 1981 yılında Türkiye Kupası mücadelesinde Eskişehir Demirspor ile karşı karşıya gelmiş ve 21 Ekim 1981 tarihinde oynanan karşılaşmayı 3-0 kazanarak tur atlamıştır. Bu sonuç, Karadenizspor'un yalnızca amatör futbol şampiyonluğu ile sınırlı kalmayan bir rekabet gücüne sahip olduğunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir (Yeni Sakarya, 22 Ekim 1981, s. 4).

Kulübün futbol alanındaki en önemli başarılarından biri ise 1982 yılında gelmiştir. Karadenizspor, 1978 yılında kazandığı Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu'nun ardından bu başarısını yeniden tekrarlamak amacıyla Türkiye Amatör Futbol Şampiyonası'nda mücadele etmiştir. Ankara 19 Mayıs Stadi'nda oynanan final karşılaşmasında Kahramanmaraşspor ile karşılaşan Karadenizspor, normal süresi sonunda 4-4 berabere kalmıştır. Şampiyonun belirlenmesi için yapılan penaltı atışları sonucunda Karadenizspor Türkiye ikincisi olmuştur. Böylece kulüp, dört yıllık bir dönem içerisinde bir kez Türkiye amatör şampiyonluğu, bir kez de Türkiye ikinciliği elde ederek ulusal amatör futbol içerisindeki yerini güçlendirmiştir.

1979-1983 yılları arasındaki gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde Karadenizspor'un Sakarya sporundaki yükselişinin iki temel alanda gerçekleştiği görülmektedir. İlk olarak futbol takımının ulusal düzeydeki başarıları devam etmiş; kulüp Sakarya bölge karmasına en fazla futbolcu gönderen kuruluşlardan biri hâline gelmiştir. İkinci

olarak ise voleybol takımının Türkiye şampiyonluğuna ulaşması ve Avrupa kupalarında mücadele etmesi, Karadenizspor'un faaliyet alanını uluslararası düzeye taşımıştır. Özellikle voleybol takımının Avrupa Konfederasyon Kupası'na katılması, Sakarya'nın spor tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmıştır. Bu nedenle 1979-1983 dönemi, Karadenizspor açısından yalnızca başarıların arttığı bir dönem değil, kulübün Sakarya sınırlarını aşarak Türkiye ve Avrupa spor kamuoyunda görünürlük kazandığı bir yükseliş dönemi olarak değerlendirilebilir.

5. Profesyonel Futbol ve Türkiye 3. Ligi Dönemi (1984-1991)

Karadenizspor'un 1978 yılında Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu'nu kazanması ve 1982 yılında Türkiye ikinciliği elde etmesi, kulübün amatör futbol içerisindeki konumunu güçlendirmişti. Bu başarıların ardından kulübün profesyonel futbol yapılanmasına geçmesi, Karadenizspor tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmıştır. 1984-1990 yılları arasında Türkiye 3. Ligi'nde mücadele eden kulüp, böylece Sakarya yerel futbolunun ötesine geçerek Türkiye profesyonel futbol ligleri içerisinde yer almıştır.

Karadenizspor'un profesyonel liglerde mücadele etmeye başlaması, kulübün sportif yapısında da değişiklik meydana getirmiştir. Amatör liglerde başarı sağlayan kadro ve yönetim anlayışından profesyonel futbolun gerektirdiği daha düzenli ve kurumsal bir yapıya geçiş yaşanmıştır. Bu dönemde kulübün Sakarya futbolu içerisindeki konumu da önemini korumuştur. Nitekim Karadenizspor, profesyonel liglerde yer aldığı yıllarda Sakarya'nın futbol temsilcilerinden biri olarak faaliyet göstermiştir.

1989-1990 sezonunda Sakarya Karadenizspor, Türkiye 3. Ligi 9. Grup'ta mücadele etmiştir. Takımın teknik direktörlüğüne, futbolculuk geçmişinin ardından antrenörlüğe başlayan Güvenç Kurtar getirilmiştir. Kulüp başkanlığını Oktay Ulusan yürütürken, genel kaptanlık görevini Ali Yılmaz üstlenmiştir. Kadroda Sakarya futbolunun yetiştirdiği oyuncuların yanı sıra çevre illerden transfer edilen futbolcular da bulunmaktaydı. Kalede Murat Aksu ve Naci Bilgetürk takımın önemli oyuncularını arasında yer almaktaydı. Sezon sonunda Karadenizspor, grubunu 33 puanla tamamlayarak ligde kalmayı başarmıştır.

1989-1990 sezonunun ikinci yarısına hazırlık süreci de kulübün profesyonel futbol anlayışını göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Ligin devre arasındaki tatili kısa tutan Karadenizspor, 19 Ocak 1990 tarihinde futbolcuların kulüp lokalinde toplanmasının ardından otobüsle Mersin'e hareket etmiş ve 20 Ocak'tan itibaren burada kampa girmiştir. Takım, Mersin'de PTT tesislerine yerleşerek ikinci yarı hazırlıklarına başlamıştır. Teknik direktör Güvenç Kurtar, kampın amacının tatil yapmak değil, ikinci yarıya hazırlanmak olduğunu belirtmiş ve takım içerisindeki rekabetin artırılacağını ifade etmiştir. Kampın yaklaşık on gün sürmesi, kalan hazırlık döneminin ise Sakarya'da geçirilmesi planlanmıştır (Yeni Sakarya, 20 Ocak 1990, s. 4; Yeni Sakarya, 23 Ocak 1990, s. 4).

Bu dönemde profesyonel futbolun gerektirdiği hazırlık anlayışı ile Karadenizspor'un önceki yıllardaki amatör yapılanması arasında önemli bir farklılık ortaya çıkmıştır. Takımın sezon öncesi ve devre arası kampları düzenlemesi, teknik direktör yönetiminde çalışma programlarının oluşturulması ve futbolcular arasındaki forma rekabetinin vurgulanması, kulübün profesyonel lig şartlarına uyum

sağlama çabasını göstermektedir. Bununla birlikte kulübün 3. Lig'deki mücadelesi kolay olmamış, 1989-1990 sezonu sonunda 33 puanla grubunda kalarak profesyonel ligdeki varlığını devam ettirmiştir.

Karadenizspor'un Türkiye 3. Ligi'ndeki dönemi 1984-1990 yılları arasında devam etmiştir. Ancak 1990-1991 sezonunun başında kulübün adı Adapazarıspor olarak değiştirilmiştir. Böylece 1957 yılında Karadenizspor adıyla başlayan ve yaklaşık otuz üç yıl devam eden kulüp tarihi içerisinde yeni bir isim ve yapılanma dönemi başlamıştır. Adapazarıspor adıyla devam eden kulüp, 1991-1992 sezonunda 3. Lig'den amatör kümeye düşmüştür. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Sapanca_Gen%C3%A7likspor (12.08.2026))

Bu gelişme, Karadenizspor tarihinin profesyonel futbol döneminin sonunu oluştururken kulübün Sakarya futbolundaki mirasının da farklı bir ad altında devam ettiğini göstermektedir. 1957 yılında sarı-kırmızı renklerle kurulan Karadenizspor, 1960'lı yıllarda futbolun yanında güreş, basketbol, atletizm, voleybol ve boks gibi branşlara yönelmiş; 1978 yılında Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu'na ulaşmış; 1980'li yılların başında ise voleybolda Avrupa kupalarında Sakarya'yı temsil eden bir kulüp hâline gelmiştir. 1984 sonrasında profesyonel futbol liglerine katılması, bu uzun gelişim çizgisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Dolayısıyla Karadenizspor'un 1984-1991 yılları arasındaki tarihi, kulübün amatör başarılarından profesyonel futbol yapılanmasına geçişini ve bu yapılanmanın sürdürülebilirliği konusunda yaşanan güçlükleri ortaya koymaktadır. 1990-1991 sezonunda Adapazarıspor

adının kullanılmaya başlanmasıyla Karadenizspor adı profesyonel futbol sahnesinden çekilmiş olsa da kulübün özellikle 1978 Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu ve 1980'lerdeki voleybol başarıları Sakarya spor tarihindeki yerini kalıcılaştırmıştır.

Sonuç

Karadenizspor'un tarihsel gelişimi, Adapazarı'nda 1950'li yıllardan itibaren şekillenen spor kültürünün ve kulüp yapılanmasının önemli örneklerinden birini ortaya koymaktadır. 23 Eylül 1957 tarihinde sarı-kırmızı renklerle kurulan kulüp, başlangıçta futbol ağırlıklı bir yapı içerisinde faaliyet göstermiş, ancak 1960'lı yılların ortalarından itibaren faaliyet alanını genişleterek çok branşlı bir spor kulübüne dönüşmüştür. Bu dönüşüm, Karadenizspor'un yalnızca bir futbol takımı olarak değil, farklı spor dallarının gelişimine katkı sağlayan bir spor yuvası olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

1966 yılında kulüp yönetiminin futbol ve basketbolun yanında güreş, atletizm, voleybol ve boks gibi branşları da bünyesine katma kararı, Karadenizspor'un kurumsal gelişiminde önemli bir aşama oluşturmuştur. Özellikle güreş ve atletizm alanında yapılan sporcu transferleri ile basketbol takımına genç oyuncuların kazandırılması, kulübün farklı branşlarda kalıcı bir yapı oluşturma çabasını göstermektedir. Bu süreçte kulüp yöneticilerinin spor faaliyetlerini çeşitlendirme yönündeki yaklaşımı, dönemin Adapazarı'nda gelişmekte olan spor kültürünün de bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Karadenizspor'un futbol tarihindeki en önemli dönüm noktası ise 1978 yılında Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu'nu kazanmasıdır.

Sakarya Amatör Ligi şampiyonluğunun ardından Düzce ve Çanakkale gruplarında başarılı olan kulüp, Konya’da düzenlenen Türkiye Amatör Futbol Şampiyonası’nda Muhafızgücü’nü 2-1 yenerek Türkiye şampiyonluğuna ulaşmıştır. Bu başarı, Karadenizspor’un Sakarya sınırlarını aşarak ulusal ölçekte önemli bir amatör futbol kulübü hâline geldiğini göstermektedir. Aynı yıl elde edilen başarıların ardından kulübün Adapazarı’nda büyük bir konvoyla karşılanması da sportif başarının şehirde oluşturduğu toplumsal karşılığı ortaya koymaktadır.

1979-1983 dönemi ise Karadenizspor’un ulusal başarılarının yanında uluslararası düzeyde görünürlük kazandığı bir dönem olmuştur. 1979 yılında Sakarya Bölge Amatör Futbol Karması’na yedi futbolcu göndererek bu alanda en fazla sporcu sağlayan kulüp olması, Karadenizspor’un Sakarya futbolundaki ağırlığını göstermektedir (Cumhuriyet, 3 Aralık 1979, s. 10). Daha da önemlisi, voleybol takımının Türkiye şampiyonluğunun ardından 1980 yılında Avrupa Konfederasyon Kupası’nda Hollanda’nın Zaan 69 takımıyla karşılaşması, Sakarya spor tarihi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Karadenizspor böylece Sakarya’yı Avrupa kupalarında temsil eden ilk takım olmuştur. 1981 ve 1982 yıllarında futbol ve voleybol alanındaki faaliyetlerin sürdürülmesi, kulübün çok branşlı yapısının sonuçlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

1984-1990 yılları arasında Türkiye 3. Ligi’nde mücadele edilmesi, Karadenizspor’un amatör futboldan profesyonel futbola geçişinin en somut göstergesi olmuştur. Profesyonel liglerde geçirilen yıllar, kulübün Sakarya futbolundaki yerini farklı bir düzleme taşımış; ancak 1989-1990 sezonunda 33 puanla ligde kalınabilmesi, profesyonel futbolun kulüp açısından aynı zamanda önemli bir rekabet ve

sürdürülebilirlik mücadelesi olduğunu göstermiştir. 1990-1991 sezonunun başında Karadenizspor adının Adapazarıspor olarak değiştirilmesiyle kulübün tarihindeki bir dönem sona ermiştir.

Sonuç olarak Karadenizspor'un tarihi, Adapazarı ve Sakarya'da sporun yalnızca futbol üzerinden gelişmediğini; farklı branşların aynı kulüp çatısı altında örgütlenebildiğini göstermektedir. Kulübün 1957'deki kuruluşundan 1991'deki isim değişikliğine kadar geçen süreçte amatör liglerden Türkiye şampiyonluğuna, farklı spor branşlarından Avrupa kupalarına ve nihayet profesyonel futbol liglerine uzanan bir gelişim çizgisi ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Karadenizspor, Sakarya spor tarihinin yerel ölçekte başlayıp ulusal ve uluslararası düzeye ulaşan en dikkat çekici kulüp örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Kulübün özellikle 1978 Türkiye Amatör Futbol Şampiyonluğu ve 1980 yılında voleybol takımının Avrupa kupalarına katılması, Sakarya'nın spor tarihinde kalıcı iz bırakan iki önemli başarı olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

Adapazarı Akşam Haberleri. 5 Temmuz 1966, s. 4.

Adapazarı Akşam Haberleri. 22 Temmuz 1966, s. 4.

Adapazarı Akşam Haberleri. 5 Ağustos 1966, s. 4.

Adapazarı Akşam Haberleri. 23 Kasım 1966, s. 4.

Adapazarı Akşam Haberleri. 3 Aralık 1966, s. 4.

Adapazarı Akşam Haberleri. 27 Aralık 1966, s. 4.

Adapazarı Akşam Haberleri. 28 Şubat 1978, s. 4.

Adapazarı Akşam Haberleri. 1 Mart 1978, s. 4.
Adapazarı Akşam Haberleri. 23 Mart 1978, s. 4.
Adapazarı Akşam Haberleri. 14 Nisan 1978, s. 4.
Adapazarı Akşam Haberleri. 1 Mayıs 1978, s. 4.
Adapazarı Akşam Haberleri. 15 Mayıs 1978, s. 4.
Adapazarı Akşam Haberleri. 17 Mayıs 1978, s. 4.
Adapazarı Akşam Haberleri. 2 Haziran 1978, s. 4.
Adapazarı Akşam Haberleri. 3 Haziran 1978, s. 4.
Adapazarı Akşam Haberleri. 23 Mayıs 1978, s. 4.
Adapazarı Akşam Haberleri. 21 Ağustos 1978, s. 4.
Cumhuriyet. 3 Aralık 1979, s. 10.
Cumhuriyet. 12 Temmuz 1981, s. 6.
Cumhuriyet. 5 Kasım 1981, s. 6.
Hürriyet. 21 Aralık 1980, s. 16.
Milliyet. 13 Aralık 1980, s. 12.
Milliyet. 23 Mayıs 1978, s. 13.
Yeni Sakarya. 22 Ekim 1981, s. 4.
Yeni Sakarya. 20 Ocak 1990, s. 4.
Yeni Sakarya. 23 Ocak 1990, s. 4.

Kitap ve İnternet Kaynakları

Arıpınar, Erdoğan. Türk Futbol Tarihi. Cilt 1. Ankara: Türkiye Futbol Federasyonu Yayınları, 1992.

Kır, Oğuzhan, Spor Tarihiyle Kocaali. Sakarya: Kocaali Belediyesi Yayınları, 2023.

Sakarya Valiliği, 1967 Sakarya İl Yıllığı, İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1970.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Sapanca_Gen%C3%A7likspor (12.08.2026)

EKLER

Şampiyon Karadenizspor – 1978 (Resul Narin Arşivi)

Ayaktakiler soldan: Adnan Yenice, Sadettin Garan, Ethem Kovan, Mustafa Uzun, İrfan, Ertuğrul Eras. Oturanlar soldan: Muhittin, Mustafa, İsmail Yenice, Gökhan Demircioğlu, Kaptan İsmail Özüseven

Türkiye Şampiyonu Karadenizspor'un kazandığı kupayı başkan Talat Morgül Kaldırıyor 1978 (Resul Narin Arşivi)

Karadenizspor Kaptanı Suat Vali Mehmet Altan'dan Kupayı alıyor
1983 (Resul Narin Arşivi)

Karadenizspor. Soldan: Sadettin Garan, Bilinmiyor, Engin, Suat Çokluk
(Resul Narin Arşivi)

Extended Abstract

This study examines the sporting and institutional history of Karadenizspor, which was founded in Adapazarı on 23 September 1957, from its establishment until the beginning of the 1990–1991 season, when the club adopted the name Adapazarıspor. The study focuses on the club’s transformation from a football-oriented amateur organization into a multi-sport club, its achievements in amateur football, its success in volleyball and participation in European club competitions, and its transition to professional football. In this respect, Karadenizspor is evaluated not only as a football club but also as an important sporting institution that contributed to the development of sports culture in Adapazarı and Sakarya.

The study is based primarily on contemporary local and national newspapers, the 1967 Sakarya Provincial Yearbook, and publications concerning the history of Turkish football. Local newspapers, particularly Adapazarı Akşam Haberleri and Yeni Sakarya, provide information about the club’s administrative structure, player transfers, coaches, competitions, and activities in different sports branches. National newspapers such as Milliyet, Cumhuriyet, and Hürriyet are particularly useful for documenting Karadenizspor’s nationally significant achievements and participation in European competitions. These sources allow the development of the club to be followed chronologically and its sporting achievements to be evaluated within the broader context of Adapazarı and Sakarya’s sporting history.

Karadenizspor was founded with yellow and red colors and initially concentrated mainly on football. During the 1960s, however, the club began to strengthen its organizational structure and expand its sporting activities. A significant turning point came in 1966, when the administration decided to establish branches in wrestling, basketball, athletics, volleyball, and boxing. Concrete steps were taken particularly in wrestling, including the registration of athletes and the appointment of Necmettin Bayrak as coach. Athletes were also recruited for athletics and basketball. These developments demonstrate that Karadenizspor sought to become a multi-sport organization rather than remaining solely a football club. The club's transformation was therefore important not only for its own institutional development but also for the diversification of sporting activities in Adapazarı.

The most important achievement in Karadenizspor's football history came in the 1977–1978 season. The club won the Sakarya Amateur League championship and qualified for the Turkish Amateur Football Championship stages. Karadenizspor subsequently won the group championships in Düzce and Çanakkale and reached the final stage in Konya. In the decisive match, the team defeated Muhafızgücü 2–1 and became the Turkish Amateur Football Champion. This achievement represented a major turning point in the club's history. A local amateur championship had developed into a national championship, significantly increasing the club's visibility beyond Sakarya. Following this success, Karadenizspor also played against Kırıkkalespor, the Turkish Second League champion, in the Ministry of Youth and Sports Cup and faced Fenerbahçe in a special match.

The period between 1979 and 1983 marked a further rise in Karadenizspor's sporting profile. In football, seven of its players were selected for the Sakarya Regional Amateur Football Team in 1979, making Karadenizspor the club that contributed the largest number of players to the regional squad. This illustrates the club's influence on the development of local footballers. The most significant development, however, occurred in volleyball. Karadenizspor's volleyball team won the Turkish championship in 1980 and subsequently participated in the European Confederation Cup. In December 1980, Hisarbank Sakarya Karadenizspor faced the Dutch team Zaan 69 in Adapazarı. This participation was particularly significant because Karadenizspor became the first team from Sakarya to represent the province in a European club competition. The club's European experience continued in 1981 with another European cup participation.

Karadenizspor also maintained its football success during this period. In 1981, the club defeated Eskişehir Demirspor 3–0 in the Turkish Cup. In 1982, it reached the final of the Turkish Amateur Football Championship and finished as runner-up after drawing 4–4 with Kahramanmaraşspor and losing in the penalty shootout. Thus, between 1978 and 1982, Karadenizspor achieved both a Turkish amateur championship and a national runners-up position, demonstrating the continuity of its competitive strength.

A new phase began in 1984 when Karadenizspor entered the Turkish Third League. The transition from amateur football to professional football required changes in the club's organizational and sporting structure. Professional coaching, training camps, squad management, and systematic preparation became increasingly important. During the

1989–1990 season, the club competed in the Third League’s 9th Group under coach Güvenç Kurtar and finished the season with 33 points, maintaining its position in the league. Nevertheless, the professional period also demonstrated the difficulties faced by local clubs in maintaining a stable position within the national football system.

At the beginning of the 1990–1991 season, Karadenizspor adopted the name Adapazarıspor. This change marked the end of the club’s approximately thirty-three-year history under the Karadenizspor name. Although its sporting presence continued under a new institutional identity, the club was relegated from the Third League to the amateur divisions in the 1991–1992 season.

In conclusion, Karadenizspor’s history demonstrates that the development of sports in Adapazarı and Sakarya cannot be understood solely through football. Its activities in wrestling, basketball, athletics, volleyball, and boxing reveal the importance of multi-sport clubs in the formation of local sporting culture. The 1978 Turkish Amateur Football Championship, the 1982 national runners-up position, participation in European volleyball competitions in 1980, and the transition to professional football represent successive stages in the club’s development. Karadenizspor therefore provides an important example of how a local sports club could evolve from an amateur organization into a nationally and internationally visible sporting institution.